

प्रथम पत्र :

बैंकिङ, लेखा तथा कम्प्युटर/आइटी

समूह - क

अङ्क मार : २०

बैंकिङ

१. बैंकिङ अवधारणा र विकास
२. नेपालमा हालको बैंकिङ अवस्था एवं चुनौतीहरू (Banking Development in Nepal, Recent Status and challenges)
३. तहगत बैंकिङ प्रणाली (क, ख, ग, घ वर्गीकरण)
४. ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा
५. ग्राहक संरक्षण सिद्धान्त (Client Protection Principle)
६. ग्राहक पहिचान (Know Your Customers/KYC)
७. निक्षेपका प्रकार तथा परिचालन
८. कर्जा लगानी र यसका सिद्धान्तहरू
९. कर्जा वर्गीकरण (Loan Classification) र कर्जा नोक्सानी व्यवस्था (Loan Loss Provision)
१०. रेमिटान्स (Remittance)
११. मुक्तानीका साधनहरू
१२. शेयर, डिभेन्चर र ऋणपत्रको जानकारी
१३. वाणिज्य बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकार
१४. नेपाल राष्ट्र बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकार
१५. नेपालको आर्थिक विकासमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको भूमिका (Role of RBB in Economic Development of Nepal)

१. बैंकिङ अवधारणा र विकास

☑ बैंक भन्नाले के बुझिन्छ ?

(RBB, तह-४, सहायक, २०७४/११/०४)

- ☒ Bank इटालियन भाषाको Banco बाट विकसित भएको शब्द हो । जसको अर्थ बेन्च भन्ने हुन्छ ।
- ☒ बेन्चमा प्राचीनकालका सराफी तथा Gold Smith हरू पैसा राखेर गर्ने तथा लेनदेनको कारोवार गर्दथे । त्यसैले पछि आएर रुपैयाँ पैसाको कारोवार गर्ने ठाउँलाई Bank भन्न थालियो ।
- ☒ रुपैयाँ पैसाको जिम्मा लिने र सापटी दिने संस्था ।
- ☒ वित्तीय मध्यस्थकर्ता ।
- ☒ बचत क्षेत्र (Surplus Sector) बाट रुपैयाँ पैसा संकलन गरी पूँजीको अभाव हुने क्षेत्र (Deficit Sector) मा लगानी गर्ने संस्था ।
- ☒ ऋणीबाट व्याज लिने र निक्षेपकर्तालाई व्याज दिने, त्यस्तो व्याजको लेनदेनमा हुने व्याजदर अन्तरबाट मुनाफा गर्ने संस्था ।
- ☒ निक्षेपको रुपमा संकलित रकममा बैंकले निश्चित प्रतिशत व्याज उपलब्ध गराउँछ भने ऋणमा व्याज लिने काम गर्छ ।
- ☒ नेपाली वृहत शब्दकोषका अनुसार व्याज दिएर रुपैयाँ पैसा जम्मा गर्ने, मागेको बेलामा भुक्तानी वा सापटी दिने, लेनदेन, तेजारथ आदि आर्थिक कारोवार गर्ने वाणिज्य सम्बन्धी वा सरकारी र गैर सरकारी संस्था नै बैंक हो ।
- ☒ G.Crowther का अनुसार बैंक एउटा त्यस्तो संस्था हो जसले ग्राहकसँग भएको अतिरिक्त धन सङ्कलन गर्ने र सोबाट आवश्यक पर्नेलाई सापटी प्रदान गरी आफ्नो आय स्रोत बढाउँछ ।
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा २ (ह) मा "बैंक" भन्नाले दफा ४९ को उपदफा (१) बमोजिमको बैंकिङ तथा वित्तीय कारोबार गर्न संस्थापना भएको संगठित संस्था सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले नेपालमा रहेको विदेशी बैंकको शाखा कार्यालय, नेपालमा स्थापित बैंकले नेपाल बाहिर खोलेको शाखा कार्यालय तथा दफा ४९ को उपदफा (५) बमोजिम कार्य गर्ने पूर्वाधार विकास बैंक र सो को शाखा कार्यालय समेतलाई जनाउँछ भनि परिभाषित गरिएको छ ।

☑ **बैंकको उत्पत्ति कसरी भयो ? विकासक्रम कसरी अगाडि बढ्यो ?**

- ☒ बैंकिङ व्यवसायको उत्पत्तिको समय एकिन गर्न कठिन छ । समाजको विकास क्रमसँगै मानिसहरु समूहमा बस्न थालेपछि उनीहरुका आवश्यकताहरु बढ्दै गए । आफुले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई संरक्षण गर्नु पर्ने आवश्यकता महशुस हुँदै जान थाल्यो ।
- ☒ जसको फलस्वरूप विश्वासिला मानिसहरुलाई तरल सम्पत्ति, सुन, चाँदी आदि मूल्यवान धातुहरु सुरक्षित राख्न दिने प्रचलन सुरु भयो । पछि आएर त्यो काम विश्वासिला व्यापारिहरुले गर्न थाले ।
- ☒ आर्थिक कारोवारको वृद्धि सँगसँगै संगठित संस्थाको आवश्यकता महशुस हुन थाल्यो । ठूला व्यापारिहरुसँग सर्वसाधारणले आफ्नो आवश्यकतानुसार सापटी समेत लिन थाले । त्यस्ता व्यापारिहरुले रकम बुझ्निए पछि कागजमा लेखेर दिन थाले जुन अहिले आएर निक्षेप भौचरको रुपमा विकास भयो । सापटी दिँदा केही रकम असुल्न थाले जुन अहिले आएर व्याजको रुपमा विकास भयो ।
- ☒ सुनको व्यापार गर्ने समुदाय Gold Smith हरु पनि कालान्तरमा बजारमा आउन थाले । पछि गएर उनीहरुले जनसाधारणको विश्वास जित्न थाले । जसले गर्दा मानिसहरुले सम्पत्तिको जिम्मा उनीहरुलाई लगाउन थाले ।
- ☒ व्यावसायिक कारोवारको वृद्धि सँगै मानिसहरुलाई पूँजीको आवश्यकता बढ्दै जान थाल्यो । फलस्वरूप: व्यवसायिक कारोवार वृद्धि हुँदै गएका स्थानमा कर्जाको माग बढी हुन जाँदा बैंकिङ संस्थाहरुको विकास हुन गयो ।
- ☒ USA मा पहिला औद्योगिक विकास भयो र सोको आवश्यकता पुरा गर्नका लागि बैंकिङ व्यवसायको विकास भएको पाइन्छ ।
- ☒ England मा भने पहिले बैंकिङ व्यवसायको विकास र पछि औद्योगिक विकास भएको पाइन्छ । प्राचिन कालमा रोममा पनि बैंकिङ कारोबारको प्रारम्भ भएको थियो ।
- ☒ आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको विकासक्रममा विश्वमा खुलेका प्रमुख बैंकहरु :
  - सन् ११४८ मा Genoa मा Casa de San Giorgio Bank
  - सन् ११५७ मा Bank of Vanice
  - सन् १३०१ मा Barcelona Bank
  - सन् १४०७ मा Bank of Geneva
  - सन् १६०९ मा Bank of Amstardam
  - सन् १६९९ मा Germany मा German Bank of Humburgeg
  - सन् १६९४ मा England मा Bank of England
  - सन् १७९९ मा USA मा Bank of United States (पूँजी बराबरको रकमसम्म नोट छाप्ने अधिकार समेत दिइएको)
- ☒ यसरी विश्वमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको विकास भएको पाइन्छ ।

☑ **नेपालको बैंकिङ प्रणालीको विकासबारे सक्षिप्त प्रकाश पार्नुहोस् ।**

(RBB, तह-५, वरिष्ठ सहायक (नगद), २००४/०३/२८)

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको विकास विभिन्न कालखण्डमा क्रमिक रुपमा अगाडी बढ्दै आएको छ । यसलाई देहाय बमोजिमका ४ कालखण्ड अन्तर्गत प्रकाश पार्न सकिन्छ :

ऐतिहासिक कालखण्ड

- ☒ परापूर्व काल देखि नेपाल बैंक स्थापना (वि.सं.१९९४ कार्तिक ३०) हुनु ठीक अगाडी सम्मको अवधि ।
- ☒ सुरुवात ग्रामिण भेगका साहुमहाजनको कारोवारबाट भएको मान्न सकिन्छ ।
- ☒ राम शाहको पालामा न्यायोचित व्याजदर निर्धारण (वार्षिक व्याज नगदको सयकडा दश तथा जिन्सीको सयकडा बीस) ।
- ☒ लिच्छवीकालमा मानाङ्क, गुणाङ्क नामक मुद्राहरुको प्रचलन ।
- ☒ ईसापूर्व चौथो शताब्दी देखि मुद्रा प्रचलनमा ल्याइएको ।
- ☒ राजा शुद्धोधन, अंशुवर्मा र विष्णु गुप्तले पनि आ-आफ्ना मुद्राहरु प्रचलनमा ल्याएका ।
- ☒ तामा, पितल, सुन, फलाम आदि धातुबाट मुद्राहरु बनाउने प्रचलन ।
- ☒ रत्न मल्लले तामाका सिक्का, महिन्द्र मल्लले चाँदीका सिक्का तथा जयप्रकाश मल्लले सुनका असर्फि चलाएका ।
- ☒ वि.सं.१९३३ मा रणोद्विप सिंहका पालामा काठमाडौंमा तेजारथ अड्डाको स्थापना भएको थियो । यसले बहुमुल्य सुनचाँदी तथा जुहारत सुरक्षण राखी वार्षिक ५ प्रतिशत व्याजदरमा सर्वसाधारणलाई ऋण दिने काम गर्दथ्यो जसको कोषको स्रोत नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने रकम थियो ।
- ☒ वैज्ञानिकरुपमा सिक्काको निष्कासन वि.सं.१९८९ मा टक्सार विभागको स्थापना पछि भएको थियो ।
- सरकारी बैंकिङ व्यवसायको कालखण्ड**
- ☒ नेपाल बैंक स्थापना (वि.सं.१९९४) देखि बैंकिङ क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश (वि.सं.२०४१) भन्दा अगाडीसम्मको अवधि ।
- ☒ नेपाल बैंक कानून, १९९४ को तर्जुमा पश्चात वि.सं. १९९४ कार्तिक ३० मा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना ।
- ☒ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अन्तर्गत केन्द्रीय बैंकको रुपमा वि.सं.२०१३ बैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना ।
- ☒ नेपाल राष्ट्र बैंकले सर्वप्रथम वि.सं. २०१६ फाल्गुण ७ गते रु.१, ५, १० र १०० दरका नोटहरु निष्कासन ।
- ☒ वि.सं. २०१६ आषाढ १ गते नेपाल औद्योगिक विकास निगमको स्थापना ।
- ☒ वि.सं.२०२२ माघ १० गते राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना ।
- ☒ वि.सं.२०२४ माघ ७ गते कृषि विकास बैंकको स्थापना ।
- ☒ वि.सं. २०२५ सालमा बैंकिङ प्रबर्द्धन समितिको स्थापना ।
- ☒ बैंकिङ क्षेत्रमा लामो समयसम्म सरकारी बैंकहरुको एकाधिकार ।
- बैंकिङ व्यवसायमा उदारीकरणको कालखण्ड**
- ☒ बैंकिङ क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश (वि.सं.२०४१) देखि वि.सं.२०६० मा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश जारी हुनु अगाडीसम्मको अवधि ।
- ☒ सन् १९८० को दशकबाट प्रारम्भ भएको उदारीकरणको प्रभाव स्वरूप लामो समय देखिका नेपालको बैंकिङ क्षेत्रका एकाधिकारी सरकारी बैंकहरुको प्रतिस्पर्धा गर्न निजी क्षेत्रलाई अनुमति दिइयो ।
- ☒ वि.सं.२०४१ आषाढ २९ गते पहिलो संयुक्त लगानीको बैंकको रुपमा नेपाल अरव बैंक लिमिटेडको स्थापना ।
- ☒ वि.सं.२०४२ फाल्गुण २६ गते निजी क्षेत्रको दोस्रो बैंकको रुपमा नेपाल इण्डोस्वेज बैंक लिमिटेडको स्थापना ।
- ☒ वि.सं.२०४३ माघ १६ मा नेपाल ग्रीण्डलेज बैंक लिमिटेडको स्थापना ।
- ☒ वि.सं.२०४९ माघ ५ गते हिमालयन बैंक लिमिटेडको स्थापना ।

- ५ पहिलो वित्त कम्पनीको रुपमा वि.सं.२०४९ श्रावण १९ गते नेपाल हाउसिङ्ग डेभलपमेण्ट फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडको स्थापना ।
- ५ वि.सं.२०४९ फाल्गुण १७ गते पुर्वाञ्चल ग्रामिण विकास बैंक लिमिटेडको स्थापना ।
- ५ वि.सं.२०५८ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ लाई खारेज गरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी भयो ।
- ५ **खुला बैंकिङ व्यवसायको कालखण्ड**
- ५ वि.सं.२०६० मा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश जारी भए देखि हालसम्मको अवधि ।
- ५ उक्त अध्यादेशले सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई एउटै प्रारूप भित्र ल्याउने कार्य गर्‍यो ।
- ५ कृषि विकास बैंक ऐन, २०२४, वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१, नेपाल औद्योगिक विकास निगम ऐन, २०४६, वित्त कम्पनी ऐन, २०४२ तथा विकास बैंक ऐन, २०५२ खारेज ।
- ५ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ लाई वि.सं.२०६३ मा प्रथम साथै वि.सं.२०७३ मा दोस्रो संशोधन ।
- ५ बैंकिङ क्षेत्रमा धेरै नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू खुले ।
- ५ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी भयो ।
- ५ हाल उक्त ऐन खारेज भई बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ कार्यान्वयनमा रहेको ।
- ५ वित्तीय संस्थाहरूलाई क, ख, ग र घ वर्गमा विभाजन ।
- ५ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ ले पूर्वाधार विकास बैंकको अवधारणा अगाडी ल्याएकोले हाल नेपाल पूर्वाधार विकास बैंक स्थापना भई सञ्चालनमा आइसकेको ।
- ५ २०७५ पुष मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या १५७ रहेको ।

२. नेपालमा हालको बैंकिङ अवस्था एवम् चुनौतीहरू

- ☑ नेपालको हालको बैंकिङ अवस्थालाई संक्षेपमा चित्रण गर्नुहोस् ।
- ५ नेपालमा हाल खुला बैंकिङ व्यवसायको अभ्यास भई रहेको छ ।
- ५ ठूलो संख्यामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आ-आफ्नो कारोवार सञ्चालन गर्दै आइरहेका छन् ।
- ५ नेपालमा सञ्चालनमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालनार्थ छाता ऐनको रुपमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ कार्यान्वयनमा रहेको छ । जसले नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई क, ख, ग र घ गरी ४ वर्गमा विभाजन गर्दै बैंकिङ प्रणालीलाई व्यवस्थित तुल्याएको छ ।
- ५ यस ऐनले उल्लिखित ४ वटै वर्गमा नपर्ने गरी पूर्वाधार विकास बैंकको अवधारणा सुरुवात गरेको छ ।
- ५ नेपालको केन्द्रीय बैंकको रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले कार्य गर्दै आइरहेको छ ।
- ५ नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या २०७५ असार मसान्तसम्ममा १५१ रहेकोमा २०७५ पुष मसान्तसम्ममा १५७ पुगेको छ ।
- ५ २०७५ पुष मसान्तमा २८ वाणिज्य बैंक, ३३ विकास बैंक, २४ वित्त कम्पनी र ७२ लघुवित्त संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

- ५ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा सञ्जाल २०७५ असार मसान्तमा ६६५१ रहेकोमा २०७५ पुष मसान्तमा ७५९१ पुगेको छ ।
- ५ यि सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले व्यवस्था गरे बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन, निरीक्षण एवं सुपरिवेक्षणमा सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।
- ५ बदलिदो सूचना प्रविधिसँगसँगै नेपालको बैंकिङ क्षेत्र पनि आधुनिक बन्दै गईरहेको छ । बैंकहरूले हाल अत्याधुनिक Core Banking System (CBS) को प्रयोग गरी सुविधायुक्त बैंकिङ सेवा प्रदान गरिरहेका छन् ।
- ५ स्मार्ट इलेक्ट्रोनिक्स उपकरणहरूको प्रयोग व्यापक रुपमा भईरहेको आजको युगमा नेपालको बैंकिङ सेवा पनि स्मार्ट बन्दै गईरहेको आभाष हुन्छ ।
- ५ पानी, बिजुलि, टेलिफोन आदिको बिल तिर्न घण्टै हिँडेर गई घण्टै लाइन बस्न बाध्य नेपालीहरूले अहिले आफ्नो हातमा रहेको स्मार्टफोनबाट केही टच (क्लिक) मा बिल रकम भुक्तानी गरेर समय र श्रम बचत गरिरहेका छन् ।
- ५ नेपालमा हाल नोट तथा सिक्का निष्काशनको कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दै आइरहेको छ ।
- ५ नेपाल राष्ट्र बैंकले निष्काशन गर्ने नोट तथा सिक्काको छपाई तथा टकमरी ग्लोबल टेण्डर आहवान गरी तोकिएका शर्तहरू पालना गर्ने गरी कम दर प्रस्ताव गर्ने विदेशी कम्पनीहरूबाट गराइन्छ ।
- ५ नेपालमा हाल निष्कासन हुने नोटहरू चिन, इंगल्याण्ड, इन्डोनेसिया, जर्मनी, फ्रान्स लगायतका देशहरूमा रहेका विभिन्न कम्पनीहरूले छाप्ने गरेका छन् ।
- ५ नेपालमा अहिलेसम्म ११ दरका नोटहरू निष्काशन भएका छन् । जसमध्ये हाल रु.१, रु.२, रु.२५ र रु.२५० का नोटहरूको निष्काशन गर्न बन्द गरिएको छ ।
- ५ संघियताको कार्यान्वयनको चरणमा ७५३ स्थानीय तह मध्ये २०७५ पुष मसान्तसम्म ७०३ स्थानीय तहहरूमा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा विस्तार भएका छन् र बाँकी स्थानिय तहहरूमा शाखा विस्तारको सिलसिला जारी रहेको छ ।
- ५ यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने नेपालका ग्रामिण भेगहरूमा समेत बैंकिङ पहुँच विस्तार हुँदै छ । जसले ग्रामिण विपन्न वर्गको आर्थिकस्तर उकास्न अवश्य सहजता मिल्ने आशा गर्न सकिन्छ, जसले वित्तीय समावेशिकरण अभिवृद्धि गर्ने छ ।
- ५ हरेक स्थानिय तहमा वाणिज्य बैंकका शाखा स्थापनाको कार्य समाप्त भए पश्चात ति स्थानिय तहका हरेक वडामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कम्तिमा एउटा शाखा/उपशाखा स्थापनाको कार्य अगाडी बढाउन सके वित्तीय पहुँच र समावेशिकरणलाई थप बल पुग्ने र नेपाली जनताले बैंकिङ सेवा सहज रुपमा लिन सक्ने अवस्था आउने देखिन्छ ।
- ५ हाल नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापनाको लागि इजाजतपत्र दिने कार्य बन्द रहेको छ । धेरै संख्यामा बैंक तथा वित्तीय संस्था हुँदा नियमन र सुपरिवेक्षण प्रभावकारी ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्था हुने भएकोले इजाजतपत्र दिने कार्य हाललाई नेपाल राष्ट्र बैंकले बन्द गरेको छ ।
- ५ हाल मर्जर तथा एक्विजिशनमा जोड दिँदै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या घटाउन पहल गरिँदै आएको छ । सानो

संख्यामा तर उत्कृष्ट एवं सबल बैंक तथा वित्तीय संस्था हुनु समग्र राष्ट्रको हितको लागि राम्रो मानिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था गाभ्ने/गाभिने तथा प्राप्ति सम्बन्धी प्रक्रिया शुरु गराएपश्चात् २०७५ पुष मसान्तसम्म कूल १६४ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मर्जर/प्राप्ति प्रक्रियामा सामेल भएका छन् । यसमध्ये १२२ वटा संस्थाहरूको इजाजत खारेज हुन गई कुल ४२ संस्था कायम भएका छन् ।

संघियताको कार्यान्वयन पश्चात स्थानिय तहमा वाणिज्य बैंकको शाखा विस्तार एवम् बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्यात्मक अवस्था ।

प्रदेश	स्थानीय तहको संख्या	वाणिज्य बैंकहरूको उपस्थिति भएका स्थानीय तह
प्रदेश १	१३७	१३०
प्रदेश २	१३६	१३३
प्रदेश ३	११९	११४
गण्डकी	८५	८२
प्रदेश ५	१०९	१०७
कर्णाली	७९	६५
सुदूर पश्चिम	८८	८२
कुल	७५३	७१३

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या/शाखा संख्या

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या		बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्या	
	२०७५ असार मसान्त	२०७५ फागुन मसान्त	२०७५ असार मसान्त	२०७५ फागुन मसान्त
वाणिज्य बैंक	२८	२८	३०२३	३३०५
विकास बैंक	३३	३३	९९३	११९६
वित्त कम्पनी	२५	२४	१८६	२००
लघुवित्त वित्तीय संस्था	६५	८२	२४४९	३३५४
जम्मा	१५१	१६७	६६५९	८०५५

नेपालको वित्तीय प्रणालीको वर्तमान स्वरूप चित्रण गर्नुहोस् ।

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रका वर्तमान चुनौतीहरू के के हुन् ?

(RBB, तह-५, वरिष्ठ सहायक (कम्प्युटर अपरेटर), २०७४/०३/२८)

अवसर तथा सम्भावनाका बावजुत पनि नेपालको बैंकिङ तथा वित्तीय व्यवसायमा निम्नानुसारका चुनौतीहरू विद्यमान रहेका छन् :

विगत लामो समयको अस्थिर तथा संक्रमणकालीन राजनैतिक अवस्थाले अर्थतन्त्र गतिशिल हुन नसक्दा हालसम्म पनि बैंकिङ क्षेत्रको विकासमा बाधा ।

- राजनैतिक अस्थिरताले नीति निर्माणमा समेत बाधा उत्पन्न हुँदा बैंकिङ कारोवारमा नयाँ नीति नियमको अभाव ।
- बैंकिङ क्षेत्रलाई लक्षित गरी ल्याइएका ऐन, नियम तथा विनियमहरू समयानुकूल संशोधन गर्न नसक्दा ति कानूनहरूको कार्यान्वयनमा समस्या ।
- निक्षेप संकलन, कर्जा लगानी जस्ता महत्वपूर्ण कार्यमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गरी समग्र बैंकिङ क्षेत्र तथा अर्थतन्त्रमा असर देखा पर्नु ।
- न्यून आर्थिक वृद्धिदर ।
- बढ्दो बेरोजगारीले उत्पादन, रोजगारी र उपभोगमा कमि आई आर्थिक गतिविधि कम हुन जाँदा बैंकिङ व्यवसायमा समस्या ।
- नेपाल विश्व व्यापार संघको सदस्य भई सकेको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नेपालमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने हुँदा प्रतिस्पर्धा गर्न कठिनाई ।
- वि.सं.२०७५ फागुन मसान्तसम्म १६७ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालित छन् । जसले गर्दा बैंकिङ बजारमा उच्च प्रतिस्पर्धा हुने देखिन्छ ।
- सानो बजारमा उच्च प्रतिस्पर्धा हुने भएकोले साना बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सञ्चालनमा कठिनाई ।
- बदलिदो प्रविधिसँग अध्यावधिक भई रहनु पर्ने हुँदा खर्च ठूलो हुन गई समस्या उत्पन्न हुन सक्ने ।
- असल तथा खराब ग्राहक पहिचान मा कठिनाई ।
- भाखा नाघेको कर्जामा वृद्धि ।
- जालि तथा नक्कली नोटको विगविगी ।
- बैंकिङ सफ्टवेयरहरूमा साइबर हमलाको बढ्दो जोखिम ।
- मर्जर तथा एक्विजिसन प्रकृत्याले अपेक्षित गति लिन नसक्दा सबल एवं ठुला बैंक तथा वित्तीय संस्था बनाउने कार्य प्रभावकारी रूपले अघी बढ्न नसक्नु ।
- सरकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर हुनु ।
- उत्पादनशील क्षेत्रमा न्यून लगानी हुनु ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालन लागत उच्च हुनु ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लगानी योग्य रकमको अभावको समस्या पटक पटक आइरहुनु ।
- नेपालको बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रका समस्या समाधानका लागि उपाय सुन्नुहोस् ।
- हरेक क्षेत्रमा केही न केही समस्याहरू आइरहन्छन् । त्यस्ता समस्याहरूको सामना गर्दै अगाडी बढ्न सके सफलता हात पार्न सकिन्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा पनि समस्याहरू आइरहन्छन् र ति समस्याहरूलाई अवसरको रूपमा लिई समाधानका उपायहरू पहिल्याएर अगाडी बढ्दै जानु आवश्यक छ । हाल बैंकिङ क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूको समाधानार्थ चालिनु पर्ने केहि कदमहरूलाई निम्नानुसार बुँदागत गर्न सकिन्छ :
- संघियता र गणतन्त्र क्रमशः संस्थागत हुँदै गइरहेको अवस्था रहेकोले राजनैतिक नेतृत्वले आस्था भन्दा माथि उठेर नेपालको बैंकिङ क्षेत्रलाई हस्तक्षेप रहित बनाउँदै प्रतिस्पर्धात्मक हुन अवसर दिनु पर्दछ ।

- ☞ केन्द्रीय बैंकमा राजनैतिक हस्तक्षेप पुर्ण रुपमा हटाउनु पर्दछ ।
- ☞ बैंकिङ क्षेत्रलाई नातावाद, कृपावाद र भ्रष्टाचारबाट मुक्त गराउनु पर्दछ ।
- ☞ बैंकिङ क्षेत्रलाई लक्षित गरी ल्याइएका ऐन, नियम तथा विनियमहरू समयानुकूल संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप संकलन, कर्जा लगानी जस्ता महत्वपूर्ण कार्यमा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गर्नु हुँदैन ।
- ☞ भूगोल, समाज, संस्कृति सुहाउँदो बैंकिङ प्रोडक्टहरू ल्याई जनमानसमा बैंकिङ प्रणाली प्रति विश्वास कायम गराउन सक्नु पर्दछ ।
- ☞ मर्जर तथा एक्विजिसनको कार्यलाई थप प्रभावकारी तुल्याई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या घटाउँदै जानु पर्दछ ।
- ☞ जोखीम पहिचान तथा व्यवस्थानका कार्यहरूलाई प्रभावकारी बनाउँदै लैजानु पर्दछ ।
- ☞ ग्राहक पहिचान सम्बन्धी कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लैजानु पर्दछ ।
- ☞ भाखा नाघेको कर्जामा वृद्धि हुन नदिन ग्राहक पहिचान गर्दा विशेष सतर्कता अपनाउँदै जानु पर्दछ ।
- ☞ जालि तथा नक्कली नोटका कारोवारीहरूलाई पक्राउ गरी कडा कारवाही गर्नु पर्दछ ।
- ☞ बैंकिङ सफ्टवेयरहरूमा साइबर हमलाको बढ्दो जोखिमबाट बैंकिङ क्षेत्रलाई बचाउन प्रविधिलाई थप मजबुत बनाउँदै लैजानु पर्दछ ।
- ☞ सरकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्न नयाँ दक्ष जनशक्तिको भर्ना तथा तिनीहरूलाई उचित तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- ☞ बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको लगानीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्न विशेष जोड दिनु पर्ने देखिन्छ । त्यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले विशेष नियमहरू जारी गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सञ्चालन लागत घटाउन त्यस्ता संस्थाको व्यवस्थापनले विशेष सतर्कता अपनाउनु पर्दछ ।
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लगानी योग्य रकमको अभावको समस्या आउन नदिन सरकार, केन्द्रीय बैंक र स्वयम् बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले दिर्घकालीन समस्या समाधानका उपायहरू पहिल्याउँदै अगाडी बढ्नु पर्दछ ।
- ☑ नेपालमा हाल कार्यान्वयनमा रहेका बैंकिङ क्षेत्रसँग सम्बन्धित केही ऐनहरूको सूची तयार पार्नुहोस् ।
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३
- ☞ बैंकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४
- ☞ विदेशी विनियम (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९
- ☞ सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्था ऋण असूली ऐन, २०५८
- ☞ वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्था सम्बन्धी ऐन, २०५५
- ☞ सुरक्षित कारोवार ऐन, २०६३
- ☞ राष्ट्र ऋण ऐन, २०५९
- ☞ दामासाही ऐन, २०६३

- ☑ नेपालमा हाल कार्यान्वयनमा रहेका बैंकिङ क्षेत्रसँग सम्बन्धित केही नियम/विनियमहरूको सूची तयार पार्नुहोस् ।
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७४
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्था रिजोलुसन विनियमावली, २०७४
- ☞ नोट छपाई तथा सिक्का टकमरी सम्बन्धी निर्देशिका, २०६५
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक नोट धुल्याउने नियमावली, २०५९
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक मनिचेञ्जर विनियमावली, २०६७
- ☞ नेपाल राष्ट्र बैंक विदेशी विनियम कारोवार इजाजतपत्र तथा निरीक्षण विनियमावली, २०६७
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्था एक आपसमा गाभ्ने गाभिने (मर्जर) तथा प्राप्ति (एक्विजिसन) सम्बन्धी विनियमावली, २०७३

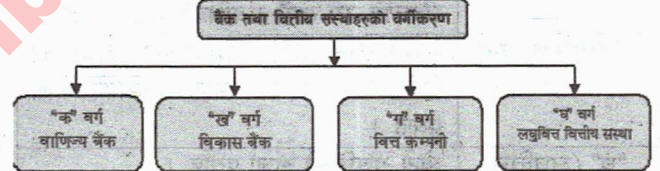
३. तहगत बैंकिङ प्रणाली (क, ख, ग, घ वर्गीकरण)

- ☑ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू कति प्रकारका छन् ? वर्गीकरणका आधारहरू व्याख्या गर्नुहोस् ।

(RBB, तह-४, सहायक, २०७४/११/०४)

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ३७ अनुसार नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई ४ तहमा वर्गीकरण गरिएको छ । वर्गीकृत ४ तहहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- ☞ "क" वर्ग - वाणिज्य बैंक
  - ☞ "ख" वर्ग - विकास बैंक
  - ☞ "ग" वर्ग - वित्त कम्पनी
  - ☞ "घ" वर्ग - लघुवित्त वित्तीय संस्था
- पूर्वाधार विकास बैंकलाई कुनै पनि वर्गमा राखिएको छैन ।

वर्गीकरणका आधारहरू

उक्त ऐनले संस्थाको न्यूनतम चुक्ता पुँजी र त्यस्तो बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सञ्चालन गर्ने कारोवार तथा कार्यक्षेत्रको आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई "क", "ख", "ग" र "घ" वर्गमा वर्गीकरण गरेको छ । तर, पूर्वाधार विकास बैंकलाई कुनै पनि वर्गमा समावेश नहुने व्यवस्था गरेको छ । वर्गीकरणका मुख्य आधारहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- ☞ न्यूनतम चुक्ता पूँजी
- ☞ कारोबारको प्रकृति
- ☞ कार्यक्षेत्र
- ☞ कारोबार गर्ने समय अवधि

न्यूनतम चुक्ता पूँजी

वर्गीकरण गरिएका इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको न्यूनतम चुक्ता पुँजी राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था छ । न्यूनतम चुक्ता पूँजी सम्बन्धी हालको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ :

वर्ग	राष्ट्रियस्तर	प्रादेशिकस्तर*
"क" (वाणिज्य बैंक)	रु.८०० करोड	-
"ख" (विकास बैंक)	रु.२५० करोड	रु.१२० करोड
"ग" (वित्त कम्पनी)	रु.८० करोड	रु. ५० करोड
"घ" (लघुवित्त वित्तीय संस्था)	रु.१० करोड	रु. २ करोड

*काठमाडौं उपत्यका बाहेक । यस्ता वित्तीय संस्थाहरूको कार्य क्षेत्र/परियोजना तोकिएका प्रदेश अन्तर्गतका तोकिएका जिल्लाहरूमा सीमित रहने ।

कारोबारको प्रकृति

वर्ग	कारोबारको प्रकृति
"क" (वाणिज्य बैंक)	मुलतः व्यापारिक प्रयोजनका लागि कर्जा प्रवाह ।
"ख" (विकास बैंक)	अर्थव्यवस्थाको विभिन्न क्षेत्रको विकासको लागि वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउनु ।
"ग" (वित्त कम्पनी)	उपभोगको लागि उपभोक्ता कर्जा उपलब्ध गराउनु ।
"घ" (लघुवित्त वित्तीय संस्था)	विपन्न वर्गको गरिबी न्यूनिकरण गरी जिवनस्तर सुधार गर्न बिना धितो समूहको जमानीमा कर्जा प्रवाह ।

कार्यक्षेत्र

वर्ग	कार्यक्षेत्र
"क" (वाणिज्य बैंक)	राष्ट्रियस्तर ।
"ख" (विकास बैंक)	राष्ट्रियस्तर र प्रादेशिकस्तर ।
"ग" (वित्त कम्पनी)	राष्ट्रियस्तर र प्रादेशिकस्तर ।
"घ" (लघुवित्त वित्तीय संस्था)	राष्ट्रियस्तर र प्रादेशिकस्तर ।

कारोबार गर्ने समय अवधि

वर्ग	कारोबारको प्रकृति
"क" (वाणिज्य बैंक)	छोटो अवधिको निक्षेप संकलन गरी छोटो अवधिको कर्जा प्रवाह ।
"ख" (विकास बैंक)	साधारणतया लामो अवधिको निक्षेप संकलन गरी लामै अवधिको कर्जा प्रवाह ।
"ग" (वित्त कम्पनी)	मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन अवधिको निक्षेप संकलन गरी सोही अवधिको कर्जा प्रवाह ।
"घ" (लघुवित्त वित्तीय संस्था)	छोटो अवधिको कर्जा प्रवाह ।

✓ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकबाट ईजाजतपत्र प्राप्त "क" वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्न पाउने वित्तीय कारोवारहरू के के हुन् ? उल्लेख गर्नुहोस् ।

(RBB, तह-४, नगद सहायक, २०७४/०३/१८)

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ४९ अनुसार "क" वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्न पाउने वित्तीय कारोवारहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

- ५ ब्याज वा बिना ब्याजमा निक्षेप स्वीकार गर्ने वा विभिन्न वित्तीय उपकरण मार्फत निक्षेप परिचालन गर्ने र तिनको भुक्तानी दिने,
- ५ विद्युतीय उपकरण वा साधनको माध्यमबाट निक्षेप स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, लेनदेन गर्ने, मध्यस्थताको काम गर्ने र रकमान्तर गर्ने,
- ५ हायर पर्चेज, लिजिङ्ग, हाउजिङ्ग, अधिविकर्ष लगायतका कर्जा दिने,
- ५ परियोजना तथा हाइपोथिकेशन धितो राखी कर्जा दिने एवं सहवित्तीयकरणको आधारमा धितो विभाजन (पारी पासु) गर्ने

गरी आपसमा भएको सम्झौता अनुसार संयुक्त रुपमा कर्जा दिने दिलाउने व्यवस्था गर्ने,

- ५ विदेशी बैंक वा वित्तीय संस्थाको जमानतमा कर्जा दिने,
- ५ आफू कहाँ पहिले नै धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थामा धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको पुनः धितोमा त्यसको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने,
- ५ आफ्नो ग्राहकको तर्फबाट जमानतपत्र जारी गर्ने र सो बापत ग्राहकसँग आवश्यक शर्त गराउने, निजको चल अचल सम्पत्ति धितोबन्धक लिने वा तेस्रो व्यक्तिको जेथा जमानत लिने र धितोबन्धक, सुरक्षणमा लिएको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, धारण गर्ने तथा सो सम्बन्धी अन्य कारोबार गर्ने,
- ५ आवश्यकता अनुसार राष्ट्र बैंकबाट पुनर्कर्जा लिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने दिने,
- ५ परियोजनाको प्रबर्द्धनको लागि नेपाल सरकार वा अन्य स्वदेशी वा विदेशी निकाय मार्फत प्राप्त भएको रकमबाट कर्जा प्रवाह गर्ने वा कर्जा व्यवस्थापन गर्ने,
- ५ प्रचलित कर्जा अपलेखन विनियमावलीको अधीनमा रही कर्जा अपलेखन गर्ने,
- ५ पूँजीकोष पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि शेयर, डिबेञ्चर, ऋणपत्र आदि जारी गर्ने,
- ५ प्रतीतपत्र, विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, चेक, यात्रु चेक, ड्राफ्ट वा अन्य वित्तीय उपकरण निष्काशन गर्ने, स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, डिस्काउण्ट गर्ने वा खरिद बिक्री गर्ने,
- ५ विद्युतीय कारोबारका लागि डिजिटल वा कार्ड लगायतका वित्तीय उपकरण जारी गर्ने, स्वीकार गर्ने, व्यवस्थापन गर्ने र सो सम्बन्धी कार्य गर्न एजेण्ट नियुक्त गर्ने,
- ५ प्रचलित कानूनको अधीनमा रही विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने,
- ५ राष्ट्र बैंकले तोकेको सीमा, शर्त वा निर्देशन बमोजिम सरकारी कारोबार गर्ने,
- ५ नेपाल सरकार वा राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र खरिद-बिक्री गर्ने वा सकार गर्ने,
- ५ नेपालभित्र वा विदेशमा विनिमयपत्र, चेक वा अन्य वित्तीय उपकरणद्वारा रकम पठाउने वा चलान गर्ने, विदेशबाट विप्रेषण प्राप्त गर्ने र सोको भुक्तानी गर्ने,
- ५ ग्राहकको निमित्त कमिशन एजेण्ट भई शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको जिम्मा लिने, खरिद-बिक्री गरिदिने, शेयरको लाभांश, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको ब्याज आदि उठाई दिने र सोको लाभांश, मुनाफा वा ब्याज नेपालभित्र वा विदेशमा पठाउने, ग्राहकको लागि सेफ डिपोजिट भल्टको व्यवस्था गर्ने,
- ५ वासलात बाहिरको कारोबार गर्ने,
- ५ विपन्न वर्ग, न्यून आय भएको परिवार, दैवी प्रकोप पीडित तथा मुलुकका कुनै क्षेत्रका बासिन्दाको आर्थिक उत्थानको लागि व्यक्तिगत वा सामुहिक जमानीमा राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिमको रकमसम्म कर्जा दिने,
- ५ आफू तथा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने वा कुनै प्रकारको सुविधा लिने ऋणी वा ग्राहकको विवरण, सूचना वा

- जानकारी राष्ट्र बैंक, सम्बन्धित निकाय वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबीच लिने दिने,
- ☞ सुन, चाँदी खरिद-बिक्री गर्ने,
- ☞ परियोजना स्थापना, सञ्चालन र मूल्याङ्कन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, सर्वेक्षण गर्ने गराउने तथा तालीम, परामर्श र अन्य जानकारी उपलब्ध गराउने,
- ☞ यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो स्वामित्वमा आउने सबै प्रकारका जायजैथाको उचित व्यवस्थापन तथा बिक्री गर्ने,
- ☞ प्रचलित कानून बमोजिम दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरुबीच हुने कुनै कार्य बापत तिर्नु बुझाउनु वा लिनु पर्ने रकम उक्त काम भएपछि भुक्तानी लिने दिने व्यवस्था गर्न दुई पक्षको सहमतिमा जमानी बस्ने,
- ☞ राष्ट्र बैंकले तोकेको अन्य काम गर्ने ।
- ☑ "ख" वर्ग (विकास बैंक) को काम, कर्तव्य र अधिकारहरु उल्लेख गर्नुहोस् ।
- ☞ ब्याज वा बिना ब्याजमा निक्षेप स्वीकार गर्ने वा विभिन्न वित्तीय उपकरण मार्फत निक्षेप परिचालन गर्ने र तिनको भुक्तानी दिने,
- ☞ विद्युतीय उपकरण वा साधनको माध्यमबाट निक्षेप स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, लेनदेन गर्ने, मध्यस्थताको काम गर्ने र रकमान्तर गर्ने,
- ☞ हायर पर्चेज, लिजिङ्ग, हाउजिङ्ग, अधिविकर्ष लगायतका कर्जा दिने,
- ☞ आफू कहाँ पहिले नै धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थामा धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको पुनः धितोमा त्यसको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने,
- ☞ आवश्यकता अनुसार राष्ट्र बैंकबाट पुनर्कर्जा लिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने दिने,
- ☞ परियोजनाको प्रबर्द्धनको लागि नेपाल सरकार वा अन्य स्वदेशी वा विदेशी निकाय मार्फत प्राप्त भएको रकमबाट कर्जा प्रवाह गर्ने वा कर्जा व्यवस्थापन गर्ने,
- ☞ प्रचलित कर्जा अपलेखन विनियमावलीको अधीनमा रही कर्जा अपलेखन गर्ने,
- ☞ पूँजीकोष पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि शेयर, डिबेञ्चर, ऋणपत्र आदि जारी गर्ने,
- ☞ प्रचलित कानूनको अधीनमा रही विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने,
- ☞ नेपाल सरकार वा राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र खरिद-बिक्री गर्ने वा सकार गर्ने,
- ☞ ग्राहकको निमित्त कमिशन एजेण्ट भई शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको जिम्मा लिने, खरिद-बिक्री गरिदिने, शेयरको लाभांश, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको ब्याज आदि उठाई दिने र सोको लाभांश, मुनाफा वा ब्याज नेपालभित्र वा विदेशमा पठाउने, ग्राहकको लागि सेफ डिपोजिट भल्टको व्यवस्था गर्ने,
- ☞ वासलात बाहिरको कारोबार गर्ने,
- ☞ विपन्न वर्ग, न्यून आय भएको परिवार, दैवी प्रकोप पीडित तथा मुलुकका कुनै क्षेत्रका बासिन्दाको आर्थिक उत्थानको लागि व्यक्तिगत वा सामुहिक जमानीमा राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिमको रकमसम्म कर्जा दिने,

- ☞ आफू तथा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने वा कुनै प्रकारको सुविधा लिने ऋणी वा ग्राहकको विवरण, सूचना वा जानकारी राष्ट्र बैंक, सम्बन्धित निकाय वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबीच लिने दिने,

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुका काम, कर्तव्य र अधिकारहरु याद गर्ने तरिका :

- दश अंकको प्रश्नको उत्तर दिँदा कम्तिमा १५ वटा काम, कर्तव्य र अधिकारहरु लेख्ने ।
- सर्वप्रथम क, ख र ग वर्गका मिल्दाजुल्दा कामहरु छुट्टै टिपोट गरी याद गर्ने ।
- त्यसपछि क्रमशः क र ख, क र ग अनि ख र ग वर्गका एक आपसमा मिल्दाजुल्दा काम, कर्तव्य र अधिकारहरु छुट्टै छुट्टै टिपोट गरी याद गर्ने ।
- प्रत्येकका १५/१५ वटा काम, कर्तव्य र अधिकारहरु नपुग भएमा नपुग भए जति छुट्टै छुट्टै टिपोट गरी याद गर्ने ।
- घ वर्गका काम, कर्तव्य र अधिकारहरु फरक भएकोले त्यसलाई छुट्टै याद गर्ने ।

- ☞ यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो स्वामित्वमा आउने सबै प्रकारका जायजैथाको उचित व्यवस्थापन तथा बिक्री गर्ने,
- ☞ परियोजना धितो राखी कर्जा दिने, सहवित्तीयकरणको आधारमा धितो विभाजन (पारी पासु) गर्ने गरी आपसमा भएको सम्भौता अनुसार संयुक्त रुपमा कर्जा दिने, दिलाउने व्यवस्था गर्ने,
- ☞ आफ्नो ग्राहकको तर्फबाट जमानतपत्र जारी गर्ने र सो बापत ग्राहकसँग आवश्यक शर्त गराउने, निजको चल अचल सम्पत्ति धितोबन्धक लिने वा तेस्रो व्यक्तिको जेथा जमानत लिने,
- ☞ विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, चेक, यात्रुचेक, ड्राफ्ट जारी गर्ने, स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, डिस्काउण्ट गर्ने वा खरिद-बिक्री गर्ने,
- ☞ आफ्नो चल अचल सम्पत्ति धितो राखी कर्जा लिने,
- ☞ राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति लिई प्रतीतपत्र र विप्रेषणको कारोबार गर्ने,
- ☞ ग्राहकको निमित्त कमिशन एजेण्ट भई शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको जिम्मा लिने, खरिद बिक्री गरिदिने, शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको लाभांश, ब्याज, मुनाफा आदि उठाईदिने, सेफ डिपोजिट भल्टको व्यवस्था गर्ने,
- ☞ नेपालभित्र रकम स्थानान्तरण सम्बन्धी काम गर्ने,
- ☞ परियोजना स्थापना, सञ्चालन र बैंकिङ, लेखा, सम्पत्ति, कर्जा मूल्याङ्कनसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, सर्वेक्षण गर्ने गराउने तथा तालीम, परामर्श र अन्य सेवा प्रदान गर्ने तथा जानकारी उपलब्ध गराउने,
- ☞ राष्ट्र बैंकले तोकेको अन्य काम गर्ने ।
- ☑ "ग" वर्ग (वित्त कम्पनी) को काम, कर्तव्य र अधिकारहरुबारे चर्चा गर्नुहोस् ।
- ☞ ब्याज वा बिना ब्याजमा निक्षेप स्वीकार गर्ने वा विभिन्न वित्तीय उपकरण मार्फत निक्षेप परिचालन गर्ने र तिनको भुक्तानी दिने,
- ☞ विद्युतीय उपकरण वा साधनको माध्यमबाट निक्षेप स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, लेनदेन गर्ने, मध्यस्थताको काम गर्ने र रकमान्तर गर्ने,

- ५ आफू कहाँ पहिले नै धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थामा धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको पुनः धितोमा त्यसको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने,
- ५ आवश्यकता अनुसार राष्ट्र बैंकबाट पुनर्कर्जा लिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने दिने,
- ५ प्रचलित कर्जा अपलेखन विनियमावलीको अधीनमा रही कर्जा अपलेखन गर्ने,
- ५ पूँजीकोष पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि शेयर, डिबेञ्चर, ऋणपत्र आदि जारी गर्ने,
- ५ नेपाल सरकार वा राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र खरिद-बिक्री गर्ने वा सकार गर्ने,
- ५ ग्राहकको निमित्त कमिशन एजेण्ट भई शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको जिम्मा लिने, खरिद-बिक्री गरिदिने, शेयरको लाभांश, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको ब्याज आदि उठाई दिने र सोको लाभांश, मुनाफा वा ब्याज नेपालभित्र वा विदेशमा पठाउने, ग्राहकको लागि सेफ डिपोजिट भल्टको व्यवस्था गर्ने,
- ५ विपन्न वर्ग, न्यून आय भएको परिवार, दैवी प्रकोप पीडित तथा मुलुकका कुनै क्षेत्रका बासिन्दाको आर्थिक उत्थानको लागि व्यक्तिगत वा सामुहिक जमानीमा राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिमको रकमसम्म कर्जा दिने,
- ५ आफू तथा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने वा कुनै प्रकारको सुविधा लिने ऋणी वा ग्राहकको विवरण, सूचना वा जानकारी राष्ट्र बैंक, सम्बन्धित निकाय वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबीच लिने दिने,
- ५ यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो स्वामित्वमा आउने सबै प्रकारका जायजेथाको उचित व्यवस्थापन तथा बिक्री गर्ने,
- ५ हायर पर्चेज, लिजिङ्ग, हाउजिङ्ग लगायतका कर्जा दिने,
- ५ अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थासँग मिली सहवित्तीयकरणको आधारमा धितो विभाजन (पारी पासु) गर्ने गरी आपसमा भएको सम्झौता अनुसार संयुक्त रुपमा कर्जा दिने,
- ५ आफ्नो चल अचल सम्पत्ति धितो राखी कर्जा लिने,
- ५ आफ्नो जायजेथाको उचित प्रबन्ध गर्ने, बिक्री गर्ने वा बहालमा दिने,
- ५ विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, चेक, यात्रुचेक, ड्रप्ट वा अन्य वित्तीय उपकरण जारी गर्ने, स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, डिस्काउण्ट गर्ने वा खरिद बिक्री गर्ने,
- ५ राष्ट्र बैंकको स्वीकृति लिई विदेशी मुद्राको कारोबार गर्ने,
- ५ कुनै पनि व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई सवारी साधन, मेसिन औजार, उपकरण, घरायसी टिकाउ सामान वा त्यस्तै अन्य चलसम्पत्तिको लागि किस्ताबन्दी वा हायरपर्चेज कर्जा उपलब्ध गराउने,
- ५ कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई सवारी साधन, मेसिन, औजार उपकरण, घरायसी टिकाउ सामान वा त्यस्तै चल सम्पत्तिभाडामा लिन कर्जा (लिजिङ्ग फाइनान्स) उपलब्ध गराउने वा त्यस्ता चल सम्पत्ति भाडामा लिने दिने,
- ५ आफ्नो ग्राहकको तर्फबाट जमानतपत्र जारी गर्ने र सो बापत ग्राहकसँग आवश्यक शर्त गराउने, सुरक्षण लिने, निजको चल अचल सम्पत्ति धितोबन्धक लिने वा तेस्रो व्यक्तिको जेथा जमानत लिने,

- ५ आफ्नो सम्पत्तिको कुनै अंश वा पूरै बिक्री गर्ने वा लिजमा दिने, खरिद गरिएको कुनै पनि वस्तुको तत्काल वा पछि भुक्तानी गर्ने (डिफर्ड) मूल्यमा अर्को खरिदकर्तालाई बिक्री गर्नु परेमा वित्तीय संस्था र बिक्रेताको सहमति अनुसार सो वस्तुको मूल्य तय गर्ने,
- ५ राष्ट्र बैंकले तोकेको अन्य काम गर्ने ।
- ☑ "घ" वर्ग (लघुवित्त वित्तीय संस्था) को काम, कर्तव्य र अधिकारहरूबारे चर्चा गर्नुहोस् ।
- ५ राष्ट्र बैंकले तोके अनुसारको परियोजना, बचत कायम गरेको समूह वा समूहको सदस्यलाई लघु व्यवसाय सञ्चालन गर्न कुनै चल अचल सम्पत्ति सुरक्षण वा जमानत लिई वा नलिई लघुकर्जा दिने,
- ५ बैंक वा वित्तीय संस्था वा स्वदेशी वा विदेशी संघ वा संस्था आदिबाट कर्जा वा अनुदान प्राप्त गर्ने र त्यस्तो कर्जा वा अनुदान लघुकर्जा वितरणमा वा सो कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने काममा प्रयोग गर्ने, तर विदेशी संघ वा संस्था आदिबाट कर्जा वा अनुदान लिनु अघि राष्ट्र बैंकको स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।
- ५ लघुकर्जा उपलब्ध गराउनु अघि जुन कार्यको लागि कर्जा माग भएको हो सो सम्बन्धी कार्यको मूल्याङ्कन गर्ने र त्यस्तो कार्यको सम्भाव्यता छ, छैन पहिचान गर्ने,
- ५ लघुकर्जा परिचालन सम्बन्धमा समूहलाई आवश्यक पर्ने सेवा तथा परामर्श प्रदान गर्ने,
- ५ लघुकर्जा समयमा असुल उपर गर्नेतर्फ आवश्यक कारबाही गर्ने,
- ५ राष्ट्र बैंकको स्वीकृति लिई राष्ट्र बैंकले तोकिएको शर्त बन्देजको अधीनमा रही निक्षेप स्वीकार गर्ने तथा त्यस्तो निक्षेपको भुक्तानी दिने,
- ५ पूँजीकोष पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि शेयर, डिबेञ्चर, ऋणपत्र आदि जारी गर्ने,
- ५ आफू तथा अन्य कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा वा कुनै प्रकारको सुविधा लिने ऋणी वा ग्राहकको विवरण सूचना वा जानकारी राष्ट्र बैंक, सम्बन्धित निकाय वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबीच लिने दिने,
- ५ राष्ट्र बैंकले तोकेको अन्य काम गर्ने ।
- ☑ केन्द्रीय बैंक र वाणिज्य बैंक (बैंक तथा वित्तीय संस्था) बीचका फरकहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।

क्र. सं.	केन्द्रीय बैंक	वाणिज्य बैंक (बैंक तथा वित्तीय संस्था)
१.	केन्द्रीय बैंक सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको पनि बैंक हो । (बैंकहरूको बैंक)	वाणिज्य बैंक केन्द्रीय बैंकबाट इजाजतपत्र लिई सञ्चालन हुने बैंक हो ।
२.	केन्द्रीय बैंकलाई नोट तथा सिक्का निश्कासन गर्ने एकाधिकार हुन्छ ।	वाणिज्य बैंकहरूले नोट तथा सिक्का निश्कासन गर्न पाउँदैनन् ।
३.	सर्वसाधारणको निक्षेप केन्द्रीय बैंकले स्वीकार गर्दैन ।	वाणिज्य बैंकले सर्वसाधारणबाट निक्षेप स्वीकार गर्ने साथै आवश्यक परेमा ऋण समेत प्रदान गर्दछन् ।
४.	केन्द्रीय बैंकको उद्देश्य नाफा कमाउने हुँदैन ।	वाणिज्य बैंकहरूको प्रमुख उद्देश्य नाफा कमाउने रहेको हुन्छ ।

५.	केन्द्रीय बैंकले अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन, निरीक्षण एवं सुपरिवेक्षण गर्दछ ।	वाणिज्य बैंकहरूले केन्द्रीय बैंकको नियमन, निर्देशन एवं सुपरिवेक्षणमा रहेर आफ्नो कारोबार सञ्चालन गर्दछन् ।
----	---	---

☑ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आर्थिक क्षेत्रमा खेल्ने भूमिकाबारे चर्चा गर्नुहोस् ।

☞ पूँजी निर्माण : छरिएर रहेको स-साना रकमलाई निक्षेपको रूपमा संकलन गरी देशको आर्थिक विकासको लागि आवश्यक पर्ने पूँजी उपलब्ध गराउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

☞ वित्तीय मध्यस्थकर्ता : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अर्थतन्त्रको बचत क्षेत्र (Surplus Sector) बाट पूँजी संकलन गरी माग क्षेत्र (Deficit Sector) लाई उपलब्ध गराउने वित्तीय मध्यस्थकर्ता (Agent) को भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

☞ बचतलाई प्रोत्साहन : आफ्नो आमदानीको केही अंश बचत गर्न सक्ने व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट त्यस्तो बचत निक्षेपको रूपमा जिम्मा लिई बचतलाई सुरक्षा प्रदान गर्ने साथै बचत रकममा व्याज प्रदान गरी बचतलाई प्रोत्साहन दिने महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

☞ साख सिर्जना : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले साख सिर्जना गरी अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक रकम कर्जाको रूपमा अर्थतन्त्रमा क्रियाशील व्यक्ति तथा संस्थालाई उपलब्ध गराउँदछ ।

☞ मौद्रिक नीति कार्यान्वयनमा सहयोग : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने मौद्रिक नीति कार्यान्वयनमा उक्त बैंकलाई सहयोग गर्दछन् ।

☞ रकम भुक्तानी : व्यापार व्यवसायमा हुने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय लेनदेनमा आइपर्ने भुक्तानी सम्बन्धी कार्यहरू गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । चेक, ड्राफ्ट, प्रतिपत्र आदिको माध्यमबाट भुक्तानी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

☞ विनिमय : विदेशी मुद्राको विनिमय सम्बन्धी कार्य गरी पर्यटन व्यवसाय, व्यापार, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध आदिमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

☞ पूँजीलाई गतिशील बनाउने : अर्थतन्त्रको विकासको लागि संकलित निक्षेप उद्योग, व्यापार, कृषि तथा अन्य सेवा क्षेत्रहरूमा लगानी गरी पूँजीलाई गतिशील बनाउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

४. ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा

☑ ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा भन्नाले के बुझिन्छ ?

☞ ग्राहक वस्तु तथा सेवाका खरीदकर्ता हुन् ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कारोवार गर्ने व्यक्ति तथा संस्था सो बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लागि ग्राहक हुन् ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकको आवश्यकता तथा चाहना अनुसार बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने कार्यलाई ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा भनिन्छ ।

☞ एउटा सन्तुष्ट ग्राहकले अन्य धेरै ग्राहक माफ स्वतस्फुर्त रूपमा विज्ञापनको कार्य गर्दछ ।

☞ ग्राहकको आवश्यकता, चाहना, अपेक्षा एवं समय सापेक्ष रूपमा बैंकिङ सेवा प्रदान गरी ग्राहकलाई सन्तुष्ट पार्ने कार्यलाई ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा भनिन्छ ।

☞ ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवाबाट मात्र बैंकिङ व्यवसायमा कुनै पनि बैंकको भविष्य सुनिश्चित हुन सक्छ ।

☞ नाफामुखी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो नाफालाई अधिकतम बनाउन दिर्घकालसम्म ग्राहकलाई उनीहरूको आवश्यकता तथा चाहना अनुसार आकर्षक, भरपर्दो तथा स्तरीय सेवा प्रदान गरी अधिकतम सन्तुष्टि दिन सक्नु पर्छ ।

☞ कारोवारमा जति व्यापकता ल्याउन सक्थो सञ्चालन लागतमा न्युनता र आमदानीमा वृद्धि हुन्छ । कारोवारमा वृद्धि ल्याउन ग्राहकलाई बैंकमा आकर्षित गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसका लागि ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा प्रदान गर्नु पर्ने हुन्छ ।

☑ ग्राहक भन्नाले कसलाई बुझ्नुहुन्छ ?

☞ सामान्य अर्थमा वस्तु तथा सेवाका खरीदकर्ता ग्राहक हुन् ।

☞ व्यवसायको प्रकृति, आयतन, क्षेत्र आदिका आधारमा ग्राहकका छुट्टाछुट्टै नाम हुन्छन् । ग्राहकलाई कतै ऋणी, कतै सेवोग्राही, कतै उपभोक्ता त कतै ग्राहक नै भनिन्छ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कारोवार गर्ने व्यक्ति तथा संस्थालाई सो बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ग्राहक भनिन्छ ।

☞ ग्राहकले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रकम जम्मा गर्ने, भुक्तानी लिने, सट्टी कारोवार गर्ने, ऋण लिने, ऋणको सावा तथा व्याज भुक्तानी गर्ने, रकम ट्रान्सफर गर्ने आदि कार्य गर्दछन् ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाका हकमा निक्षेपकर्ता, ऋणी, सेवोग्राही, एजेन्ट आदि सबै ग्राहक हुन् ।

☞ John Pajet का अनुसार "To constitute a customer there must be some recognizable course or habit of dealing in the nature of regular banking business..... it is difficult to reconcile the idea of a single transactions with that of the customer" यस परिभाषा अनुसार कुनै व्यक्ति वा संस्था बैंकको ग्राहक हुनका लागि बैंकसँग नियमित रूपमा पटक पटक सेवा उपभोग गरेको हुनु पर्छ । एक पटक मात्र कारोवार गर्दैमा ग्राहक भन्न मिल्दैन ।

☞ ग्राहक व्यवसायको जीवन हो । ग्राहक बीनाको व्यवसाय कल्पनासम्म पनि गर्न सकिँदैन ।

☞ ग्राहक व्यवसायमा निर्भर हुँदैन तर व्यवसाय ग्राहकमा निर्भर हुन्छ ।

☞ त्यसैले ग्राहकलाई व्यावसायिक साभेदार पनि भन्ने गरिन्छ ।

☞ ग्राहक उपभोक्ता पनि हुन सक्छन् र मध्यस्थकर्ता पनि हुन सक्छन् ।

☑ ग्राहक कति प्रकारका हुन्छन् ?

☞ कानुनी मान्यता प्राप्त व्यक्ति जो कोही पनि बैंकको ग्राहक बन्न सक्छन् । बैंकको प्रत्यक्ष ग्राहक बन्न बालिग, होस ठेगानमा भएको र जिवित व्यक्ति वा संस्था हुनु पर्छ । त्यस्ता ग्राहकहरूलाई आ-आफ्नो मान्यता र नियमानुसार कारोवारको आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विशिष्ट, मध्यम र साधारण ग्राहकको रूपमा वर्गीकरण गरी सेवा दिने गर्दछन् । बैंकका ग्राहकलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

☞ भौतिक व्यक्ति (Individuals) : एक वा सो भन्दा बढी व्यक्ति मिलेर पनि संयुक्त रूपमा कारोवार गर्न सक्छन् ।

☞ कानुनी व्यक्तिहरू (Legal Persons) : कुनै कानून अन्तर्गत स्थापित एकलौटी व्यवसाय, साभेदारी फर्म, प्राइभेट तथा

पब्लिक लिमिटेड कम्पनी, संघ, संस्था तथा विभिन्न निकायहरूलाई कानुनी व्यक्तिको रूपमा लिन सकिन्छ ।

☑ **बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहकको महत्वबारे चर्चा गर्नुहोस् ।**

ग्राहक बिना बैंकिङ व्यवसाय कल्पना पनि गर्न सकिन्न । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू ग्राहकलाई सेवा विक्री गर्छन् । जहाँ ग्राहक छन् त्यहाँ नै बैंकको सेवा विक्री हुन्छ । अतः बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहकको ठूलो महत्व रहेको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहकको महत्वलाई देहाय बमोजिम बुँदागत गर्न सकिन्छ :

- ☒ ग्राहक बिना बैंकिङ सेवाको कल्पना सम्म पनि गर्न सकिदैन त्यसैले ग्राहक नै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई जिवन्त र स्थायी रूप दिने प्रमुख आधार हुन् ।
- ☒ बैंकमा कोषको स्थापना गर्न, कोषको प्रयोग गर्न, अन्य बैंकिङ सेवाको विस्तार गरी आय आर्जन गर्न ग्राहकको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ ।
- ☒ ग्राहक नै बैंकिङ व्यवसायको सर्वोच्च केन्द्र विन्दु भएर बसेका हुन्छन् ।
- ☒ ग्राहकले जम्मा गरेको निक्षेप लगानी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नाफा आर्जन गर्दछन् ।
- ☒ निक्षेपको लगानी पनि ऋणीको रूपमा आउने ग्राहकलाई नै गरिन्छ ।
- ☒ बैंकले प्रदान गर्ने हरेक सेवाको लागि ग्राहक नभै हुँदैन । अतः बैंकिङ व्यवसायमा ग्राहकको अत्यन्तै ठूलो महत्व रहेको छ ।

☑ **ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा दिँदा अपनाउनु पर्ने तरिका बारे चर्चा गर्नुहोस् ।**

- ☒ ग्राहकसँग नम्र व्यवहार गर्ने,
- ☒ छिटो छरितो सेवा उपलब्ध गराउन तत्पर रहने,
- ☒ भरपर्दो, विश्वासिलो तथा सर्वसुलभ सेवा प्रदान गर्ने,
- ☒ नविन वैज्ञानिक प्रविधिको प्रयोग गरी सेवा प्रदान गर्ने,
- ☒ नयाँ नयाँ योजनाहरू ल्याई सेवा प्रणालीलाई अद्यावधिक गर्ने,
- ☒ निक्षेपमा अधिकतम व्याज दिने तथा सापटीमा न्यूनतम व्याज लिने प्रयत्न गर्ने,
- ☒ नयाँ Product ल्याउनु अघि अनुसन्धान/सर्वेक्षण गर्ने,
- ☒ ग्राहकको आवश्यकता, चाहना, मान्यता तथा आकांक्षामा आउने परिवर्तनको विश्लेषण गर्ने,
- ☒ सुभाब तथा गुनासोको समयमै सम्बोधन गर्ने,
- ☒ ग्राहक सम्बन्धका बारेमा तालिम प्रदान गरी कर्मचारीलाई ग्राहक मैत्री बनाउने ।

☑ **ग्राहकसँग सम्बन्ध कायम गर्नु अघि ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने कुराहरू**

- ☒ **व्यक्तिगत पक्ष :** उमेर, जीवनशैली, पेशा, आर्थिक अवस्था, व्यक्तित्व, रुचि र ज्ञान ।
- ☒ **सामाजिक पक्ष :** सामाजिक प्रतिष्ठा, सामाजिक व्यवहार आदि ।
- ☒ **सांस्कृतिक पक्ष :** संस्कृति, जात, धर्म, भाषा, प्रचलन आदि ।
- ☒ **मनोवैज्ञानिक पक्ष :** उत्प्रेरणा, सन्तुष्टी, गुनासा आदि ।

☑ **ग्राहक सन्तुष्ट बनाउने आधार**

ग्राहकलाई शिष्टतापूर्वक स्वागत गर्ने, हँसिलो, समधुर, सरल स्वभावमा प्रस्तुत हुने, आवश्यकता र गुनासोको सही समाधान गर्नु नै ग्राहक सन्तुष्ट बनाउने आधार हो । ग्राहकलाई सन्तुष्ट बनाउन निम्न कुराहरूमा विशेष ध्यान दिनु उपयुक्त हुन्छ :

(क) **भौतिक सुविधा :**

- ☒ आकर्षक सहयोगी डेस्कको व्यवस्था,
- ☒ उपयुक्त स्थान, संरचना र डिजाइन,
- ☒ प्रतिकालय, आराम कक्ष, स्तनपान कक्ष, पिउने पानी, शौचालय, अपाङ्ग मैत्री कार्यस्थल आदिको उचित व्यवस्था,
- ☒ पत्रपत्रिका, टेलिफोन, निःशुल्क वाइफाई जोन आदि सुविधा,
- ☒ सुभाब पेटीकाको व्यवस्था,
- ☒ सेवा लिने पालोको लागि इलेक्ट्रोनिक टोकन प्रणाली आदि ।

(ख) **सेवा प्रवाह :**

- ☒ उचित, छिटो र स्तरीय सेवा,
- ☒ पहिला आउने लाई पहिला सेवा (First come first service)को आधारमा सेवा प्रवाह,
- ☒ राम्रो व्यवहार, असल चालचलन,
- ☒ सहयोगी र समाधान युक्त व्यवहार,
- ☒ हँसीखुसी एवं शिष्ट बोलीवचन ।

५. ग्राहक संरक्षण सिद्धान्त

☑ **ग्राहक संरक्षण भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?**

व्यावसायिक एवम् सेवा प्रदायक संघ-संस्थाका आ-आफ्नै ग्राहक हुन्छन् । यस्ता ग्राहकलाई उनीहरूको चाहना एवम् आवश्यकता अनुसार बढी भन्दा बढी सेवा तथा सुविधा उचित मूल्यमा उपलब्ध गराई सन्तुष्ट पार्न सक्नुपर्छ । अनि मात्र अन्य प्रतिस्पर्धि संस्थाका ग्राहकलाई आफु तर्फ आकर्षित गर्न एवम् आफ्ना ग्राहकलाई टिकाई राख्न सकिन्छ । ग्राहकका गुनासाहरूलाई न्यूनिकरण गर्दै संस्था तथा व्यवसायप्रति आकर्षित गर्ने तथा अन्यत्र पलायन हुनबाट रोक्ने पद्धति नै ग्राहक संरक्षण हो ।

☑ **बैंकको ग्राहक संरक्षण सिद्धान्तहरूबारे विस्तृतमा प्रकाश पार्नुहोस् । (RBB, तह-४, नगद सहायक, २०७४/१२/१६)**

- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू वित्तीय सेवाका विक्रेता हुन् भने ग्राहकले सो सेवा खरिद गर्दछन् । व्यवसायको भाषामा ग्राहक व्यवसायको केन्द्र तथा भविष्य पनि हो । अतः आफ्नो व्यवसायको निरन्तरता तथा मुनाफाको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहक संरक्षणको सिद्धान्त अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- ☒ ग्राहक संरक्षणको सिद्धान्त ग्राहक केन्द्रित वित्तीय सेवाको प्रवाहसँग सम्बन्धित छ । यसले ग्राहकको चाहना तथा आवश्यकतालाई पहिलो प्राथमिकताको रूपमा हेर्दछ ।
- ☒ ग्राहक संरक्षणको सिद्धान्तको शुरुवात मुख्यतः लघुवित्त कारोवारबाट भएको हो । यसले लघुवित्तको मुख्य निर्धारण तथा सामाजिक कार्यसञ्चालनमा पूर्ण पारदर्शिता प्रदान गर्ने किसिमको संस्थागत प्रयासलाई जनाउँछ ।
- ☒ तर हाल आएर समग्र वित्तीय क्षेत्रमा समेत यसको व्यापक कार्यान्वयन भएको पाइन्छ ।
- ☒ मुख्य रूपमा ग्राहकको चाहना तथा आवश्यकताको आधारमा सरल, न्यायोचित तथा सुरक्षित सेवा प्रवाहको लागि ग्राहक संरक्षण सिद्धान्तको आवश्यकता पर्दछ ।

- ५ जस्तै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले चेक भूक्तानीमा सम्बन्धित पक्षकै दस्तखत बिना भूक्तानी नदिनु यसको एउटा उदाहरण हो ।
- ५ ग्राहक वित्तीय व्यवसायको सफलताका आधार हुन् । ग्राहक संरक्षण व्यवसायको क्रममा उपभोक्ता या ग्राहकले अपेक्ष गर्न सक्ने सहजताहरु हुन् ।
- ५ यो सिद्धान्तले ग्राहक शक्तिकरणको माध्यमबाट संस्थागत भविष्य निर्माणको परिकल्पना गर्दछ, जसमा ग्राहकलाई व्यवसायको केन्द्र तथा वास्तविक लगानीकर्ताको रूपमा हेरिन्छ ।
- ५ पारदर्शी सेवा प्रवाहको क्रममा लघुवित्त कम्पनीहरुले आफुले तिन सक्ने भन्दा बढि पुँजी/नगद ऋण नलिनु /नदिनु कर्मचारीबाट ग्राहकलाई राम्रो व्यवहार गर्नु, ग्राहकका गुनासा सुन्नु तथा त्यसलाई अनुमोदन गर्नु र ग्राहकका विवरणहरु गोप्य राख्नु आदी ग्राहक संरक्षण सिद्धान्तका आधारभुत पक्ष हुन् ।
- ५ एउटा दक्ष लघुवित्त वा वित्तीय संस्थाले ग्राहक, व्यवसाय तथा वित्तीय व्यवस्थाकै हितको संरक्षण गर्दछ ।
- ५ ग्राहकको सन्तुष्टि संस्थागत सफल भविष्यको आधार हो । एउटा सन्तुष्ट ग्राहक संस्थाको दीघकालीन विज्ञापनको आधार पनि हो ।
- ५ वित्तीय संस्थाले ग्राहकमुखी सेवा विस्तारका क्रममा ग्राहकले संस्थाबाट चाहेको व्यवहारको न्यूनतम स्तर पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले वित्तीय संस्थालाई आफ्नो कर्तव्यबाट विमुख नहुन सहयोग गर्दछ ।
- ५ अतः सेवामा सरलता, आर्दश व्यवहार, सुरक्षा, पारदर्शीता तथा गोपनियताका आधारमा सेवा प्रवाह गरी संस्थाको संवेदनशील पक्ष ग्राहकको सम्बन्ध व्यवस्थापनबाट दीगो वित्तीय भविष्य निर्माणका लागि निम्न ग्राहक सुरक्षा सिद्धान्त अपनाउन सकिन्छः
  - **उपयुक्त सेवा संरचना तथा प्रवाह:** सेवा प्रदायकले ग्राहकले चाहेजस्तो सेवाको संरचना तथा त्यसको प्रवाह गर्न माध्यमको वारेमा जानकारी लिनुपर्ने हुन्छ । सेवा संरचना तथा प्रवाह माध्यमको छनोट गर्दा संस्थाले ग्राहकको चाहाना, आर्थिक स्तर तथा सामाजिक विशेषता तथा भुकावको वारेमा जानकारी राख्नुपर्ने हुन्छ । चाहना अनुरूपको उचित सेवा प्राप्त गर्न पाउनु ग्राहकको अधिकार हो भने सो सेवा प्रवाहको दायित्व वित्तीय संस्थाको रहन्छ ।
  - **अधिक ऋणभारबाट सुरक्षा :** सेवा प्रदायकले आफ्नो कर्जा लगानी प्रकृत्याको प्रत्येक अवस्थामा सेवाग्राहीसँग त्यसको भूक्तानी गर्ने दक्षता भए नभएको अध्ययन गर्नु पर्छ । अन्यथा समयमा ऋणको सावाँ तथा व्याज भूक्तानी गर्न नसकि अधिक ऋणभार वहन गर्नु पर्ने हुन सक्छ ।
  - **पारदर्शिता:** सेवा प्रदायक/वित्तीय संस्थाले सेवाग्राहीलाई सही समयमा सरल सहज तथा बुझिने शैलीमा सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने दायित्वलाई Transparency Principle ले इंगित गर्दछ । जसको माध्यमबाट ग्राहकले सही निर्णय लिन सक्छन् । मुख्य रूपमा व्याजदर तथा अन्य सेवाका शर्तहरुमा पूर्ण जानकारी प्राप्त गर्न पाउनु ग्राहकको अधिकार हो । जसलाई वित्तीय संस्थाले सुसुचित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- **जवाफदेही तथा जिम्मेवारी:** मुल्य तथा व्याजदरको शर्त तयार गर्दा ग्राहकले धान्न सक्ने गरी गर्नु र ग्राहकको निक्षेपमा उच्चतम प्रतिफल प्रदान गर्नु वित्तीय संस्थाको जिम्मेवारी हुन्छ । उक्त जिम्मेवारी तथा जवाफदेहीताको सिद्धान्तले ग्राहकको प्रतिफलमा सुरक्षा प्रदान गर्नुका साथै संस्थाको दीगो संचालनमा समेत सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- **उचित तथा आदरपूर्ण व्यवहार :** यो सिद्धान्तले वित्तीय संस्था तथा तिनका agent हरूले ग्राहकलाई उचित तथा आदरपूर्ण व्यवहार गर्नुपर्ने कुरालाई जोड दिन्छ । सेवा प्रदायकले ऋण दिने तथा असुल गर्ने समयमा कर्मचारी तथा agent बाट हुन सक्ने भ्रष्ट तथा अनैतिक सम्भौताका वारेमा चनाखो हुनु पर्ने हुन्छ । जसले ग्राहकलाई कारोवारमा सुरक्षा प्रदान गर्छ ।
- **गोपनियता :** यो गोपनियताको सिद्धान्तले कुनै पनि संस्थाले ग्राहकको अनुमति बिना सो व्यक्तिसँग सम्बन्धित सूचनाहरु सार्वजनिक गर्न नसक्ने विषयमा जोड दिन्छ । कानुनी आवश्यकता भन्दा बाहेक अन्य समयमा ग्राहकको वैयक्तिक सूचना सार्वजनिक गर्न सकिदैन ।
- **गुनासो व्यवस्थापन :** बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकबाट प्राप्त सेवा तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धी सम्पूर्ण गुनासाहरुलाई समयमा नै व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ । जसले वस्तु तथा सेवा र सोको प्रवाहमा विस्तार हुन्छ । जसले ग्राहकको चाहना अनुरूप उचित सेवा प्राप्त गर्नुका साथै संस्थागत विकासमा समेत टेवा पुऱ्याउँछ ।

- ☑ **नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा के-कस्ता कार्यहरु गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ?**
नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको एकीकृत निर्देशन, २०७५ को इ.प्रा.निर्देशन नं.२१/०७५ मा व्यवस्था गरिए बमोजिम नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले ग्राहक संरक्षण सम्बन्धमा गर्नुपर्ने मुख्य-मुख्य कार्यहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् :
  - ५ आफ्ना ग्राहकलाई प्रदान गर्ने सेवा शर्तसंग सम्बन्धित सबै प्रकारका विवरण सार्वजनिक रूपमा जानकारी गराउनु पर्दछ,
  - ५ यस्ता विवरणमा वित्तीय सेवा तथा उपकरणहरुका अतिरिक्त सोसँग सम्बन्धित शुल्क, कमिशन, व्याजदर, जरिवाना, हर्जाना लगायतका सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया एवं शर्तहरु समावेश गरेको हुनु पर्दछ,
  - ५ आफूले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवा, सबै प्रकारका खाता एवं कर्जा र वित्तीय उपकरण सम्बन्धी जानकारीको संक्षिप्त विवरण/पुस्तिका तयार गरी ग्राहक एवं सर्वसाधारणलाई उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ,
  - ५ देहाय बमोजिमको विवरणहरु खुल्ने गरी सरल एवं स्पष्ट भाषामा लिखित रूपमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउनु पर्दछः
    - विभिन्न प्रकारका खाता र सो सम्बन्धी विवरण,
    - ग्राहकलाई प्रदान गरिने वित्तीय सेवामा लाग्ने शुल्कका आधार र सो सम्बन्धी विवरण,
    - बैंकिङ कारोवारका लागि निर्धारित प्रक्रिया एवं कार्यविधि,
    - खाता बन्द गर्दा अवलम्बन गरिने प्रक्रिया,
    - व्याजदर गणना गर्ने विधि,

- अग्रिम भुक्तानी शुल्क,
- ऋणीले समयमा कर्जा भुक्तानी नगरेमा बैंकले गर्ने कारवाही,
- विलम्ब शुल्क, जरिवाना तथा हर्जाना,
- विभिन्न प्रकारका विद्युतीय कार्ड सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि,
- बैंकिंग कारोवारमा हुन सक्ने सजाय तथा जरिवाना र ग्राहकले अवलम्बन गर्नुपर्ने सतर्कता सम्बन्धी व्यवस्था ।
- ५ आफ्नो कारोवार सम्बन्धी जानकारी ग्राहकले निःशुल्क रुपमा लिन सक्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ,
- ५ ग्राहकहरूसँग लिने विभिन्न शुल्क तथा व्याजदर सम्बन्धी विवरण नेपाल राष्ट्र बैंकमा पठाउनुका साथै सर्वसाधारणको जानकारीका लागि आफ्नो वेबसाइटमा समेत प्रकाशित गर्नु पर्दछ ।
- ५ आफ्ना ग्राहकहरूलाई उपलब्ध गराउने सेवा सम्बन्धी जानकारी वा सूचनामा प्रयोग गर्ने भाषा सरल र स्पष्ट हुनु पर्दछ ।
- ५ आफ्ना ग्राहकसँगको कारोवारमा प्रयोग हुने कागजातहरू नेपाली भाषामा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय कारोवारमा प्रयोग हुने कागजातहरू अंग्रेजी भाषामा समेत तयार गर्न सकिन्छ ।
- ५ संस्थाले प्रवाह गर्ने सूचना वा जानकारी सर्वसाधारण ग्राहकहरूले सजिलै बुझ्ने र पढ्न सक्ने हुनु पर्दछ ।
- ५ सर्वसाधारणमा भ्रम सिर्जना हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको विज्ञापन गर्न गराउन पाइँदैन ।
- ५ ज्येष्ठ नागरिक, फरक ढंगले सक्षम र साक्षर नभएका व्यक्तिलाई विशेष प्राथमिकता दिई सहज रूपले बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले त्यस्ता ग्राहकहरूलाई विशेष काउण्टर तोकौ सेवा दिनु पर्दछ ।
- ५ साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आपसमा समन्वय गरी फरक ढंगले सक्षम व्यक्तिहरूलाई सम्भव भएसम्म सरल हुने किसिमको एटिएम सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- ५ ग्राहकसँग वित्तीय सेवाका लागि सम्भौता पत्रमा हस्ताक्षर गरी सेवा प्रदान गर्नेक्रममा त्यस्तो सम्भौतामा उल्लिखित शुल्क, ब्याजदर र शर्तहरूमा परिवर्तन हुँदा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले सम्बन्धित ग्राहकलाई जानकारी गराउनु पर्दछ । यस व्यवस्था अनुसार सार्वजनिक रुपमा जानकारी गराउनु पर्ने अवस्थामा राष्ट्रिय स्तरका संस्थाले राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका मार्फत र क्षेत्रीय स्तरका संस्थाले क्षेत्रीय/जिल्ला स्तरका पत्रिका मार्फत सार्वजनिक गर्नु पर्दछ ।
- ५ निक्षेप खाता खोल्दा, चेक जारी गर्दा, खाता सञ्चालन गर्दा, खाता खोलेको ६ महिना पछि खाता बन्द गर्दा, स्टेटमेन्ट दिँदा वा प्राकृतिक व्यक्तिको हकमा रु. दुईलाख सम्मको एबीबीएस सेवा प्रदान गर्दा ग्राहकबाट कुनै किसिमको सेवा शुल्क लिन पाइँदैन । तर, ग्राहकले कुनै एक अवधिको स्टेटमेन्ट एक पटक भन्दा बढी माग गरेको अवस्थामा त्यस्तो शुल्क लिन बाधा पुग्दैन ।
- ५ ग्राहकको निष्क्रिय खाता सक्रिय गराउँदा कुनै शुल्क लिन पाइँदैन ।
- ५ कुनै पनि अवस्थामा रहेको खाताको रकम न्यूनतम मौज्जात भन्दा कम भएका कारणले रकम कट्टा गरी मौज्जात घटाउन पाइँदैन ।
- ५ ग्राहकसँग लिनुपर्ने शुल्क सम्बन्धमा ग्राहकलाई पूर्वजानकारी गराएको हुनु पर्दछ ।
- ५ नेपाली मुद्रामा विद्युतीय कार्डहरू जारी गर्दा शुरुमा लिईने शुल्क बाहेक त्यस्तो कार्डको अवधि समाप्त नहुञ्जेलसम्म नवीकरण शुल्क लिन पाइँदैन ।
- ५ चेक, बिल, पेअर्डर लगायत कुनैपनि वित्तीय उपकरणका माध्यमले आफ्नो खातामा रकम जम्मा गर्दा त्यस्तो उपकरणमा उल्लिखित सम्पूर्ण रकम नै सम्बन्धित ग्राहकको खातामा जम्मा गर्नु पर्दछ । त्यस्तो वित्तीय उपकरणहरूको कारोवारमा लाग्ने कुनै शुल्क भएमा सो सम्बन्धी जानकारी ग्राहकलाई अग्रिम रुपमा गराई ग्राहकको खाताबाट छुट्टै रुपमा लिनु पर्दछ ।
- ५ कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले आफ्नो कारोवारको क्रममा प्राप्त चेकहरू आफ्नो खातामा जम्मा गर्दा त्यस्तो चेक खिच्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाको खातामा मौज्जात अपर्याप्त भई रकम जम्मा हुन नसकेको अवस्थामा चेक प्रस्तुत गर्ने ग्राहकको खाताबाट कुनै पनि शुल्क वा रकम लिन पाइँदैन ।
- ५ खातामा मौज्जात अपर्याप्त भई भुक्तानी नहुने चेक प्रस्तुत भएको अवस्थामा त्यस्तो चेक खिच्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संगठित संस्थालाई उक्त चेक जारी गर्ने बैंक वा वित्तीय संस्थाले कालोसूचीमा सूचीकृत गर्न कर्जा सूचना केन्द्रमा लेखी पठाउनु पर्दछ ।
- ५ इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले आफ्ना ग्राहकहरूलाई अन्य संस्था/निकाय मार्फत सेवा लिने सन्दर्भमा सो सेवा वापत त्यस्ता संस्था/निकायहरूलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने लागत भन्दा बढी हुने गरी सेवा शुल्क असुल गर्न पाइँदैन ।
- ५ ग्राहकले कर्जाको लागि निवेदन दिए पश्चात् कर्जा स्वीकृतिको प्रक्रिया आरम्भ गर्दाको वखत प्रशासनिक सेवा शुल्क लिन संवदछन् । तर, कर्जा अस्वीकृत भएको अवस्थामा यस्तो शुल्क तत्काल ग्राहकको खातामा फिर्ता गरिदिनु पर्दछ ।
- ५ कर्जा प्रवाह गर्दा लिने प्रशासनिक सेवा शुल्क र प्रतिबद्धता शुल्क बाहेक कर्जासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण शुल्कहरू व्याजदरमा नै प्रतिबिम्बित हुनु पर्दछ ।
- ५ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एकै प्रकारको कर्जा प्रवाह गर्दा विभिन्न ग्राहकसँग लिने प्रशासनिक सेवा शुल्क र प्रतिबद्धता शुल्क ०.२५ प्रतिशत भन्दा बढीले फरक पार्न पाइँदैन ।
- ५ कर्जा कारोवारमा लिने अग्रिम भुक्तानी शुल्कका सम्बन्धमा कर्जा प्रवाह गर्दा गरिने सम्भौतामा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- ५ सेवाग्राहीलाई पर्ने असुविधा तथा सर्वसाधारणको गुनासो सुनुवाई गर्न संस्थाले “सूचना तथा गुनासो सुनुवाई डेस्क” स्थापना गरी कम्तीमा वरिष्ठ व्यवस्थापक वा सो भन्दा माथिको अधिकारीलाई गुनासो सुन्ने अधिकारी तोक्नु पर्दछ । त्यस्तो अधिकारी तोकिएको सम्बन्धमा सार्वजनिक जानकारी दिनु पर्दछ ।
- ५ उपभोक्ताको गुनासो सुनुवाईका लागि हटलाइन समेतको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

- ☒ ग्राहकको गुनासो सुनुवाईका लागि आफ्नो वेबसाइटमा अनलाईन पोर्टलको समेत व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- ☒ आफ्ना कार्यक्रमहरूमा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी कार्यक्रम अनिवार्य रूपमा समावेश गरेको हुनुपर्दछ ।

६. ग्राहक पहिचान (KYC)

- ☒ ग्राहक पहिचान (Know Your Customer) भन्नाले के बुझिन्छ ?

(RBB, तह-४, वरिष्ठ सहायक (नगद), २०७४/१०/०६)

- ☒ गैरकानुनी तरिकाबाट रकम आर्जन गरी त्यस्तो रकमलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको माध्यमबाट शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई रोक्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो ग्राहकको पहिचान सम्बन्धी तयार पारिएको कार्यविधिलाई ग्राहक पहिचान (KYC) भनिन्छ ।
- ☒ यस अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहक स्वीकार प्रक्रिया, ग्राहकको परिचय गर्ने प्रक्रिया, ग्राहकको कारोबारको अनुगमन प्रक्रिया र जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रियाजस्ता विषयमा केन्द्रित भई कार्यविधि तयार गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- ☒ ग्राहक पहिचान (KYC) भन्नाले बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग कारोवार गर्ने अर्थात् बैंकिङ सेवा लिने व्यक्ति वा संस्थाको पहिचान, पृष्ठभूमि सहितको पूर्ण विवरण लिने विधि वा पद्धतिलाई बुझिन्छ ।
- ☒ निक्षेपकर्ता, ऋणी तथा अन्य बैंकिङ सेवा लिने ग्राहकको सम्बन्धमा पूर्ण जानकारी प्राप्त गरी तिनीहरूको आर्थिक क्षमता, पृष्ठभूमि, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन, ऐन, नियम, कानूनमा तोकिएका जानकारी हासिल गरी बैंकिङ कारोवार अगाडी बढाउने तथा गैरकानुनी आर्थिक क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्दै जाने गरी अवलम्बन गरिएको नीतिलाई ग्राहक पहिचान (KYC) भनेर बुझिन्छ ।
- ☒ ग्राहक पहिचानका उद्देश्यहरू माथि प्रकाश पार्नुहोस् ।
- ☒ सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा लगानी गर्ने कार्यको नियन्त्रण एवं निरूपण गर्नु,
- ☒ ग्राहक सेवा वा व्यवसाय अभिवृद्धिको लागि बैंकले प्रदान गरिरहेका सुविधाहरूलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा लगानी गर्ने कार्यमा दुरुपयोग हुनबाट बैंकलाई बचाउनु,
- ☒ गैरकानुनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति वा आर्थिक क्रियाकलापलाई वैधानिकता दिन बैंकले प्रदान गर्ने सेवा सुविधाको दुरुपयोग गर्न ग्राहकको रूपमा बैंक प्रवेश गर्न खोज्ने अपराधीबाट बैंकलाई बचाउनु,
- ☒ बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई सजग र सतर्क गराउनु,
- ☒ बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई यो व्यवस्थासँग सूक्ष्म रूपमा परिचित रही कार्य गर्न अभ्यस्त गराउनु,
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाका जोखिम न्यूनीकरण गर्नु,
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन स्थापित गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु,
- ☒ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हुन सक्ने वित्तीय अपराध लगायतका आतंककारी गतिविधि नियन्त्रण गर्नु,
- ☒ असल ग्राहक पहिचानबाट वित्तीय संस्थाको दिर्घकालीन हित कायम गर्नु ।

- ☒ नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहक पहिचानमा के-कस्ता चुनौतीहरू रहेका छन् ? चर्चा गर्नुहोस् ।
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहक पहिचानलाई अनावश्यक बोझ एवम् भन्भटको रूपमा लिई तदारुकताका साथ लागु नगर्नु,
- ☒ वित्तीय साक्षरता तथा ज्ञानको अभावमा ग्राहकहरूले समेत ग्राहक पहिचानलाई अनावश्यक ठानी बेवास्ता गर्नु,
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्था अधिक नाफा केन्द्रीत हुँदा ग्राहक पहिचानलाई बाधक ठान्नु,
- ☒ ग्राहक पहिचान एवम् सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सफल मान्यताहरू नेपालमा प्रभावकारी रूपले एवम् पूर्ण रूपमा लागु गर्न नसक्नु,
- ☒ नेपाल जस्तो न्यून साक्षरता भएको देशमा ग्राहक पहिचान सम्बन्धी फारामहरू भराई पूर्ण रूपमा लागू गर्न कठिनाई हुनु,
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहक पहिचानको अवधारणा सहि रूपमा विश्लेषण गर्न नसक्नु,
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहक पहिचानको मूल मर्मलाई गहन रूपबाट बोध गरी आत्मसाध गर्न नसक्नु ।

७. निक्षेपका प्रकार तथा परिचालन

- ☒ निक्षेपको परिचय दिनुहोस् ।
- ☒ सर्वसाधारण तथा संस्थाहरूले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेको रकमलाई निक्षेप भनिन्छ ।
- ☒ यसरी जम्मा गरेको निक्षेपबाट बैंकले केहि लगानी गर्छ भने केहि नगदको रूपमा बैंकमै राख्छ ।
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार "निक्षेप" भन्नाले ब्याज वा विना ब्याज दिने गरी बैंक वा वित्तीय संस्थाको चल्ती, बचत वा मुद्दती खातामा ग्राहक मार्फत जम्मा भएको रकम सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले समय समयमा निर्धारण गरे बमोजिम बैंक वा वित्तीय संस्थाले विभिन्न बैंकिङ तथा वित्तीय उपकरणको माध्यमबाट स्वीकार गरेको रकम समेतलाई जनाउँछ ।
- ☒ निक्षेपका प्रकारहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।
- ☒ चल्ती खाता: चल्ती खाता भन्नाले मागेको बखत जहिले पनि फिक्न पाउने गरी बैंक वा वित्तीय संस्थामा राखिएको रकमको हरहिसाब लेखिएको खाता सम्भन्नु पर्छ । चल्ती खातामा बैंकले व्याज उपलब्ध गराउँदैन । यस खातामा सञ्चालन लागत बाहेक अन्य कुनै पनि लागत लाग्दैन । चल्ती खातामा रकम जम्मा तथा खर्च हुने कारोवार उच्च हुने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बढी तरलता मौज्जात राख्नु पर्ने हुन्छ ।
- ☒ बचत खाता: बचत खाता भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थामा बचतको निमित्त राखिएको रकमको हरहिसाब लेखिएको खाता सम्भन्नु पर्छ । यस्तो निक्षेपमा बैंकले व्याज प्रदान गर्दछ । स्थायी आय स्रोत भएका जन समुदाय लाई आफ्नो आम्दानीको केही हिस्सा भविष्यको लागि बचत गराउन यो निक्षेप योजना बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रयोगमा ल्याएका हुन्छन् । यस्तो खातामा जतिसुकै रकम जम्मा गर्न सकिए पनि एकै पटक वा एकै दिनमा जतिसुकै रकम निकाल्न नमिल्न पनि सक्छ । यसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका आ-आफ्नै नियम हुन्छन् ।

☞ **मुद्दती खाता:** मुद्दती खाता भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थामा निश्चित अवधिसम्म जम्मा रहने गरी राखिएको रकमको हरहिसाब लेखिएको खाता सम्भन्धनु पर्छ । यो खातामा राखिएको रकम निक्षेपकर्ताले तोकिएको अवधिभन्दा अगाडि फिक्न पाउँदैन । यो रकम राखेको प्रमाण स्वरुप बैंकले निक्षेपकर्तालाई एउटा रसिद वा प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ । उक्त रसिद वा प्रमाणपत्र धितो राखी निक्षेपकर्ताले विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिन सक्छ ।

☑ **निक्षेप संकलन सम्बन्धमा चर्चा गर्नुहोस् ।**

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न खाताहरूको माध्यमबाट निक्षेप संकलन गर्दछन् ।

☞ तीन खाताहरू: चलती खाता, बचत खाता तथा मुद्दती खाताको माध्यमबाट निक्षेप संकलन गरिन्छ ।

☞ सर्वसाधारण तथा विभिन्न संघ संस्था तथा कम्पनीहरूले यि खाताहरूमा विभिन्न उद्देश्यका साथ रकम जम्मा गर्दछन् ।

☞ निक्षेप संकलन गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आकर्षक व्याजदर तथा नयाँनयाँ स्किमहरू समेत ल्याउने गरेको पाइन्छ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जति धेरै निक्षेप संकलन गर्न सक्छन् त्यति धेरै रकम लगानी गर्न सकिने हुँदा नाफामा समेत वृद्धि हुन जान्छ ।

☞ निक्षेप संकलन गर्दा चलती खातामा व्याज दिइदैन भने मुद्दती खातामा बढी व्याज प्रदान गरिन्छ ।

☞ बचत खाताको व्याज मुद्दती खाताको भन्दा कम हुन्छ ।

☑ **निक्षेप परिचालन सम्बन्धमा चर्चा गर्नुहोस् ।**

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सङ्कलन गरेको निक्षेपलाई उपयुक्त र मुनाफा मूलक ढङ्गले परिचालन गर्नु पर्दछ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नगदको खरिद विक्री गर्ने निकाय भएकोले संकलित निक्षेप परिचालन गरी नाफा आर्जन गर्न सक्नु पर्दछ ।

☞ लगानीकर्ता, कर्मचारी तथा ग्राहक सबैले बैंकबाट उपयुक्त प्रतिफलको आशा राखेका हुन्छन् । उच्च मुनाफा आर्जन गर्नका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लाभप्रद लगानी नीति तर्जुमा गरी लागु गर्नु पर्दछ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई बढी तरलताको आवश्यकता पर्ने हुँदा त्यस्ता संस्थाले तुरुन्त तरल सम्पत्तिमा परिवर्तन गर्न सकिने र स्थिर व्याजदर हुने सरकारी बण्डहरूमा लगानी गर्न रुचाउँछन् ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गर्दा सामान्यतया जोखिम कम भएको, तुरुन्त विक्री गर्न सकिने, तुलनात्मक रुपमा व्याजदरमा स्थायित्व भएका सुरक्षणहरूमा लगानी गर्न चाहन्छन् ।

☞ कतिपय ठूला व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूले अल्पकालिन कर्जा लगानीका लागि वित्तीय संस्थाहरूलाई आह्वान गर्दछन् । त्यस्ता संस्थाहरूमा पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गर्छन् ।

☞ अन्तर बैंक कारोबार पनि निक्षेप परिचालनको लागि राम्रो अवसर हो । जहाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले एक आपसमा कर्जा लिने दिने गरेको पाइन्छ । यस्तो बजारको व्याजदर खासगरी माग र आपूर्तिमा भर पर्छ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बजारमा खासगरी अल्पकालिन (एक वर्ष वा सो भन्दा कम अवधिको) तथा दिर्घकालिन (एक वर्ष भन्दा बढी अवधिको) वित्तीय उपकरणहरूमा लगानी गर्नमा जोड दिन्छन् ।

☞ त्यस्ता उपकरणहरूमा लगानी गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निम्न कुराहरूमा विशेष मनन गरेर मात्र लगानी गर्दछन् :

- प्रतिफको आशा,
- करको दायरा,
- व्याजदर सम्बन्धी जोखिम,
- व्यावसायिक जोखिम,
- तरलता जोखिम,
- भुक्तानी लिने जोखिम,
- पूर्व भुक्तानी जोखिम,
- मुद्रास्फिती सम्बन्धी जोखिम,
- धरोटी तथा प्लेजिङ्ग अवस्था आदि ।

☑ **राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले के-कस्ता खाताहरू प्रयोग गरी निक्षेप संकलन गर्दै आएको छ ?**

- ☞ चलती खाता,
- ☞ बचत खाता,
- ☞ मुद्दती खाता,
- ☞ कर्मयोगी बचत खाता,
- ☞ महालक्ष्मी बचत खाता,
- ☞ छुनामुना बचत खाता,
- ☞ शिक्षक बचत खाता आदि ।

८. कर्जा लगानी र यसका सिद्धान्तहरू

☑ **कर्जा लगानीको परिचय दिनुहोस् ।**

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अर्थतन्त्रको बचत क्षेत्रबाट रकम संकलन गरी सो रकम कर्जाका रुपमा विभिन्न क्षेत्रमा लगानी गर्दछन् । उक्त रकम संकलन शेयर, ऋणपत्र निष्काशन तथा निक्षेप संकलनबाट गर्न सकिन्छ ।

☞ कर्जा लगानी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लाभ आर्जन गर्ने प्राथमिक तथा महत्वपूर्ण स्रोत हो ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार "कर्जा" भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था वा अन्य व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई निश्चित अवधिभित्र साँवा, ब्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरिएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति, कर्जाको ब्याज वा अन्य दस्तुर, पुनर्कर्जा, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताको लागि जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्भन्धनु पर्छ र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेतलाई जनाउँछ ।

☞ बैंकले शेयर होल्डरबाट प्राप्त लगानी रकम, निक्षेपकर्ताबाट संकलित निक्षेप, अवितरित मुनाफा आदिलाई मुनाफायोग्य विकल्पहरूमा लगानी गर्दछ ।

☞ जसलाई लगानी गर्दा सम्भव भएसम्म कम जोखिम बहन गरी उच्चतम लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यका साथ गरिन्छ ।

☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति तथा संस्था (कृत्रिम व्यक्ति वा कानुनी व्यक्ति) लाई कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यसका अलावा नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकिएको बमोजिम प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र,

- उत्पादन मूलक क्षेत्र, पिछडिएका वर्ग, कृषि, उद्योग, जलविद्युत, जस्ता क्षेत्रमा लगानी गर्नेपने हुन्छ ।
- कर्जा लगानी जोखिमपूर्ण कार्य हो । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा कर्जा लगानी भनेको मुनाफाको लागि जोखिमको स्वीकार हो । कुनैपनि ऋणीलाई प्रवाह गरिएका कर्जाबाट समयमा साँवा तथा ब्याज प्राप्त हुन सकेन भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मुनाफा योग्यतामा समस्या आउनुका साथै यस्ता संस्थाहरू नै धराशयी बन्ने जोखिम बढ्छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा लगानीमा विभिन्न किसिमका जोखिमहरू हुन्छन् । कर्जा लगानीका जोखिमहरूमा औद्योगिक जोखिम, कम्पनी जोखिम, वित्तीय जोखिम, सुरक्षण सम्बन्धी जोखिम आदि पर्दछन् ।
- उल्लिखित जोखिम न्यूनिकरण गरी निक्षेपकर्ता तथा समग्र संस्थाको हितको संरक्षण गर्नु बैंकको दायित्व हो ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो लगानीयोग्य स्रोत तथा साधनबाट न्यूनतम जोखिम बहन गरी अधिकतम लाभ हासिल गर्ने किसिमको कर्जा लगानी उद्देश्य निर्धारण गर्दछन् ।
- यसका लागि कर्जा प्रवाह गर्ने क्रममा ऋणीको चरित्र, योग्यता, पुँजी, सुरक्षण तथा अवस्थाको बारेमा जानकारी राख्नुपर्ने हुन्छ ।
- उपलब्ध साधनबाट लाभको उद्देश्य सहित कर्जाका विभिन्न विकल्पहरूमा तिनको उपयोग गर्ने निरन्तर प्रक्रिया नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको लगानी नीति हो ।
- सफल कर्जा लगानी नीतिले निक्षेपकर्ताको हितको संरक्षण गर्नुका साथै लगानीकर्ता र संस्थाको मुनाफामा पनि वृद्धि गर्दछ ।
- नेपालमा हाल प्रचलनमा रहेका कर्जाका प्रकारहरूको सूची तयार पार्नुहोस् ।
नेपालको बैंकिङ प्रणालीमा प्रचलित कर्जाका प्रकारहरू निम्नानुसार छन् :
- घर कर्जा,
सवारी साधन कर्जा,
व्यवसाय कर्जा,
कृषि उत्पादन कर्जा,
हायर पचेज कर्जा,
सुन धितो कर्जा,
अधिविकर्ष कर्जा,
शिक्षा कर्जा,
शेयर धितो कर्जा,
वैदेशीक रोजगार कर्जा,
घरायसी कर्जा,
मुद्दती निक्षेप तथा सरकारी ऋणपत्रको सुरक्षणमा कर्जा,
परियोजना कर्जा आदि
- कर्जा लगानीका सिद्धान्तहरूको व्याख्या गर्नुहोस् ।
बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफूसँग भएको पुँजीकोष तथा निक्षेप दायित्वलाई प्रभावकारी रूपमा लगानी गर्न सामान्यतया निम्न कर्जा सम्बन्धी सिद्धान्त अवलम्बन गर्न सक्दछन् :
- तरलताको सिद्धान्त (Principles of liquidity) : तरलता भन्नाले कुनै पनि संस्थाको अल्पकालीन दायित्व भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमतालाई बुझिन्छ । निक्षेपकर्ताको हितको संरक्षण बैंक

तथा वित्तीय संस्थाको प्रमुख दायित्व हो । निक्षेपकर्ताहरूले जम्मा गरेको निक्षेप रकम माग गर्न आएका बखत भुक्तानी दिन नसकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्था प्रतिको जनविश्वास गुम्न सक्छ । उक्त जोखिमबाट बच्नको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तरलतालाई ध्यानमा राखी आफ्नो लगानी नीति बनाउनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एकातिर स्वतः तरलतामा परिणत हुने अल्पकालीन कर्जा प्रदान गर्दछन् भने अर्कातिर अल्पकालमा नगदमा परिणत गर्न सकिने खालका सरकारी प्रत्याभूतिहरूमा लगानी गर्दछन् । विकसित देशमा तरलताको मात्रा सामान्यतः १० प्रतिशत मात्रै रहने भएपनि हाम्रो जस्तो अल्पविकसित मुलुकमा २० प्रतिशत सम्म तरलताको व्यवस्थालाई उचित मानिन्छ । अत्यधिक तरलताले तरल सम्पत्तिको अनुत्पादकत्व बढ्ने हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले मौद्रिक नीति मार्फत जारी गरिएका अनिवार्य नगद अनुपात (Cash reserve ratio) तथा वैधानिक तरलता अनुपात (Statutory liquidity ratio –SLR) लाई समेत मध्यनजर गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- सुरक्षाको सिद्धान्त (Principles of safety) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निक्षेपकर्ता तथा शेयर होल्डरबाट संकलित रकमलाई कर्जाको रूपमा प्रवाह गर्ने हुँदा बैंकले लगानी गर्दा सुरक्षाको सिद्धान्तलाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । निक्षेपकर्ता तथा लगानीकर्ताको हितको संरक्षण बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रमुख दायित्व पनि हो र यसको व्यवस्थापन सुरक्षाको सिद्धान्तबाट गर्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गरेको कर्जा रकम समयमा नै असुली हुन सक्ने गरी लगानी गर्नु पर्दछ । सुरक्षाको सिद्धान्त अनुसार लगानी गर्दा ऋणीको चरित्र, योग्यता, पुँजी, सुरक्षण तथा आर्थिक अवस्थाको बारेमा जानकारी राख्नुपर्दछ । यस सिद्धान्त अनुसार धितो लिएर मात्र कर्जा प्रदान गरिन्छ । सुरक्षण वापत राखिएको धितोको सही मुल्यांकन तथा बजार योग्यताको पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ । कर्जालाई भाखा नाप्ने गरी रहन नदिनु तथा कर्जा लगानी असुली हुन नसक्ने जोखिम कम गर्नु यस सिद्धान्तको प्रमुख उद्देश्य हो ।
- मुनाफाको सिद्धान्त (Principles of profitability) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मुनाफामुखी संस्थाहरू हुन् । यिनको प्रमुख उद्देश्य वित्तीय उपकरण तथा वित्तीय सेवा प्रदान गरी अधिकतम नाफा आर्जन गर्नु हो । लगानीयोग्य पुँजी संकलन गर्दा बैंकले निश्चित लागत रकम तिर्नुपर्ने हुन्छ । अतः लगानी गर्दा सो लागत भुक्तानी गरी मुनाफा अधिक गर्नको लागि आफ्नो स्रोतको अधिकतम आय हुने किसिमको विकल्पमा लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । तरल सम्पत्तिको प्रतिफल नहुने वा कम हुने हुँदा लगानी गर्दा जोखिम तथा तरलताको लागत समेतलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने हुन्छ । लगानीमा प्रतिफल तथा सुरक्षाको उचित व्यवस्थापन बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सबल पक्ष हो ।
- विविधिकरणको सिद्धान्त (Principles of diversification) : विविधिकरणको सिद्धान्त उल्लेखित तरलता, सुरक्षा र मुनाफाको सिद्धान्तलाई समायोजन गर्ने प्रमुख सिद्धान्त हो । यसले लगानी विविधिकरणलाई महत्व दिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो लगानी कुनै एक परियोजनामा मात्र नगरी विविध विकल्पमा गर्नुपर्ने हुन्छ । जसले लगानी सम्बन्धी जोखिमलाई फरक विकल्पमा छरिदिन्छ । यो सिद्धान्त "Do

not put all eggs in same basket" भन्ने सिद्धान्तमा आधारित छ । यो सिद्धान्तमा कुनै एक परियोजना बाट हुन सक्ने घाटालाई अर्को विकल्पबाट समायोजन गर्न सकिन्छ । अतः बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो लगानीलाई कृषि, उद्योग, व्यापार आदिमा लगानी गर्नुका साथै फरक भौगोलिक क्षेत्रमा समेत कर्जा परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५ स्थिरताको सिद्धान्त (Principles of stability) : स्थिरताको सिद्धान्तले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले शेयर तथा डिबेन्चरहरूमा लगानी गर्दा मुल्यमा स्थिरता कायम हुन सक्ने धितोपत्र हेरी लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । मुल्यमा आउने गिरावटलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले afford गर्न सक्दैनन् । अतः लगानी गर्दा मुल्यमा गिरावटको सम्भावना नहुने धितोपत्रहरूमा लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५ सामाजिक दायित्व तथा राष्ट्रिय हितको सिद्धान्त (Principles of social accountability and national welfare) : समाज तथा राष्ट्रको आर्थिक विकासमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भूमिका अपरिहार्य रहन्छ । सरकारी तवरबाट निर्मित वित्तीय कार्ययोजनाको स्थानीय तहमा कार्यान्वयन बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट नै हुन्छ । उदाहरणका लागि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र, घरेलु उद्योग, विपन्न वर्ग, भूकम्प पीडित, बाढी पीडित, युवा स्वरोजगारी आदिमा कर्जा लगानी गर्ने र विकट भौगोलिक क्षेत्रमा सेवा विस्तार गरी बैंकिङ बानीको विकास गर्ने आदि कार्यलाई लिन सकिन्छ ।

अतः बैंक तथा वित्तीय संस्था मुनाफामुखी संस्था हुन् । यिनीहरूले विभिन्न क्षेत्रबाट संकलन गरेको पुँजीलाई न्यूनतम जोखिम बहन गरी अधिकतम मुनाफा आर्जन गर्ने विकल्पमा लगानी गर्दछन् । लगानी सम्बन्धी विभिन्न जोखिम कम गरी अधिकतम प्रतिफल प्राप्त गर्न कर्जा लगानीका विभिन्न सिद्धान्तहरू अपनाउने गर्दछन् । तर बढ्दो व्यवसायिकता सँगै कर्जा नीति सुरक्षामूलक भन्दा उद्देश्यमूलक हुँदै गएको छ । यस्तो अवस्थामा कर्जा नीति व्यवहारिक तथा समय सापेक्ष हुनु जरुरी देखिन्छ ।

☑ कर्जा लगानीका आधारहरू (Basis of Loans and Advances) बारे चर्चा गर्नुहोस् ।

वाणिज्य बैंकहरूले विभिन्न आधारहरू लिएर कर्जा लगानी गरेको पाइन्छ । यी आधारहरूलाई निम्नानुसार छलफल गर्न सकिन्छ ।

(9) परियोजना अध्ययन (Project Study): बैंकहरूले उद्यमी तथा व्यवसायीले गर्ने कारोबार तथा उद्यमको विषयमा सुक्ष्म विश्लेषण गरेर सोको सम्भाव्यता र प्रतिफललाई अध्ययन गर्दछन् । यसै आधारमा बैंकहरूले कर्जा लगानी गर्ने गर्दछन् । यसरी कर्जा विश्लेषण गर्दा विविध पक्षहरूमा ध्यान पुऱ्याइन्छ । अध्ययन क्रममा कर्जाको परिचय तथा संक्षिप्त व्यावसायिक भलक र सोको साथै अन्य पक्षहरूको पनि विश्लेषण अनिवार्य हुन्छ । कर्जा विश्लेषणमा मूल्याङ्कन गरिने विषयहरू निम्नानुसार हुन सक्दछन् :

५ परियोजनाको संक्षिप्त भलक : यस अन्तर्गत प्रस्तावित कर्जा माग गरेको व्यवसायको सम्बन्धमा विवरणहरू तयार गरी पेश गरिन्छ । यसमा निम्न तथ्यहरू प्रस्तुत हुन्छन् ।

- ➔ परियोजना वा व्यवसायको नाम, दर्ता नम्बर, ठेगाना आदिको साथै परियोजना सञ्चालक तथा कर्जा माग गर्नेको नाम, ठेगाना तथा तीन पुस्तै विवरण आदि ।
- ➔ परियोजनाको उद्देश्य, कार्य क्षेत्र र व्यवसायको प्रकृति ।
- ➔ परियोजना सञ्चालक तथा प्रोमोटर्स वा उद्यमीहरूको नाम, ठेगाना र नागरिकता ।
- ➔ परियोजना दर्ता प्रमाण पत्र, आयकर बुझाएको निस्सा, PAN (Personal Account Number) दर्ता, परियोजनासँग सम्बन्धित अन्य कागजातहरू जस्तै: प्रबन्ध पत्र, नियमावली वा विधान, सम्झौता पत्र तथा अन्य कागजातहरूको छविचित्र आदि ।
- ➔ कर्जा लिनकालागि सञ्चालक समिति तथा कार्यकारी समितिबाट निर्णय गरेको र कारोबार गर्न मनोनयन गरेको व्यक्तिको नाम, ठेगाना र अन्य विवरणको माइन्ड्युट उतार ।
- ➔ कर्जा माग गर्दा दिइने धितोको विवरण र सोसँग सम्बन्धित कागजात, विवरणहरू जस्तै: जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा, मालपोत बुझाएको रसीद, किता खुलेको प्रमाणित नापी नक्सा (ब्लू प्रिन्ट), चारकिल्ला प्रमाणित, भवन तथा घर भएमा घरको नक्सा र नक्सा पास भएको निस्सा आदिको छविचित्र र सक्कल विवरण ।
- ➔ परियोजनाको विविधपक्ष जस्तै, उद्देश्य, व्यवसायी क्षेत्र, अनुमानित उत्पादन तथा वितरण योजना, जनशक्ति, संभाव्य तथा वित्तीय पक्षको विगत र भावि अनुमानित विवरण आदिमा विश्लेषण गरिएको विस्तृत विवरण ।
- ५ बजारीकरण : उत्पादित वस्तु, सो वस्तुको लक्षित उपभोक्ता, उपलब्ध बैंकल्पिक बस्तु, संभावित मागको अनुमानित विवरण (कमसेकम ५ वर्षकोलागि), माग गर्ने समूह, मूल्य तथा आपूर्ति स्थिति र वस्तुको गुणस्तर, प्रतिस्पर्धीको अवस्था, सरकारको नीति तथा विद्यमान ऐन, नियम तथा अन्य विवरणहरूलाई सूक्ष्म रूपमा आङ्कलन गरी प्रस्तावित परियोजनाको बजारीकरण सम्बन्धी प्रस्तावको तयारी गर्नुपर्दछ । वाणिज्य बैंकको सवालमा बैंकले सञ्चालन गरेका सेवाहरूको बजारीकरण गर्ने कार्य नै बजारीकरण हो ।
- ५ प्राविधिक पक्ष : यस अन्तर्गत सो वस्तु वा सेवाको उत्पादन गर्न उपलब्ध मेशिनरी, भौतिक व्यवस्था, आवास तथा भवनको अवस्थिति, layout विवरण, उत्पादन, क्षमता, अधिकतम उत्पादन क्षमताको उपयोग, कच्चा पदार्थहरूको आपूर्ति व्यवस्था, उत्पादित वस्तुहरू तथा उप-उत्पादन (by product) आदि विषयमा गम्भीरतापूर्वक प्राविधिक विषय सम्बन्धी सूचना तयार गरिन्छ ।
- ५ व्यवस्थापन पक्ष : प्रस्तावित परियोजनाको व्यवस्थापन पक्षको सम्बन्धमा उपलब्ध जनशक्ति शैक्षिक योग्यता, तालिम तथा अनुभव विवरण, व्यवस्थापकीय क्षमता, परियोजना व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रस्ताव, सङ्गठन र योजना, परियोजना व्यवस्थापन, लागत, कार्य विवरण, कार्यान्वयन तालिका, व्यवस्थापकीय प्रतिवद्धता कार्यसम्पादन सम्बन्धी रेखाङ्कन र सक्षम र सवल जनशक्ति विवरण आदिको विस्तृत विवरणहरू व्यवस्थापन पक्षमा समावेश हुन जरुरी हुन्छ ।

५ **सामाजिक तथा वातावरणीय पक्ष** : परियोजनाको सामाजिक तथा वातावरणीय पक्षमा सो परियोजनाको सम्बन्धमा स्थानीय जनताको धारणा, वस्तुस्थिति र यसले वातावरणमा पार्न सक्ने प्रभाव आदि विषयहरू यसमा समावेश हुन्छन् । परियोजनाले जनसाधारण तथा स्थानीय जनतालाई प्रत्यक्ष असर पर्ने खालको अवस्था भएमा सो व्यवसाय राम्रोसँग सञ्चालन हुन सक्दैन । वातावरणीय पक्षको विचार गर्दा त्यसबाट उत्पादन हुन सक्ने प्रदुषण, सो प्रदुषणको रोकथाम, पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग र स्थानीय जनताको स्वीकृति आदि पक्षमा विश्लेषण गरिनु पर्दछ । सामाजिक पक्षमा परियोजनाबाट स्थानीय जनतालाई हुन सक्ने फाइदा, रोजगारीका अवसर, कर अन्तशुल्क वा अन्य विवरण समावेश गर्न सकिन्छ ।

५ **आर्थिक पक्ष** : परियोजनाको अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्ष आर्थिक पक्ष हो । आर्थिक पक्षमा परियोजना लागत, लागतको बाँडफाँड तथा वित्तीय स्रोत, चालु तथा स्थिर पूँजी र यसको आपूर्ति व्यवस्था, सञ्चालन लागत तथा खर्च वस्तु वा सेवा विक्रीबाट प्राप्त हुने आम्दानी विवरण प्रक्षेपित नाफा नोक्सान विवरण, अनुमानित नगद प्रवाह विवरण, बैकिङ्ग कर्जाको अवधि र परिमाण, कर्जाको भुक्तानी कार्यक्रम, प्रक्षेपित वासलात विवरण, विभिन्न अनुपातिक विवरणहरू जस्तै : पूँजी फिर्ता हुन लाग्ने अवधि, औषत प्रतिफल, लाभहानी परिबिन्दु, कर्जा तथा पूँजी अनुपात, पूँजीको प्रतिफल, बैकिङ्ग कर्जा कम भएमा कर्जा आपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था आदि पक्षमा विश्लेषण गरेर परियोजनाको आर्थिक पक्ष तयार गरिन्छ । यसैमा नै स्वः लगानी, शेयर पूँजी तथा बैकिङ्ग कर्जाको आवश्यकतालाई परियोजनाको आर्थिक तथा मुनाफाको अवस्थालाई गम्भीरतापूर्वक विश्लेषण गरी प्रस्ताव तयार गरिन्छ ।

माथि उल्लेखित विवरण साथ प्राप्त परियोजनाको प्रस्तावलाई बैंकले गम्भीरतापूर्वक विश्लेषण, मूल्याङ्कन गरी सबै पक्षमा सकारात्मक प्रतिफल देखाएको खण्डमा मात्र कर्जा प्रशोधन गर्दछ । कर्जा प्रशोधनको क्रममा बजारको अवस्था, वस्तुको उत्पादन प्रतिस्पर्धाको स्थिति, बजारको अवस्थिति, माग तथा आपूर्ति, कच्चा पदार्थको आपूर्ति जस्ता पक्षमा मूल्याङ्कन गरी एकिन गरिन्छ । त्यस्तै सो परियोजनाको प्राविधिक पक्षमा पनि सोही अनुसार मेशिनरी उत्पादन क्षमता र इन्धन आपूर्ति आदि विषयमा मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरिएको हुन्छ । परियोजना व्यवस्थापन क्षमता तथा व्यवस्थापनका सफल र दुर्बल पक्षमा ध्यान दिएर मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरिन्छ । कार्य तालिम, योजना तथा व्यवस्थापनको क्षमता तथा दक्षताकोसमेत प्रभावकारी ढङ्गले मूल्याङ्कन गरी परियोजनाको सामाजिक र वातावरणीय अवस्था सम्बन्धी निक्कैल गर्ने व्यवस्था छ ।

परियोजनाको आर्थिक पक्षलाई महत्व दिई पूँजीगत बजेट, कर्जा प्रवाहको आवश्यकता, आम्दानी खर्चको विवरण, नगद प्रवाहको अवस्था, भुक्तानी कार्यक्रम र वासलात विवरण आदिको सूक्ष्म विश्लेषण गरिन्छ । यसैगरी विभिन्न अनुपातिक विश्लेषण (ratio analysis) गरिन्छ । यस्तो विश्लेषण गर्दा सन्तुलन पार विन्दु (break-even point) अवस्था अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छ । त्यस्तै कर्जा तथा स्वलगानी अनुपात, कर्जा प्रतिफल अनुपात, कर्जा भुक्तानी अवधि आदि जस्ता पक्षमा गम्भीर हुन जरुरी हुन्छ । उपरोक्त सबैपक्षमा

सकारात्मक अवस्था विद्यमान रहेको खण्डमा परियोजनाको चयन गरी बैंक कर्जा प्रवाह गर्नेतर्फ प्रक्रिया प्रारम्भ गर्दछ ।

(२) **धितो सुरक्षण (Collateral Security)** : उपरोक्त अनुसार कर्जाको प्रस्तावित परियोजना सकारात्मक देखिएमा सो परियोजनालाई नै धितो मानेर पनि बैंकहरूले कर्जा प्रवाह गर्न सक्दछन् । कतिपय अवस्थामा बैंकहरूले छुट्टै चल अचल सम्पत्ति धितो पनि माग गर्दछन् । धितोलाई खासगरी पाँच वर्गमा विभाजन गर्ने सकिन्छ ।

५ **अचल सम्पत्ति (Land and Building)** : बैंकहरूले ग्राहक तथा निजकोतर्फबाट निज वा अन्य ग्राहक वा व्यक्तिहरूको जग्गा, घर टहरा वा त्यस्तै निर्माण गरिएको सम्पत्तिलाई धितो लिएर कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यस्ता सम्पत्तिहरू खोला वा नदीले नकाटेको, खाल्टो, पोखरी नभएको (तर माछापालन व्यवसायमा यस्तो पोखरी पनि), हाइटेन्शन लाइनमा नपरेको, सडक तथा सरकारी अधिकरण नभएका, नगद विकास योजनाले अधिकरण भएको जग्गा र घरको हकमा केश अनुसार हुने, सरकारी कार्यालयमा दर्ता भएको, नापी, नक्सामा स्पष्ट किटानी भएको, कुनै भू भण्डा वा अदालतमा मुद्दा मामिला नपरेको, कानुनी हदम्याद पुगेको (अंशवण्डाको ३ महिना म्याद पुगेको, रजिष्ट्रेशन पारित भएकोमा ६ महिना ३५ दिन पुगेको र बकस पत्रको हकमा दुई वर्ष अवधि पुगेको जग्गा) बैंकहरूले धितो लिने गरेको देखिन्छ । त्यस्तै मोही लागेको जग्गाको हकमा मोहीको हिस्सा बराबर तथा नगरपालिकामा निर्माण भएका टहरा, भवन वा घरहरूको हकमा नक्सा पारित भएको हुनुपर्ने व्यवस्था पनि छ ।

५ **मेशिन तथा अन्य सम्पत्ति (Chattel)** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुनै उद्योग व्यवसाय तथा परियोजनामा प्रयोग भएका मेशिन तथा उपयुक्त टूला यन्त्र, गाडीहरू, जहाज आदि सम्पत्तिहरू समेतलाई धितो मानि कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यसरी कर्जा प्रवाह गर्दा अन्य निर्माण सामग्री वा व्यवसायमा प्रयोग हुने यन्त्र पनि धितो राखि कर्जा प्रवाह गर्न सक्दछन् । यस्तो धितो बैंकको नाममा बीमा गराउनु पर्दछ । यस्ता सम्पत्तिको मूल्य कायम गर्दा प्रज्ञापन पत्र तथा उत्पादन गर्ने कम्पनीको कोरेशन तथा दररेटलाई आधार लिएर ह्यासकट्टी गरेपछि कायम गरिने व्यवस्था छ । यस्ता सम्पत्तिहरू हकहस्तान्तरणका लागि दर्ता गर्ने निकायमा रोक्का समेत राख्ने गरिन्छ ।

५ **परियोजना तथा वस्तुहरू (Project and Goods) सुरक्षण** : कर्जा प्रवाहका लागि प्रस्तावित परियोजना र व्यवसायलाई बैंक धितोको रूपमा स्वीकार गरेर पनि कर्जा प्रवाह गर्न सक्दछ । टूला-टूला परियोजना र सहवित्तीयकरणको आधारमा कर्जा प्रवाह गर्दा परियोजनालाई नै धितो मानी कर्जा प्रवाह गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्तै हाइपोथिकेशन कर्जामा करोबारका लागि खरिद गरिने बस्तुलाई गोदाममा राखी सो सामान राख्ने गोदाममा बैंकले संयुक्त ताला लगाई राख्दछन् । कर्जा बुझाएको आधारमा समानहरू विक्री गर्नका लागि सुविधा उपलब्ध गराइन्छ । यसैगरी हायरपचेज कर्जा प्रवाह गर्दा बैंकहरूले सो सवारी साधनलाई आफ्नो नाममा दर्ता गराई बीमा समेत गर्न लगाई सोको लाभान्वित पक्ष बैंक भई पनि कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यसरी प्रवाहित कर्जाको साँवा चुक्ता बुझाए पछि मात्र ग्राहकको नाममा नामसारी गरी दिने व्यवस्था

मिलाएको देखिन्छ । त्यस्तै दूला-दूला मेशिनहरु तथा पेशागत औजारहरुलाई पनि धितो लिई कर्जा प्रवाह गरेको पाइन्छ ।

५ सुन चाँदी (Gold and silver) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले सुन वा चाँदी तथा सोबाट बनेका गरगहना धितो लिएर पनि कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यस्तो धितो लिँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले पर्याप्त मार्जिन राख्दछन् ।

६ कागजात (Securities) सुरक्षण : खासगरी कागजातमा उल्लेखित सम्पत्तिहरु जस्तै: राष्ट्रिय बचतपत्र, सरकारी बण्ड, ट्रेजरी बिल्स, प्रतीतपत्र बिल्स, शेयर प्रमाण पत्रहरु, डिबेन्चर, बैंकहरुमा जम्मा भएको मुद्दी निक्षेप रसीद, जीवन बीमा प्रलेखहरु वा अन्य यस्तै खालका सम्पत्तिहरुलाई बैंकले धितो लिएर कर्जा प्रवाह गर्न सक्तछन् । यस्तो सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्दा अङ्कित मूल्यमा वा बजार दरलाई आधार मानी एकिन गरिन्छ । यसरी एकिन गरिएको मूलमा मार्जिन कटाई वा नकटाई बैंकहरुले कर्जा प्रवाह गर्दछन् । कर्जा प्रवाह गर्नु पूर्व यस्ता कागजातहरुलाई बैंकहरुले आफ्नो नाममा रोक्का राख्दछन् । यसको अलावा बैंकहरुले पत्याएका व्यवसायी निकाय तथा व्यक्तिहरुको जमानीमा पनि कर्जा प्रवाह गर्न सक्तछन् । यस्ता जमानीहरु स्वीकार गर्ने सम्बन्धमा प्रत्येक बैंक वा वित्तीय संस्थाहरुले आ-आफ्नै हिसाबले कार्यविधि बनाई लागू गरेको देखिन्छ । सरकारी, गैरसरकारी संघ संस्था र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था आदिको जमानतामा पनि बैंकहरुले कर्जा प्रवाह गर्दछन् । त्यसैगरी बैंकहरुले पत्याएका विभिन्न निकायको जमानत स्वीकार गरी कर्जा प्रवाह गर्दछन् । यस्तो कागजात सुरक्षणलाई बैंकहरुले तुलनात्मक रुपमा बढी सुरक्षित मान्ने गरेको पाइन्छ ।

उपरोक्त अनुसार ग्राहकहरुले पेश गरेको धितोलाई बैंकले नियुक्त गरेका मुल्याङ्कनकर्ता वा बैंक कर्मचारीहरुबाट मूल्याङ्कन गरी त्यसको मूल्य तोकिन्छ । मूल्य तोक्दा बजारमा प्रचलित दर, मालपोत तथा कर कार्यालयले मुल्याङ्कन गरेको दर, यदाकता नगरपालिका वा गाउँपालिकाबाट भएको मुल्याङ्कनलाई पनि आधार मानिन्छ र यसपछि निरीक्षणकर्ताको विवेकमा बजार मूल्यको आधार लिई उपयुक्त तीनै प्रकारका मुल्याङ्कनबाट औषत मूल्य कायम गरिन्छ । यसरी कायम गरिएको मूल्यमा बैंकले नियमानुसार मार्जिन कटाई कर्जा तथा बैंकिङ सुविधा दिने सीमा निर्धारण गरिन्छ । सो अनुसार कर्जा तथा अन्य कारोबार सुविधा दिने सीमा निर्धारण गरिन्छ । सो अनुसार कर्जा तथा अन्य कारोबार सुविधा उपलब्ध गराए वापत बैंकहरु ब्याज तथा कमिशन प्राप्त गर्दछन् । यसरी मुल्याङ्कन गरिएको धितो बैंकहरुको नियमानुसार सम्बन्धित मालपोत कार्यालय वा अन्य सम्बन्धित कार्यालयमा बैंकको नाममा दृष्टिबन्धक मालपोत कार्यालय वा अन्य सम्बन्धित पारित गर्दा मुल्याङ्कन रकम नै उल्लेख गरिन्छ । रोक्का राखेपछि सो सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण हुन सक्दैन र बैंकको कर्जा भुक्तान भएपछि वा अन्य व्यवस्था गरेपछि बैंकले नै गरेको अनुरोधको आधारमा फुकुवा वा नामसारी हुने व्यवस्था छ । तर मेशिन, गाडि तथा अन्य वस्तुहरुको मुल्याङ्कन गर्दा भन्सारको प्रज्ञापन पत्र वा खरिद बिलको आधारमा मूल्य कायम गर्ने चलन पाइन्छ । काजजातको मूल्य भने सो काजजातमा अङ्कित मूल्य

(Face value) वा बजारमा कायम रहेको मूल्य (Market value) लाई आधार मानी यकीन गर्ने प्रचलन पनि छ ।

(३) कर्जा ग्राहकको अवस्था (Situation of Credit Clients): कर्जा प्रवाह तथा बैंकिङ सुविधा उपलब्ध गराउँदा सम्बन्धित ग्राहकको व्यक्तिगत गुण, आचरण, चाल चलन, योग्यता, अनुभव, तालिम आदि पक्षमा पनि बैंकहरुले सतर्कतापूर्वक सूचनाहरु सङ्कलन गरी मूल्याङ्कन गर्दछन् । सकेसम्म गलत तथा खराब आचरण भएका र गलत व्यावसायीहरुलाई बैंकहरुले कर्जा प्रवाह गर्दैनन् । किनभने गलत ग्राहकहरुबाट बैंकलाई कुनैपनि समयमा धोका भई कर्जा उठाउन कठिन हुन सक्दछ भन्ने मान्यता बैंकमा हुन्छ । ख्यातिप्राप्त इमान्दार र पेशागत व्यवसाय सञ्चालन गर्ने ग्राहकहरुबाट साधारणतय: बैंकको कर्जा यथासमयमा असूली हुने र कर्जा नडुब्ने मान्यता रहेको हुन्छ । यसै मान्यता अनुसार बैंकहरुले सामान्यत: सदासर्वदा लगनशील, असल र विश्वासिला ग्राहकहरुको खोजी गरिरहेको पाइन्छ किनभने बैंकिङ व्यवसाय विश्वास र ख्यातिमा सञ्चालन हुने भएकोले यस व्यवसायले सदा लगानशील, इमान्दार कर्मबीरहरुलाई आफ्नो ग्राहक बनाउने प्रयत्न गर्दछ ।

(४) साख सूचना सङ्कलन (Credit Information System): कर्जा माग गर्ने ग्राहक नयाँ भएको खण्डमा बैंकले अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा त्यस्ता ग्राहकहरुको के कस्तो कारोबार छ ? भनी गोप्य तरिकाले सूचना सङ्कलन गर्दछन् । यसैलाई खास सूचना पनि भनिन्छ । यो खास सूचनाको आधारमा बैंकहरुमा आउने ग्राहकहरुको अन्य बैंकसँग कस्तो कारोबारको अवस्था छ ? भनी जानकारी पाउन सकिन्छ । यस प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना गरी कर्जा सम्बन्धी ग्राहकहरुको सूचना आदान प्रदान गर्दै आएको पाइन्छ त्यसैगरी प्रत्येक बैंक वा वित्तीय संस्थाहरुले आ-आफ्नो केन्द्रीय कार्यालयमा एउटा विभाग ईकाई खडा गरी कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडसँग र आफ्नो शाखाहरु बीचमा कर्जा कारोबारको सूचना आदान प्रदान गर्ने प्रबन्ध मिलाएको देखिन्छ । कर्जा सूचना लिने व्यवस्था सुरुमा कर्जा प्रवाह गर्दा मात्र लिने गरिन्छ । तर यसलाई ग्राहकले कर्जा चुक्ता नगरेसम्म पनि लिइरहनु बैंकको लागि लाभदायी हुन्छ ।

(५) राष्ट्रिय अर्थनीति तथा व्यवसायको अवस्था पहिचान (National Economic and Business Environment): व्यवसायी क्षेत्रमा हेरफेर भइरहन्छ । एक पटक अधिकतम बिन्दुमा पुगेको व्यवसाय पछि तल गिर्न पनि सक्दछ । व्यवसायी चत्रको आधारमा देखा पर्ने परिस्थिति तथा उत्तर चढावलाई मुल्याङ्कन गरी बैंकहरुले कर्जा प्रावहमा सङ्कुचन र विस्तार गराउँछन् । जस्तै: केही वर्ष अगाडि नेपालमा घर जग्गा खरिद विक्री कारोबार अत्यन्त फष्टाएको थियो र बैंकहरुले बिना हिचकिचाहट कर्जा प्रावह गर्दथे । तर आज परिस्थिति केही भिन्न भएको महशुस गरिएको छ । केही वर्ष पहिला नेपालको कार्पेट र गार्मेन्ट उद्योगको अवस्था निकै उच्च प्रतिफल प्राप्त गर्ने व्यवसायको रुपमा थियो, तर हाल त्यो आवस्था रहेन । त्यसैले बैंकहरुले बजारमा नकारात्मक अवस्थामा उभिएका व्यवसायमा कर्जा प्रवाह गर्दैनन् । प्रत्येक व्यवसायको अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय अवस्थाको सही पहिचान

गर्नका लागि यो सम्बन्धमा गम्भीर अध्ययन अनुसन्धान गर्न सक्ने खालका विशेषज्ञाहरुको समूह तयार गरी निरन्तर रुपमा त्यसतर्फ काम गर्न लगाउन पर्ने खाँचो टड्कारो रुपमा देखिन्छ । उनीहरुबाट राय सुभावा सङ्कलन गरी कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

(६) **पूँजीको स्रोत (Sources of Capital)** : वाणिज्य बैंकहरुले शेयर पूँजी, डिबेन्चर, निक्षेप आदिबाट पूँजीको सृजना गर्दछन् । निक्षेपमा चलती, बचत, मुद्दती र अन्य निक्षेप पर्दछन् । चलती र बचत निक्षेप ग्राहकले माग गरेको बखतमा तत्काल भुक्तानी गर्न बैंक बाध्य हुन्छ, तर मुद्दती निक्षेप एक निश्चित अवधिको लागि तोकी राखिन्छ र बैंकले सो अवधि नआएसम्म भुक्तानी गर्न बाध्य हुँदैन । त्यसैले स्वीकार गरेको निक्षेपको आधारमा पनि कर्जा प्रवाह गर्दछ । चलती र बचत निक्षेपलाई तुरुन्त नगदमा परिणत गर्न सकिने गरी छोटो अवधिका लागि लगानी गरिन्छ । तर मुद्दती निक्षेपको आधारमा कर्जा प्रवाह गर्दा बैंकहरुले मध्यम अवधिकालागि पनि कर्जा लगानी गर्दछन् । कर्जा प्रवाहमा अनुकूलता कायम गर्दा बैंकले स्वीकार गरेको मुद्दती निक्षेपलाई पनि मनन गरिन्छ, जति लामो अवधिको निक्षेप भयो त्यति नै मात्रामा मध्यम अवधिको कर्जा प्रवाहको व्यापकता र बिस्तार भएको पाइन्छ ।

(७) **विकासमूलक अवधारणा (Development Concept)** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले देशमा उद्योग व्यवसाय विस्तार गरी आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु प्रमुख उद्देश्य हो । यसै अवधारणाले विभिन्न उद्योग धन्दा तथा आर्थिक गतिविधिलाई सुसञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने पूँजीगत उर्जा उपलब्ध गराएर अगाडि बढनका लागि शक्ति प्रदान गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलागि परेका हुन्छन् । यसले गर्दा देशमा आर्थिक गतिविधि सुचारु रूपले सञ्चालन गरी मुद्राको मूल्य (Value of money) वृद्धि गराउन सहयोग गर्दछन् । किनभने मुद्रा यथास्थानमा रहनाले यसको मूल्य घट्ने र राष्ट्रिय उत्पादनमा सहयोग पुग्दैन । जसले गर्दा भविष्यमा पूँजीगत ह्रास (Capital erosion) हुन्छ । यस्तो अवस्थामा देशको आर्थिक सुदृढीकरण असम्भव हुन्छ । यसै तथ्यलाई मनन गरेर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले देशमा विकासमूलक अवधारणालाई अग्रपद्धतिमा राखी कार्य सम्पादन गर्दछन् । विकासमूलक कार्यहरु अगाडि बढाउनको लागि पूँजीको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । वास्तवमा बिना पूँजी कुनै पनि कार्य अगाडि बढ्न सक्दैनन् । अतः यस्तो अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले देशमा पूँजीगत उर्जा उपलब्ध गराई विकासमूलक गतिविधिलाई अगाडि बढाउन मद्दत गर्दछन् । यदाकदा विकासमूलक खर्च जुटाउनका लागि बेला बखतमा सरकारी क्षेत्रबाट विभिन्न ऋण पत्र तथा बचत पत्रहरु समेत जारी गरीन्छ । यस्ता ऋण पत्र र बचत पत्र एवं ट्रेजरी बिल्समा पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले आफूले निर्माण गरेको पूँजीको परिचालन गरी विकासमूलक गतिविधिलाई अगाडि बढाउनका लागि महत्वपूर्ण सहयोग गर्दछन् । यो सिद्धान्त पनि बैंकिङ कोष लगानी एवं प्रवाहमा सदा आत्मसात् गरिन्छ ।

✓ **कर्जा प्रवाह विश्लेषण तरिका बारे संक्षेपमा लेख्नुहोस्**
कर्जा लगानीका लागि विभिन्न आधारमा ग्राहकको विश्लेषण गरी पहिचान गरिन्छ । किनभने कर्जा प्रवाह पश्चात कर्जा

असूली यथासमयमा हुन सक्दछ वा सक्दैन भन्ने विषयमा एकिन हुन जरुरी हुन्छ । कर्जा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले आफ्नो साधमा भएको सम्पत्तिको परिमाण वृद्धि गराउनका लागि गर्ने वित्तीय कारोबार हो । साथै बैंकिङ कारोबारमा "take risk by choice not by chance" भन्ने मूलमन्त्रलाई सर्वोपरि मानिन्छ । अतः कुनै कर्जा प्रवाहमा के कति जोखिम छ ? भन्ने विषयमा विभिन्न तौर तरिकाले मूल्याङ्कन गरी पहिचान गरिन्छ । यस्तो पहिचान गर्ने तरिका तथा माध्यमहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- ☞ Five C's Model,
- ☞ CAMPARI Model,
- ☞ Five Pillars Model,
- ☞ Financial Analysis,
- ☞ Credit Scoring Method (कर्जा अङ्क तरिका)
- ☞ 5 × 5 (PESTE) Analysis ।

☑ **राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले प्रदान गरिरहेका कर्जा तथा सापट सेवाको सूची तयार पार्नुहोस् ।**
राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले ग्राहकको माग तथा आवश्यकता अनुसारको प्रयोजनको लागि विभिन्न वर्ग, क्षेत्र र समुदायका नागरिकहरुलाई लक्षित गरी निम्नानुसारका कर्जा तथा सापट सेवा उपलब्ध गराइरहेको छ :

☞ **Business Loan Funded Loan**

- Overdraft / Hypothecation Loan,
- Pledge Loan,
- Term Loan,
- Project Loan ,
- Trust Receipt Loan,
- Export Loan,
- Bills Purchase (Clean bill) ,
- Loan for Infrastructure based Industries,
- Consortium Loan etc.

Non-Funded Loan

- Letter of Credit,
- Bank Guarantee etc.

☞ **Retail Loan**

- Housing Loan,
- Vehicle Loan,
- Hire Purchase Loan Educational loan,
- Apartment Loan,
- Loan Against Gold,
- Loan against fixed deposit receipt,
- Loan against the government bond,
- Loan against shares,
- Loan against the first class bank guarantee,
- Rastra Sewak Loan,
- Teachers Loan,
- Personal Loan etc

☞ **Agriculture Loan**

- Agronomy,
- Livestok,
- Horticulture,
- Floriculture,
- Aquaculture/Fish Farming,
- Apiculture/Bee Keeping etc

९. कर्जा वर्गीकरण र कर्जा नोक्सानी व्यवस्था

✓ कर्जा वर्गीकरण भन्नाले के बुझिन्छ ? नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन अनुसार कसरी कर्जा वर्गीकरण गरिन्छ ? व्याख्या गर्नुहोस् । (RBB, तह-४, नगद सहायक, २०७४/१२/१६) बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गर्ने कर्जालाई साँवा तथा ब्याज भुक्तानी हुनु पर्ने भाखा नाघेको अवधिका आधारमा विभिन्न वर्गमा गरिने वर्गीकरणलाई कर्जा वर्गीकरण भनिन्छ । कर्जा लगानीमा हुनसक्ने सम्भावित जोखिम न्यूनिकरण गर्न कर्जाको भाखा नाघेको अवधिका आधारमा कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले कर्जालाई विभिन्न वर्गमा छुट्टाउने कार्यलाई कर्जा वर्गीकरण भनिन्छ ।

कर्जा सापटको वर्गीकरण : नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको एकीकृत निर्देशन, २०७५ को इ.प्रा.निर्देशन नं. २/०७५ मा सम्पूर्ण कर्जा सापटलाई देहाय बमोजिम वर्गीकरण गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ :

(क) सक्रिय कर्जा (Performing Loan) : सक्रिय कर्जामा निम्नानुसारका असल र सूक्ष्म निगरानी कर्जा पर्नेछन् :

(१) असल (Pass) :

- ☞ भाखा ननाघेका र १ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट,
- ☞ मुद्दती रसिदको धितोमा गएका कर्जा तथा सापट,
- ☞ नेपाल सरकारको सुरक्षणपत्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्रको धितोमा गएका कर्जा तथा सापट,
- ☞ पर्याप्त सुरक्षण लिई प्रति ग्राहक बढीमा रु. १० लाखसम्म प्रवाह भएको सुनचाँदी कर्जा ।

(२) सूक्ष्म निगरानी (Watch List) :

- ☞ १ महिनादेखि तीन महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट,
- ☞ नवीकरण नभई अस्थायी रूपमा भुक्तानी अवधि बढाईएका अल्पकालीन वा चालुपुँजी कर्जा,
- ☞ अन्य कुनै पनि बैंक वा वित्तीय संस्थामा निष्कृत्य कर्जामा वर्गीकरण भएको ऋणीलाई प्रवाहित कर्जा,
- ☞ साँवा र ब्याज नियमित रूपमा भुक्तानी भएतापनि लगातार दुई वर्षदेखि खुद नोक्सानीमा रहेको वा नेटवर्थ ऋणात्मक रहेको फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई प्रवाहित कर्जा । तर, निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका परियोजनालाई प्रदान गरिएको कर्जाको हकमा परियोजनाले व्यावसायिक उत्पादन शुरु गरेपछि मात्र यो व्यवस्था लागू हुनेछ ।

- ☞ रु. १ अर्ब वा सो भन्दा बढी रकमका सह-वित्तीयकरण कर्जामा परिणत नभएका बहुबैंकिङ कर्जाहरू,
- ☞ यस बैंकले निरीक्षण गर्दा ऋणीको नगद प्रवाह तथा परियोजना सञ्चालनको अवस्था कमजोर भएको आधारमा सूक्ष्म निगरानीमा राख्ने भनी निर्देशन दिइएका कर्जा ।

(ख) निष्कृत्य कर्जा (Non-Performing Loan) : निष्कृत्य कर्जालाई निम्नानुसारका वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ :

- ☞ कमसल (Sub-standard) : ३ महिनादेखि ६ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट ।
- ☞ शंकास्पद (Doubtful) : ६ महिनादेखि बढीमा १ वर्षसम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट ।
- ☞ खराब (Loss) : १ वर्षभन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेका कर्जा/सापट ।

☞ पुनरतालिकीकरण/पुनरसंरचना गरिएका कर्जाहरू ।

✓ कर्जा नोक्सानी वापत कायम गर्नु पर्ने व्यवस्था

वर्गीकरण गरिएका कर्जा तथा बिल्स खरिदहरूको लागि बक्यौता साँवा रकमको आधारमा देहाय बमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ :

कर्जा वर्गीकरण	न्यूनतम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था
असल	१ प्रतिशत
सूक्ष्म निगरानी (Watch List)	५ प्रतिशत
कमसल	२५ प्रतिशत
शंकास्पद	५० प्रतिशत
खराब	१०० प्रतिशत

१०. रेमिटान्स (Remittance)

✓ विप्रेषण (Remittance) भन्नाले के बुझनुहुन्छ ?

- ☞ वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरूले त्यहाँ आर्जन गरी स्वदेश पठाएको वा रकमान्तर गरिएको आय नै विप्रेषण हो ।
- ☞ अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको भुक्तानी सन्तुलन म्यानुअलले एक वर्ष वा सोभन्दा बढी समय वैदेशिक रोजगारमा रहेका कामदारले तलब एवम् ज्याला तथा अन्य सुविधा वापत पाउने रकम र विदेशमा रहेको सम्पत्ति बेचबिखन गरी प्राप्त गरेको रकमको कुल जोडलाई रेमिटान्स भन्ने गरेको छ ।
- ☞ औपचारिक र अनौपचारिक गरी दुई वटा माध्यमबाट मुलुकमा रेमिटान्स भित्रिने गरेको छ । वित्तीय प्रणालीमा अभिलेख रहने गरी बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनि ट्रान्सफर एजेन्सीहरू विप्रेषण आप्रवाहका औपचारिक माध्यम हुन् भने औपचारिक निकायमा अभिलेख नहुने गरी कामदारले आफ्नो कमाई आफैँ लिएर आउने, आफन्त तथा साथीभाईहरूसँग पठाउने, हुण्डी मार्फत रकम पठाउने आदि अनौपचारिक माध्यम हुन् ।

✓ विप्रेषणको महत्त्व बारे चर्चा गर्नुहोस् ।

नेपालको आयको प्रमुख स्रोतको रूपमा रही आन्तरिक तथा बाह्य स्थायित्व कायम राख्न प्रमुख भूमिका निभाउँदै आएको रेमिटान्सको नेपालको अर्थतन्त्रमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । नेपालमा रेमिटान्सको महत्त्वलाई निम्नानुसार बुँदागत गर्न सकिन्छ :

- ☞ गरिबी घटाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ ।
- ☞ बेरोजगारी नियन्त्रण गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।
- ☞ विदेशी मुद्रा सञ्चिति वृद्धि गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ ।
- ☞ भुक्तान सन्तुलन अनुकूल बनाउन सहयोग पुऱ्याउँदछ ।
- ☞ बचत र लगानी वृद्धि गरी राष्ट्रिय पुँजी निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

✓ मनिट्रान्सफर भन्नाले के बुझनुहुन्छ ?

- ☞ रकम एक स्थानबाट अर्को स्थानमा वा एउटा खाताबाट अर्को खातामा पठाउने प्रक्रियालाई मनिट्रान्सफर भनिन्छ ।
- ☞ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना ग्राहकको अनुरोधमा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा रकम पठाउने कार्य गर्दछन् जसबाट त्यस्ता संस्थालाई कमिशन प्राप्त हुन्छ ।
- ☞ विद्युतिय माध्यमको व्यापक विस्तारले हाल आएर रकम ट्रान्सफर एक सहज प्रक्रिया बन्दै गएको छ ।

- ५ मनिट्रान्सफर विप्रेषण (Remittance) को एक अंश अथवा भागको रूपमा रहेको छ ।
- ५ नेपालमा रकम ट्रान्सफर आयात (देश भित्र ल्याउन) सजिलैसँग जति पनि मात्रामा गर्न सकिन्छ तर निर्यात (देशबाट बाहिर पठाउन) राष्ट्र बैंकको स्वीकृती लिएर मात्र गर्न सकिन्छ ।
- ५ मनिट्रान्सफरको प्रक्रियालाई राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।
- राष्ट्रिय मनिट्रान्सफर :**
- ५ आफ्नै देश भित्र रकम एक स्थानबाट अर्को स्थानमा पुऱ्याउने कार्य गर्ने व्यवसायलाई राष्ट्रिय मनिट्रान्सफर भनिन्छ ।
- ५ देश भित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थानीय मुद्रामा नै कारोबार गरिन्छ ।
- ५ पर्याप्त शाखा तथा विद्युतिय सञ्जाल भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले सेवाग्राहीलाई सर्वसुलभ सेवा प्रदान गर्न सक्दछन् ।
- ५ सूचना प्रविधिको विकासले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले ABBS (Any Branch Banking Service) को सुविधा विस्तार गरी मनिट्रान्सफरलाई थप सर्वसुलभ बनाइ रहेका छन् ।
- ५ Mobile Banking तथा Internet Banking को माध्यमबाट पनि कोष ट्रान्सफर कार्य सहज बन्दै गइरहेको छ ।
- ५ त्यस्तै ग्राहकले कुनै एक ठाउँमा रकम जम्मा गरी आफ्नो अनुकूलताको आधारमा विभिन्न स्थान र समयमा कोषको उपयोग गर्न सक्दछन् ।
- ५ वित्तीय साधनहरु जस्तै ड्राफ्ट ,फ्याक्स, मेल ट्रान्सफर, टेलीग्राफिक ट्रान्सफर, मनि अर्डर पनि राष्ट्रिय स्तरमा रकम ट्रान्सफरमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मनिट्रान्सफर :**
- ५ एक देशबाट अन्य देशमा रकम ट्रान्सफर गर्ने कार्य अन्तर्राष्ट्रिय मनिट्रान्सफर हो ।
- ५ रकम ट्रान्सफरको कार्य गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु विभिन्न देशमा सेवा विस्तार गरी सो कार्य गर्दै आइरहेका छन् ।
- ५ यस्तो कार्य विदेशी मुद्रामा हुने गर्दछ ।
- ५ विदेशी मुद्रा आफ्नो देशमा भित्राउने कार्य गर्ने हुँदा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समेत यस कारोबारको महत्वपूर्ण भूमिका छ ।
- ५ यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई निक्षेप बढाउन तथा अधिक आयस्रोत प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- ५ प्रायजसो नेपालमा यस्तो कारोबार भारतीय मुद्रा र यु.एस.डलरमा हुने गरेको पाइन्छ ।
- ५ अधिकांश नेपाली विदेशमा रोजगारी गरिरहेकोले यो व्यवसाय हाल अति फस्टाउँदै गइरहेको छ ।
- ☑ **नेपालमा विप्रेषण व्यवसाय सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था बारे चर्चा गर्नुहोस् ।**
- विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ३ बमोजिम विदेशी विनिमय कारोवार गर्न इजाजतपत्र लिई विप्रेषकको रूपमा काम गर्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाको प्रयोजनको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिले सोही ऐनको दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७ जारी गरेको छ ।

इजाजतपत्र सम्बन्धी व्यवस्था :

- विप्रेषणको कारोवार गर्न चाहने फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यस्तो कारोवार गर्नका लागि राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र लिनु पर्दछ । राष्ट्र बैंकले देहाय बमोजिमको प्रकृया अपनाई इजाजतपत्र दिन सक्नेछ :
- ५ विप्रेषण कारोवार गर्ने क्षेत्र कितान गरी निवेदन आव्हान गरेर, वा
- ५ विप्रेषण कारोवार गर्न पाउँ भनी आवश्यक कागजात संलग्न गरी निवेदकबाट रीतपूर्वकको निवेदन प्राप्त गरेर ।
- देहायको योग्यता पुगेका इच्छुक फर्म, कम्पनी वा संस्थाका सञ्चालकले विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागमा निवेदन दिनु पर्दछ । निवेदनसाथ विप्रेषण कारोवारका लागि सम्बन्धित निकायमा फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता भएको प्रमाणपत्र, स्थायी लेखा नम्बर, सम्बन्धित फर्म/कम्पनी वा संस्थाको तर्फबाट काम कारवाही गर्न प्रदान भएको अख्तियारी, घरभाडा सम्बन्धी करारनामा आदिको प्रमाणित प्रतिलिपि संलग्न हुनु पर्दछ :
- ५ नेपालको नागरिक,
- ५ बैंक तथा वित्तीय संस्थासँगको कुनै कारोवारमा कालोसूचीमा नपरेको वा सो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले कम्तिमा तीन वर्ष पुगेको,
- ५ मानसिक सन्तुलन ठीक भएको,
- ५ नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुरमा अदालतबाट सजाय पाएको भए त्यस्तो सजाय भुक्तान भएको मितिले पाँच वर्ष पुगेको ।
- प्रक्रिया पुऱ्याई पर्न आएको निवेदन उपर छानविन गरी विप्रेषण कार्यको लागि इजाजतपत्र प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने वा नपर्ने अध्ययन तथा स्थलगत निरीक्षण गरी उपयुक्त देखिएमा इजाजतपत्र प्रदान गरिन्छ ।
- विप्रेषकको काम, कर्तव्य :** विदेशी मुद्रा विप्रेषण कारोवार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त फर्म, कम्पनी वा संस्थाले प्रचलित कानून तथा सो अन्तर्गत राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गरेका परिपत्र, आदेश, निर्देशन अधीनमा रही निम्नानुसारका काम, कर्तव्य पुरा गर्नु पर्दछ :
- ५ विप्रेषणको कार्य गर्न इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति वा कम्पनीले विदेशवाट अग्रिम भुक्तानीको रूपमा बैकिङ्ग प्रणाली मार्फत विप्रेषणको रकम परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा नेपाल ल्याउनु पर्दछ ।
- ५ विदेशस्थित कम्पनीको एजेण्ट भै नेपालमा रहेका सम्बन्धित व्यक्तिलाई उपलब्ध गराएको रकमको शोधभर्ना विदेशी मुद्रामा नै प्राप्त गर्नुपर्नेछ ।
- ५ नेपालमा प्रिन्सिपल वा एजेण्ट भई कारोवार गर्नेले विदेशबाट विदेशी कम्पनी मार्फत प्राप्त विदेशी मुद्राको विप्रेषण सम्बन्धी बैंक स्टेटमेण्ट मासिक रूपले विभागमा पेश गर्नु पर्दछ ।
- ५ प्रिन्सिपलसँग भएको अन्तिम संभौताको नवीकरण तथा थप संभौता हुनासाथ सोको प्रतिलिपि राष्ट्र बैंकमा पेश गर्नु पर्दछ ।
- ५ विप्रेषकले आफूले पाउने कमिशन विदेशी मुद्रामा नै प्राप्त गर्नु पर्दछ ।
- ५ विप्रेषकले विदेशबाट विप्रेषणको रूपमा विदेशी मुद्रा प्राप्त गर्ने (इनवार्ड रेमिट्यान्स) कार्य मात्र गर्न पाउँछ ।

- ❑ विप्रेषण मार्फत प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा कुनै एक व्यक्तिको नाममा दशलाख रूपैयाँ वा सोभन्दा बढी हुने गरी प्राप्त भएको खण्डमा सोको विवरण तयार गरी विभागमा पठाउनु पर्दछ ।
- ❑ इजाजतपत्र कारोवार गर्ने स्थानमा सर्वसाधारणले देखे गरी राख्नु पर्दछ ।
- ❑ विप्रेषणकले विप्रेषण गरी ल्याएको विदेशी मुद्रा देशगत र कम्पनीगत रुपमा तथा भुक्तानी गरेको रकमको विस्तृत विवरण तयार गरी अद्यावधिक रुपमा त्यस्तो अभिलेख ५ वर्षसम्म सुरक्षितसाथ राख्नु पर्दछ ।
- ❑ कारोबारको मासिक विवरण तयार गरी विभागमा पेश गर्नु पर्दछ ।

❑ **विप्रेषण आप्रवाह सम्बन्धी तथ्याङ्क (नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित आ.व.२०७५/०७६ को ८ महिना (फागुन मसान्त)को तथ्याङ्कमा आधारित)**

- ❑ समीक्षा अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह २३.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५८२ अर्ब १९ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह ४.९ प्रतिशतले बढेको थियो । अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आप्रवाह ११.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । अघिल्लो वर्ष यस्तो आप्रवाह ९.५ प्रतिशतले बढेको थियो ।
- ❑ समीक्षा अवधिमा खुद ट्रान्सफर आय २२.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.६६२ अर्ब ७० करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आय ०.७ प्रतिशतले घटेको थियो ।
- ❑ अन्तिम श्रम स्वीकृति (संस्थागत तथा व्यक्तिगत-नयाँ र वैधानिकीकरण)का आधारमा वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीको संख्या समीक्षा अवधिमा ३८.३ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो संख्या ५.४ प्रतिशतले घटेको थियो । साथै, पुनः श्रम स्वीकृतिका आधारमा वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीको संख्या समीक्षा अवधिमा ४.६ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो संख्या १.३ प्रतिशतले घटेको थियो ।

❑ **नेपालमा विप्रेषणले के-कस्तो योगदान पुऱ्याएको छ ? चर्चा गर्नुहोस् ।**

नेपालका अधिकांश युवा वैदेशिक रोजगारीमा गएको अवस्था छ । वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीले देशमा ठूलो मात्रामा विप्रेषण रकम पठाउने गरेका छन् । यस प्रकारले भित्रिने विप्रेषणले नेपालमा पुऱ्याएको दोगदानलाई निम्नानुसार बुँदागत गर्न सकिन्छ :

- ❑ देशको राष्ट्रिय आय वृद्धिमा ठूलो योगदान पुगेको छ,
- ❑ वैदेशिक मुद्राको आर्जन एवम् सञ्चितीमा वृद्धि ल्याएको छ,
- ❑ ग्रामिण क्षेत्रको गरिबी निवारणमा सहयोग पुगेको छ,
- ❑ बेरोजगारी न्यूनिकरणमा भूमिका खेलेको छ,
- ❑ राष्ट्र विकासको लागि आवश्यक पर्ने पूँजीको निर्माण गर्न मद्दत मिलेको छ,
- ❑ देशलाई प्राप्त हुने विदेशी मुद्राको प्रमुख स्रोत बनेको छ,
- ❑ नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा विप्रेषणको योगदान २६.३ प्रतिशत (आर्थिक सर्वेक्षण २०७४/०७५ अनुसार आ.व.२०७३/०७४ मा) रहेको ।

❑ **विप्रेषण कारोवारबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई के-कस्तो फाइदा हुन्छ ? लेख्नुहोस् ।**

- ❑ विदेशी मुद्रा आर्जन,
- ❑ निक्षेप संकलनको महत्वपूर्ण माध्यम,
- ❑ आम्दानीमा वृद्धि भई नाफा वृद्धिमा सकारात्मक सहयोग,
- ❑ अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ सिप र प्रविधिको विकास,
- ❑ ग्राहकको सन्तुष्टिमा वृद्धि भई दिर्घकालीन सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता,
- ❑ विदेशमा शाखा विस्तारको आवश्यकता भई आफ्नो बैंकिङ सेवालाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पुऱ्याउने अवसरको सिर्जना, आदि ।

११. मुक्तानीका साधनहरू

❑ **चेक (Cheque) भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? चेकका प्रकारबारे व्याख्या गर्नुहोस् ।**

- ❑ चेक भन्नाले ग्राहकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई उल्लेखित रकम लिई आउने वा अह्राएको वा अन्य कसैलाई भुक्तानी दिन दिएको आदेश हो ।
- ❑ त्यस्तो भुक्तानी आदेश दिन चेक लेख्ने वा खिच्ने व्यक्तिले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खाता खोली रकम जम्मा गरेको हुनु पर्दछ ।
- ❑ रकम जम्मा भई रितपूर्वक आदेश प्राप्त भएमा त्यस्तो आदेश अनुसार ताकिएको व्यक्तिलाई मात्र चेकको भुक्तानी गरिन्छ ।
- ❑ त्यसरी लेखिएका चेकको भुक्तानी अवधि सम्बन्धित बैंकको नियमानुसार १ महिना, ३ महिना वा ६ महिना हुने गर्दछ ।
- ❑ म्याद नाधि प्राप्त हुन आएका चेकको भुक्तानी दिन बैंक बाध्य हुँदैन ।
- ❑ अतः बैंकको ग्राहकले बैंकलाई भुक्तानी दिनका लागि गरिने आदेशलाई चेक भनिन्छ ।

चेकका प्रकारहरू :

❑ **बाहक चेक (Bearer Cheque) :** चेक लिएर आउने व्यक्ति जोसुकैलाई पनि भुक्तानी दिनका लागि गरिएको आदेशलाई Bearer Cheque भनिन्छ । यस्तो चेक लिएर आउने व्यक्तिलाई चेकको पछाडीको भागमा हस्ताक्षर गर्न लगाई उल्लेखित रकम सोहि व्यक्तिलाई भुक्तानी दिइन्छ । यस्तो चेकमा नाम लेखिएको व्यक्ति र भुक्तानी लिने व्यक्ति एउटै हुनु पर्छ भन्ने हुँदैन ।

❑ **आदेश चेक (Order Cheque) :** जसको नाममा चेक लेखिएको छ सोहि व्यक्तिलाई मात्र भुक्तानी दिन सकिने चेकलाई Order Cheque भनिन्छ । यस प्रकारको चेकमा भुक्तानी लिने व्यक्ति र चेकमा नाम लेखिएको व्यक्ति एउटै हुनु पर्दछ ।

❑ **रेखाङ्कन चेक (Cross Cheque) :** चेकको भुक्तानी लिन जसको नाममा चेक लेखिएको छ उसको बैंकमा खाता हुनै पर्ने अन्यथा भुक्तानी लिन नसकिने गरि लेखिएका चेकलाई Cross Cheque भनिन्छ । यस्ता चेकको माथिल्लो भागमा दुई समानान्तर रेखा भित्र A/C Payee वा & CO भनेर लेखिएको हुन्छ । यस्ता रेखाङ्कित चेकको भुक्तानी बैंक खाताको माध्यमबाट मात्र गरिन्छ । यो चेक दिएर नगद भिक्न सकिदैन ।

☑ **ड्राफ्ट (Draft) भन्नाले के बुझनुहुन्छ ? यसका विशेषताहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।**

- ☒ कुनै खाताबाट तोकिएको रकम तोकिएको व्यक्ति वा लिएर आउने व्यक्तिलाई मागेको बखत दिनु भनि एउटा बैंकले अर्को बैंक वा आफ्नै शाखालाई दिने आदेशलाई ड्राफ्ट भनिन्छ ।
- ☒ ड्राफ्ट विनिमेय अधिकारपत्र अन्तर्गतको प्रतिज्ञापत्र हो ।
- ☒ कुनै बैंकले आफ्नो शाखा वा उपशाखा वा अन्य एजेन्सी बैंकलाई केनै निश्चित व्यक्ति फर्म वा कम्पनीलाई वा निजले अह्राएको व्यक्तिलाई उल्लेखित रकम उपलब्ध गराउनु भनि जारी गरिएको लिखतलाई ड्राफ्ट भनिन्छ ।
- ☒ यो एक स्थानबाट अर्को स्थानमा रकम स्थानान्तरण गर्ने उपयुक्त साधन हो ।
- ☒ यो बैंकले बैंकको नाममा मात्र खिचिन्छ ।

ड्राफ्टका विशेषताहरू :

- ☒ यो एक प्रकारको विनिमेय अधिकारपत्र (प्रतिज्ञापत्र) हो ।
- ☒ यो लिखित हुन्छ ।
- ☒ ग्राहकले आदेश गरेपछि मात्र ड्राफ्ट खिचिन्छ ।
- ☒ यो रकम स्थानान्तरण गर्ने भरपर्दो माध्यम हो ।
- ☒ यो बैंकले आफ्नै शाखा वा अर्को बैंकको नाममा खिचिन्छ ।
- ☒ यसमा Drawer, Drawee र Payee गरी तीन पक्ष हुन्छन् ।
- ☒ ड्राफ्ट खिचे वापत बैंकले निश्चित कमिसन लिन्छ ।

☑ **प्रतिपत्र (Letter of Credit) भन्नाले के बुझनुहुन्छ ? यसमा संलग्न हुने विभिन्न पक्षहरू उल्लेख गर्नुहोस् ।**

- ☒ प्रतिपत्र भनेको ग्राहकको अनुरोधमा निर्यातकर्ता र आयातकर्ताले आफ्नो बैंकको माध्यमबाट पूर्व निर्धारित शर्तहरूको अधिनमा तयार गरिएका कागजात तथा विवरणहरूको आधारमा प्रतिबद्धता अनुसारको रकम भुक्तानी दिनका लागि कुनै प्रकारको बाधा अड्काउ नहुने गरी जारी गरेको वैधानिक कागजात हो ।
- ☒ प्रतिपत्रले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवसाय विस्तार गर्न ठूलो सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ☒ वास्तवमा विभिन्न प्रकारका शर्तहरू राखी व्यापारिक कारोबारको भुक्तानी व्यवस्था गर्नका लागि एक बैंकले अर्को बैंकलाई दिएको लिखित आदेश प्रतिपत्र हो ।

प्रतिपत्रमा निम्नानुसारका पक्षहरू संलग्न हुन्छन् :

- ☒ प्रस्तावक (Accountee/Importer)
- ☒ निष्काशन बैंक (Issuing and Opening Bank)
- ☒ सूचना दिने बैंक (Advising Bank)
- ☒ लाभान्वित पक्ष (Beneficiary or Seller)
- ☒ सम्झौता गर्ने बैंक (Negotiating Bank)
- ☒ फर्छ्यौट गर्ने बैंक (Reimbursing Bank)

☑ **डेबिट कार्ड र क्रेडिट कार्ड सम्बन्धमा संक्षेपमा लेख्नुहोस् ।**

डेबिट कार्ड (Debit Card) : बैंकमा खाता हुने व्यक्तिलाई खातामा रहेको रकमले खामेसम्म ATM बाट रकम फिक्न वा सो बराबरको वस्तु तथा सेवा खरिद गर्न सक्ने गरी प्रदान गरिएको कार्डलाई डेबिट कार्ड भनिन्छ । ATM बाट रकम फिक्नेपछि वा वस्तु तथा सेवा खरिद गरेपछि सोहि समयमा सम्बन्धित

खातावालाको रकम निजको खाताबाट घट्छ । यस्तो कार्डको प्रयोग गर्न खातामा रकम मौज्जात हुनुपर्छ ।

क्रेडिट कार्ड (Credit Card) : बैंकले विश्वास गरेका ग्राहकलाई निश्चित रकम ऋण स्वरूप खर्च गर्न पाउने गरी उपलब्ध गराइएको कार्डलाई क्रेडिट कार्ड भनिन्छ । यस्तो कार्ड लिएका व्यक्तिले बैंकले तोकेको निश्चित सिमा सम्मको रकम ATM बाट फिक्नवा सो बराबरको वस्तु तथा सेवा खरिद गर्न सक्छन् । यसरी क्रेडिट कार्डबाट खर्च गरिएको रकम ग्राहकले बैंकलाई तोकिएको समय भित्र भुक्तानी गर्नुपर्छ ।

☑ **विद्युतिय रकमान्तर (Electronic Transfer) भन्नाले के बुझिन्छ ?**

- ☒ विद्युतिय रकमान्तर भन्नाले टेलिफोन, टेलेक्स, कम्प्युटर वा म्याग्नेटिक टेप वा त्यस्तै प्रकारका अन्य विद्युतीय उपकरणको माध्यमबाट निक्षेप लिने, भुक्तानी दिने, रकमान्तर गर्ने कारोवार सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले अटोमेटेड टेलर मेसिन र क्यास डिस्पेन्सिङ मेसिनको माध्यमबाट हुने कारोवार र चार्ज कार्ड, डेबिट कार्ड तथा क्रेडिट कार्डबाट हुने कारोवार समेलाई जनाउँछ ।
- ☒ वैज्ञानिक युगमा नयाँ नयाँ आविश्कार सँगसँगै विद्युतिय रकमान्तरको कार्य अझ बढि सरल, भरपर्दो तथा तुरुन्त सेवा लिन मिल्ने बन्दै गईरहेको छ । संसारको कुनै एक कुनाबाट पठाएको रकम तुरुन्तै कुनै अर्को स्थानबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

☑ **शाखा रहित बैंकिङ्ग {Branchless Banking (BLB)} को बारेमा संक्षेपमा लेख्नुहोस् ।**

- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाले शाखा नखोली प्रविधिको प्रयोग गरी ग्राहकलाई बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्ने कार्यलाई शाखा रहित बैंकिङ्ग भनिन्छ ।
- ☒ यस अर्न्तगत मोवाइल बैंकिङ्ग, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, एटिएम कार्डको प्रयोग आदि पर्दछन् ।
- ☒ यस्तो सेवाले ग्राहकहरूलाई बैंकिङ्ग सेवा सहज र सरल रूपमा प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।
- ☒ यस्तो बैंकिङ्ग सेवामा मानविय ढिलासुस्ती नहुने हुँदा सेवा प्रभावकारी हुन जान्छ ।

☑ **ABBS (Any Branch Banking Service) भन्नाले के बुझनुहुन्छ ?**

- ☒ बैंक वा वित्तीय संस्थाको कुनै एउटा शाखामा खाता खोलेपछि सोही बैंकको कुनै पनि शाखाबाट बैंकिङ्ग कारोवार गर्न मिल्ने सुविधालाई ABBS भनिन्छ ।
- ☒ बैंकको आफ्नै नियमानुसार निश्चित तोकिएको शुल्क लिएर वा नलिई निक्षेप लिने, भुक्तानी दिने जस्ता कार्य बैंकको कुनै पनि शाखाबाट गर्न सकिन्छ ।
- ☒ विद्युतिय माध्यमको सहायताले खातामा के-कति रकम जम्मा छ भन्ने कुरा खाता सञ्चालन भएको कुनै पनि शाखाबाट थाहा पाउन सकिने भएकोले कारोबारमा सहज भएको हो ।
- ☒ ABBS सेवा अन्तरगत कुनै पनि शाखाबाट चेकबुक लिने, एटिएम कार्ड लिने तथा कारोवार विवरण (Bank Statement) लिने आदि कार्य गर्न सकिन्छ ।
- ☒ यसले बैंकिङ्ग व्यवसायलाई सर्वसुलभ बनाएको छ ।

☑ **ATM (Automated Teller Machine) भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? यसका विशेषताहरू उल्लेख गर्दै प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।**

ATM को परिचय

☒ Automated Teller Machine (ATM) विद्युतीय भुक्तानीको साधन हो ।

☒ जसबाट ग्राहकले बैंक कर्मचारीको प्रत्यक्ष संलग्नताबिना आफ्नो खाताबाट पैसा निकाल्न सक्दछन् ।

☒ ATM बाट ग्राहकले आफ्नो खातामा रहेको रकम भिक्न मिल्नुका साथै खाताको ब्यालेन्स रकम पनि थाहा पाउन सक्दछन् ।

☒ ATM बाट अत्यावश्यकिय सेवाहरूको बिल भुक्तानी गर्न, Bank Statement प्राप्त गर्न, चेकबुक माग गर्न, अन्य खाताहरूमा रकम ट्रान्सफर गर्न पनि सकिन्छ ।

☒ यसको लागि ATM Card को आवश्यकता पर्दछ । जसलाई डेबिट कार्ड अथवा क्रेडिट कार्ड भनिन्छ ।

☒ बैंकले खातावाला ग्राहकलाई उसको माग अनुसार ATM Card उपलब्ध गराउँछ । ATM Card को साथमा सिलबन्दी खाममा गोप्य ४ (चार) अङ्कको PIN Code उपलब्ध गराउँछ । त्यस्तो PIN Code ग्राहकले आवश्यकता अनुसार परिवर्तन गरी प्रयोग गर्न सक्दछन् ।

☒ ATM को Card Reader Slot मा Card Swipe गरिसके पश्चात मेसिनमा PIN Code डायल गरी आफ्नो आवश्यकता अनुसार कारोबार गर्न सकिन्छ ।

☒ बैंकको नियमानुसार तोकिएको सिमा सम्मको रकममात्र ATM बाट भिक्न सकिन्छ ।

ATM का विशेषताहरू

भुक्तानीको विद्युतीय साधन Automated Teller Machine (ATM) का विशेषताहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

☒ यसले ग्राहकलाई चाहेको समयमा तत्काल नगद भुक्तानी दिन्छ ।

☒ खाताको कुल बचत रकमबारे जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

☒ अन्तिम केहि कारोबारको संक्षिप्त विवरण प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

☒ विजुली, खानेपानी, टेलिफोन जस्ता अत्यावश्यकिय सेवाहरूको बिल भुक्तानी गर्न सकिन्छ ।

☒ आफ्नो खाताको चेकबुकमाग गर्न सकिन्छ ।

☒ बैंक जाने र पालो पर्खने भन्झटबाट उम्किन सक्ने ।

☒ बैंकको नियमानुसार तोकिएको सिमासम्मको रकममात्र ATM बाट भिक्न सकिन्छ ।

☒ दर्ता गरिएका केहीखाताहरूमा आफ्नो खाताबाट रकम ट्रान्सफर गर्न सकिन्छ ।

ATM प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

कुनै पनि व्यक्तिले ATM प्रयोग गर्दा धेरै कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । ATM प्रयोग गर्न जति सहज र सुविधायुक्त छ त्यतिनै त्यसको प्रयोग सावधानीपूर्वक नगर्दा असुरक्षित पनि । ATM प्रयोगकर्ताले ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू निम्नानुसार छन् :

☒ ATM Card को साथमा सिलबन्दी खाममा प्राप्त गोप्य PIN Code तत्काल परिवर्तन गर्नु पर्दछ ।

☒ PIN Code अरुले थाहा नपाउने गरी आफुले मात्र याद गर्नु पर्दछ ।

☒ ATM Card लाई सुरक्षित पूर्वक नभाचिने गरी जतन गरी राख्नु पर्दछ ।

☒ ATM कक्षमा प्रवेश गरे पश्चात ढोका बन्द गर्न भुल्नु हुँदैन र PIN Code अरुले नदेख्ने गरी डायल गर्नु पर्दछ ।

☒ ATM Card हराएमा तत्काल आफ्नो खाता रहेको बैंकलाई जानकारी गराई उक्त Card रद्द गराउनु पर्दछ ।

☒ प्रयोग पश्चात Card मेसिनमा छाडेर जान सकिने डर हुने भएकोले सोको विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

☑ **Mobile Banking को बारेमा संक्षेपमा लेख्नुहोस् ।**

☒ मोबाइल बैंकिङ आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको अभिन्न अंग हो । मोबाइल बैंकिङको मद्दतबाट आफ्नो खाताको मौज्दात तत्कालै थाहा पाउन सकिन्छ ।

☒ यसबाट आफुले गरेको हरेक कारोबारको तत्काल जानकारी पाइनुका साथै इन्टरनेट बैंकिङबाट जस्तै टेलिफोन बील भुक्तानी, रिचार्जकार्ड खरिद, खानेपानी, विद्युत लगायतका अत्यावश्यक सेवाको बील भुक्तानी आदि सेवा SMS बाटै तत्कालै प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

☒ आजभोलि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले मोबाइल बैंकिङलाई थप सहज र प्रभावकारी बनाउन मोबाइलमा छुट्टै Application समेत उपलब्ध गराउने गर्दछन् । मोबाइलको Application Store बाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाको Mobile Application सजिलै Download गरी सहज रूपमा बैंकिङ सेवा SMS कै भरमा प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

☒ यस्तो मोबाइल बैंकिङ सेवा प्राप्त गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमानुसार निर्दिष्ट फर्म भरी बैंकमा निवेदन दिनु पर्दछ ।

☒ त्यसरी निवेदन गर्ने ग्राहकलाई मोबाइल बैंकिङको लागि ग्राहकले फर्ममा भरेको निजको मोबाइल नं.लाई बैंकको CBS मा दर्ता गरी निजलाई सुरक्षित गोप्य पिन नं. उपलब्ध गराउँदछ ।

☒ उक्त पिन नं.को सहायताले मोबाइलबाटै बैंकले उपलब्ध गराएको Mobile Application को माध्यमबाट SMS मार्फत ग्राहकले तोकिएका बैंकिङ सुविधा प्राप्त गर्न सक्दछ ।

☑ **Internet Banking को बारेमा संक्षेपमा चर्चा गर्दै यसका फाइदाहरू लेख्नुहोस् ।**

☒ Internet Banking भन्नाले कुनै पनि बैंकले आफ्ना यावत सेवाहरू Internet मार्फत प्रदान गर्ने कार्य हो ।

☒ यो सेवा आधुनिक बैंकिङ सेवाको एउटा अंग पनि हो ।

☒ हाल प्रायजसो बैंकहरूले Internet मार्फत आफ्ना सेवाहरू प्रवाह गर्दै आएका छन् ।

☒ यसले आधुनिक सुचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्नुका साथै समय र स्रोतको मितव्ययी प्रयोगमा समेत सहयोग गरेको छ ।

☒ यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारले Paperless Service को अवधारणा समेत अवलम्बन गरेको अवस्थामा Internet Banking सेवाले पनि टेवा पुऱ्याउने काम गरेको छ ।

☒ Internet Banking अन्तर्गत Interest Rate, Branch Location, ATM Location, Exchange Rate, Fund Transfer, Cheque Book Request, Bill Payment, A/C Statement लगायतका सेवाहरू पर्दछन् ।

Internet Banking का फाइदाहरू:

- ☒ समयको बचत हुन्छ ।
- ☒ स्रोत साधनको बचत हुन्छ ।
- ☒ कार्यसम्पादनमा सरलता कायम हुन्छ ।
- ☒ Paperless service को अवधारण पालना गर्नमा मद्दत पुग्दछ ।
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लाइन बस्नु पर्ने भन्जटबाट मुक्ति मिल्दछ ।
- ☒ आफुले चाहेको समयमा आफुलाई सहज हुने स्थानबाट सेवा लिन सकिने हुन्छ ।
- ☒ गोपनियता कायम गर्न सकिने हुन्छ ।
- ☒ **Online Banking भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?**
- ☒ Online Banking भन्नाले बैंकहरूले आफुले प्रदान गर्ने सेवाहरू Online बाट समेत प्रवाह गर्ने कार्य हो ।
- ☒ यो आधुनिक बैंकिङ सेवा अन्तर्गत पर्दछ ।
- ☒ बैंकहरूले आफ्नै Online Software को सहायताले सहजरूपमा बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने गर्दछन् ।
- ☒ Core Banking System (CBS) को माध्यमबाट हाल बैंकहरूले जुनसुकै समयमा इन्टरनेटको पहुँच भएको स्थानबाट सेवा लिन सकिने इन्टरनेट बैंकिङ प्रदान गरिरहेका छन्, जुन Online Banking को सहायताले मात्र सम्भव भएको हो ।
- ☒ बैंकको कुनै एउटा शाखामा खाता खोले पछि सोहि बैंकको जुनसुकै शाखाबाट रकम भिक्न, जम्मा गर्न, चेक बुक लिन लगायतका धेरै बैंकिङ सेवा लिन सकिन्छ । जुन ABBS सुविधाको कारणले सम्भव भएको हो ।
- ☒ यदि Online Banking नभएको भए यी सबै आधुनिक एवं लोकप्रिय बैंकिङ सेवाहरू पनि सम्भव हुने थिएन ।
- ☒ Online Banking मार्फत विभिन्न सेवाहरू दिन सकिन्छ । जस्तै CEO को Message बैंकहरूका New Product, Interest Rate, Banking Hour, Branch Location, ATM Location, Exchange Rate, Stock Exchange आदि ।
- ☒ यस सेवाबाट बैंकहरूले आफ्ना सेवाहरूको विस्तार तथा प्रभावकारितालाई बढावा दिन सक्ने देखिन्छ ।
- ☒ आजको युगमा नयाँ नयाँ आविष्कार सँग-सँगै Online banking सेवाबाट कार्यसम्पादनलाई अझ बढी सरल, भरपर्दो तथा छिटो छरितो पन ल्याएको छ ।
- ☒ यस्तो सेवामा बैंकिङ कार्यहरूमा हुन सक्ने मानवीय ढिला सुस्तिमा कमि आई सेवा प्रभावकारीता भएको पाइन्छ ।
- ☒ **अन्तरशाखा कारोवार भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? यसका फाइदाहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।**
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको एउटा शाखामा खाता खोले पछि सो बैंकका बैंकिङ सेवाहरू सोही बैंकका अन्य शाखाहरूबाट पनि लिन सकिने बैंकिङ प्रणालीलाई अन्तरशाखा कारोवार भनिन्छ ।
- ☒ जस्तै, कुनै व्यक्तिले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, गुल्मी शाखामा खाता खोली जम्मा गरिएको रकम सोही बैंकको जुनसुकै शाखाबाट चेक मार्फत निकाल्न सक्दछ ।
- ☒ यस्तो बैंकिङ प्रणालीमा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा रकम पठाउन, एक स्थानको शाखामा जम्मा गरेको रकम एकै पटक

वा पटक पटक गरी अन्य कुनै शाखाबाट भिक्न, नयाँ चेकबुक लिन, अर्को व्यक्तिको अन्य शाखामा रहेको खातामा आफु रहेको स्थानको शाखाबाट रकम जम्मा गर्न लगायतका अन्य बैंकिङ सेवा लिन सकिन्छ ।

- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेका Online Banking System हरूले गर्दा यसरी कारोवार गर्न सम्भव भएको हो ।
- ☒ कुनै शाखामा रकम जम्मा गरेको केहि समयमा नै सोहि बैंकका अन्य कुनै पनि शाखाबाट वा ATM मेसिनबाट रकम निकाल्न सकिन्छ ।
- ☒ बैंक तथा वित्तीय संस्थाका आफ्नै शाखाहरूका बिचमा फण्ड ट्रान्सफरको कार्य पनि हुने गर्दछ ।
- ☒ एउटा शाखामा रकम अभाव हुँदा प्रयाप्त रकम भएको अर्को शाखाबाट फण्ड पठाई तरलताको खाँचो पुरा गर्न सकिन्छ ।
- ☒ अतः एउटै बैंकका विभिन्न शाखाहरूका बीचमा हुने कारोवारलाई अन्तरशाखा कारोवार भनिन्छ । यसले बैंकिङ सेवाको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ ।
- अन्तरशाखा कारोवारका फाइदाहरू :**
- ☒ बैंकिङ सेवा सर्वसुलभ हुन्छ ।
- ☒ ग्राहकले बैंकिङ सेवा प्राप्तमा कठिनाई भोग्नु पर्दैन ।
- ☒ बैंकिङ सेवा प्रति सेवाग्राहीको सकारात्मक सोचाइको विकास हुन्छ ।
- ☒ मनिट्रान्सफर गर्न सहज हुन्छ ।
- ☒ बसाई सराई वा अन्य कुनै कारणले स्थान परिवर्तन भई जाँदा अर्को बैंकमा खाता खोलिरहने भन्जटबाट मुक्त रहन सकिन्छ ।
- ☒ **अन्तर बैंक कारोवार भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? यसका फाइदाहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।**
- ☒ कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अर्को कुनै पनि बैंकसँग गर्ने वित्तीय कारोवारलाई अन्तर बैंक कारोवार भनिन्छ ।
- ☒ यस्तो कारोवार निक्षेप जम्मा, ऋण सापटी तथा अन्य बैंकिङ कार्यमा सहकार्यको माध्यबाट पनि हुन सक्छ ।
- ☒ कुनै बैंकले अर्को कुनै बैंकमा खाता खोली रकम जम्मा गर्दछ भने त्यस्तो कारोवार अन्तर बैंक कारोवार हो । एउटा बैंकले अर्को बैंकबाट ऋण लिन पनि सक्छ । त्यस्तो ऋण प्रदान गर्ने बैंकले प्रचलित व्याजदरमा ऋण दिने गर्दछ ।
- ☒ एउटा बैंकले अर्को बैंकलाई ऋण दिँदा लिने व्याजदरलाई अन्तर बैंक व्याजदर भनिन्छ ।
- ☒ बैंकहरूले ऋण लगानी गर्दा धितो विभाजन गर्ने गरी सहवित्तीयकरणको आधारमा मिलेर एउटै ऋणीलाई पनि ऋण प्रदान गर्न सक्छन् ।
- ☒ एउटा देशको बैंकले कुनै पनि अर्को देशको बैंकसँग पनि वित्तीय कारोवार गर्न सक्छन् ।
- ☒ यसरी एउटा बैंकले अर्को बैंकसँग गर्ने कारोवारलाई अन्तर बैंक कारोवार भनिन्छ ।
- अन्तर बैंक कारोवारका फाइदाहरू :**
- ☒ बैंकिङ सेवा विस्तारमा सहयोगी हुन्छ ।
- ☒ सर्वसुलभ बैंकिङ सेवा विस्तार हुन्छ ।
- ☒ बैंकहरू बिचको आपसी कारोवारले बैंकिङ क्षेत्रमा समभदारी कायम गराउँछ ।
- ☒ मनिट्रान्सफर गर्न वसहज हुन्छ ।
- ☒ व्यापार व्यवसायको भुक्तानी कार्य सहज बन्छ ।

- अन्तराष्ट्रिय व्यापारमा भुक्तानीको माध्यमको रूपमा दुई बैंकको संलग्नताले व्यापारमा विश्वासको वातावरण तयार हुन्छ ।
- एउटा बैंकमा निष्कृत्य भएर रहेको पैसा अर्को बैंकले ऋण लिई लगानी गर्न सक्छ ।
- बैंकहरूबीच सुसम्बन्ध कायम हुन्छ ।

१२. शेयर, डिवेञ्चर र ऋणपत्रको जानकारी

शेयर (Share) भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? यसका मुख्य-मुख्य प्रकारहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।

- शेयर भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाको शेयर पुँजीको विभाजित अंश सम्भन्धनु पर्छ ।
- कम्पनीका मालिकहरूले लगानी गरेको पूँजीलाई शेयर पूँजी (Share Capital) भनिन्छ ।
- संयुक्त पूँजी कम्पनी सञ्चालन गर्नको लागि ठूलो मात्रामा पूँजीको आवश्यकता पर्छ । यस प्रकारको पूँजी सङ्कलन गर्नको लागि पूँजीलाई स-साना भागमा विभाजित गरी बिक्री गरिन्छ, जसलाई शेयर (Share) भनिन्छ ।
- कम्पनीका शेयरहरू खरिद गर्ने व्यक्ति तथा संस्थालाई शेयरधनी (Shareholder) भनिन्छ ।
- शेयरधनीहरू कम्पनीका वास्तविक मालिक हुन् ।
- कम्पनीका मालिक अर्थात् शेयरधनीहरूबाट सङ्कलित पूँजीलाई शेयर पूँजी भनिन्छ ।

शेयरका प्रकारहरू (Types of Shares)

- साधारण शेयर** : सर्वसाधारण जनतालाई निष्कासन गरेको शेयरलाई साधारण शेयर भनिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कम्तीमा ३० र बढीमा ४९ प्रतिशत शेयर सर्वसाधारणलाई जारी गरेको हुनु पर्छ ।
- बोनस शेयर** : कम्पनीले लाभांशको रूपमा शेयरधनीलाई बाँडेको शेयरलाई बोनस शेयर भनिन्छ । यो शेयर पनि साधारण शेयर जस्तै किनबेच हुन्छ भने मूल्य पनि साधारण शेयरकै बराबर हुन्छ । यस्तो शेयरमा शेयर धनीले कम्पनीलाई पैसा तिर्नु पर्दैन । बोनस शेयर वापतको पैसा कम्पनीले सञ्चित नाफाबाट तिर्छ । बोनस शेयर कम्पनीको शेयर संख्याको आधारमा दिइन्छ । बोनस शेयर बाँडिसके पछि कम्पनीको शेयर मूल्य घट्छ । बोनस शेयर बाँडिसके पछिको मूल्य तलको समिकरणबाट निकाल्न सकिन्छ :
बोनस शेयर पछिको मूल्य = बुक क्लोज भन्दा अधिल्लो दिनको मूल्य / १ + बोनस शेयरको अनुपात
- हकप्रद शेयर** : सम्बन्धित कम्पनीको शेयर भएका शेयरधनीले मात्र किन्न पाउने गरी वा भइरहेका शेयरधनीको हक लाग्ने गरी निष्कासन गरिएको नयाँ शेयरलाई हकप्रद शेयर भनिन्छ । कम्पनीले २:१ अनुपातमा हकप्रद शेयर जारी गरेमा सो अनुपातलाई प्रत्येक दुई शेयर हुनेले एक नयाँ शेयर कम्पनीबाट किन्न पाउने भन्ने बुझिन्छ । यस्तो शेयरको बिक्री खुला कम्तीमा ३५ दिनदेखि बढीमा ६० दिनसम्म हुन्छ । यदि तोकिएको समयमा सबै हकप्रद शेयर बिक्री नभएमा बाँकी शेयर न्यूनतम मूल्य रु. १०० तोकि मूल्य बढाबढ प्रक्रियाबाट बिक्री गरिन्छ । यस्तो शेयर किन्नै पर्ने बाध्यता नभएको शेयर हो । किन्न नचाहने व्यक्तिले आफुले चाहेको व्यक्तिलाई भने

अधिकार दिन सक्छ । यसरी दिइने अधिकारलाई हक हस्तान्तरण भनिन्छ ।

- संस्थापक शेयर** : कम्पनी स्थापना गर्ने व्यक्तिहरूको शेयरलाई संस्थापक शेयर भनिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा चुक्ता पूँजीको कम्तीमा ५१ प्रतिशत शेयर संस्थापकको हुनु पर्छ ।
- अग्राधिकार शेयर** : साधारण शेयरधनीलाई लाभांश बाँड्नु अघि लाभांश बाँड्ने गरी जारी गरीएका शेयरलाई अग्राधिकार शेयर भनिन्छ । यस्ता शेयरलाई कम्पनीले आर्जन गरेको मुनाफाबाट तोकिएको दरमा लाभांश वितरण गरिन्छ । कम्पनी ऐन, २०६३ अनुसार अग्राधिकार शेयर भन्नाले लाभांश बाँड्दा र कम्पनी खारेज हुँदा हुने भुक्तानीमा साधारण शेयर भन्दा अग्राधिकार पाउने शेयर सम्भन्धनु पर्दछ ।

डिवेञ्चर (Debenture) भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ? यसका मुख्य-मुख्य प्रकारहरू बारे चर्चा गर्नुहोस् ।

- विभिन्न कम्पनी तथा संगठनले पूँजीको कमी भएको अवस्थामा अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा व्यक्तिबाट निश्चित अवधिका लागि कर्जा लिने प्रचलन छ । त्यस्तो कर्जा लिन प्रयोग गरिने वित्तीय उपकरण डिवेञ्चर हो ।
- यसले संगठनको दायित्व बढाए पनि पूँजीको आपूर्तिमा सहयोग पुग्छ । यस्ता डिवेञ्चर (Debentures) को साथमा धनीलाई उपलब्ध गराउने व्याजदर रकम र समय समेत उल्लेख गरी कुपन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले उपलब्ध गराउँदछन् । जसलाई कुपनदर भनिन्छ ।
- उक्त कुपन लिएका डिवेञ्चर धनिले तोकिएको समयमा तोकिएको व्याज पाउने गर्दछन् ।
- कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा २(ध) का अनुसार डिवेञ्चर भन्नाले "कम्पनीको जायजैथा धितो राखी वा नराखी कम्पनीले जारी गरेको ऋणपत्र सम्भन्धनु पर्दछ ।"
- डिवेञ्चरका प्रकार** : डिवेञ्चर विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :
  - पूर्णकालीन डिवेञ्चर** : यस्तो डिवेञ्चरको म्याद कहिले पुग्ने भन्ने कुरा उल्लेख हुँदैन ।
  - खरिद गर्न सकिने डिवेञ्चर** : निश्चित समय पछि कम्पनीले फिर्ता (खरिद) गर्ने गरी तोकिएको डिवेञ्चर ।
  - दत्ता तथा धारक डिवेञ्चर** : निष्काशन गर्दा नै लगानीकर्ताको नाम स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी जारी भएको डिवेञ्चर । यस्तो खालको डिवेञ्चर लगानीकर्ताको निर्धारण पश्चात मात्र जारी हुन्छ ।

ऋणपत्र (Bonds) भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?

- ऋणपत्र भन्नाले नेपाल सरकारले राष्ट्र ऋण ऐन बमोजिम निष्कासन गरेका स्टक, प्रमिसरी नोट, बियरर बण्ड, प्राइज बण्ड र राष्ट्र बैंकले नेपाल सरकारको स्वीकृती लिई ऋणपत्र भनी तोकिएको अन्य कुनै बण्डलाई बुझिन्छ ।
- नेपाल सरकारले अल्पकालिन तथा दिर्घकालिन आन्तरिक ऋण उठाउनु पर्दा ऋणपत्र जारी गर्दछ । नेपाल सरकारको तर्फबाट आन्तरिक ऋण उठाउने कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्दछ ।

तल दिइएका ऋणपत्र (Bonds) हरूको बारेमा संक्षेपमा चर्चा गर्नुहोस् ?

नेपालमा प्रचलित केही ऋणपत्रहरू निम्नानुसार छन् :

५ **ट्रेजरी विल** : आन्तरिक ऋण उठाउने क्रममा निष्कासन गरिने विभिन्न अवधिका सरकारी ऋणपत्रहरूमध्ये छोटो अवधिको अर्थात् एक वर्षसम्मको अवधिको लागि जारी हुने ऋणपत्र ट्रेजरी विल हो । ट्रेजरी विल २८, ९१, १८२ र ३६४ दिने गरी चार अवधिको निष्कासन हुने गरेको छ । यी विभिन्न अवधिका ट्रेजरी विलहरू आवश्यकतानुसार निष्कासन हुने गर्दछन् । यो बोलकबोल प्रक्रियाबाट निष्कासन गरिन्छ । सम्पूर्ण ईच्छुक बैंक, वित्तीय संस्था गैर बैंक वित्तीय संस्था तथा आम नेपाली नागरिकले ट्रेजरी विल खरिद गर्नको लागि बोलपत्र पेश गर्न सक्दछन् । ट्रेजरी विल खरिदको लागि प्रतिस्पर्धी वा अप्रतिस्पर्धीको रूपमा बोलपत्र पेश गर्न सकिन्छ । “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अप्रतिस्पर्धीको रूपमा बोलपत्र पेश गर्न नपाउने व्यवस्था छ । कुल निष्कासन हुने रकमको १५ प्रतिशत अप्रतिस्पर्धी बोलपत्रदाताको लागि छुट्याउने गरिन्छ । ट्रेजरी विलको लागि बोलमूल्य तथा बट्टाकट्टा दरको हिसाब गर्दा ३६४ दिन बराबर एक वर्ष मानिन्छ ।

५ **विकास ऋणपत्र** : आन्तरिक ऋण उठाउने क्रममा बोलकबोल प्रक्रियाबाट निष्कासन गरिने मध्यकालीन एवं दीर्घकालीन अवधिको ऋणपत्र विकास ऋणपत्र हो । यो ऋणपत्र बैंक तथा वित्तीय संस्था, गैर बैंक वित्तीय संस्थाका साथै नेपाली नागरिकले खरिद गर्न पाउछन् । २०७० कार्तिक २८ गते गरिएको वोलकबोल देखि विकास ऋणपत्रको व्याजदर लगानीकर्ताहरूले वोलकबोल गरे अनुरूप बजार प्रक्रियाबाट निर्धारण हुने प्रथाको थालनी भएको छ । देशको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउन न्यून बजेट पूर्ति गर्न दीर्घकालीन ऋण परिचालन गरी सरकारको विकास खर्चलाई आवश्यक पर्ने साधन जुटाउनु यो ऋणपत्रको उद्देश्य रहेको छ । यो ऋणपत्र जारी गर्दा खुला बजार सञ्चालन समितिले तोकेको दिनमा वोलकबोल गराइन्छ र सोहि समितिले तोकेको दिनमा निष्कासन गरिन्छ । सम्पूर्ण ईच्छुक बैंक, वित्तीय संस्था गैर बैंक वित्तीय संस्था तथा आम नेपाली नागरिकले विकास ऋणपत्र खरिद गर्नको लागि बोलपत्र पेश गर्न सक्दछन् । विकास ऋणपत्र खरिदको लागि प्रतिस्पर्धी वा अप्रतिस्पर्धीको रूपमा बोलपत्र पेश गर्न सकिन्छ । “क”, “ख” र “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अप्रतिस्पर्धीको रूपमा बोलपत्र पेश गर्न नपाउने व्यवस्था छ । कुल निष्कासन हुने रकमको ३० प्रतिशत अप्रतिस्पर्धी बोलपत्रदाताको लागि छुट्याउने गरिन्छ । स्थिती हेरी खुला बजार संचालन समितिले यो प्रतिशत फेरवदल गर्न सक्दछ । विकास ऋणपत्रको लागि व्याजदरको हिसाब गर्दा ३६० दिन बराबर एक वर्ष मानिन्छ ।

५ **राष्ट्रिय बचतपत्र** : आन्तरिक ऋण उठाउने क्रममा निश्चित व्याजदर तोकि निष्कासन गरिने मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन अवधिको ऋणपत्र राष्ट्रिय बचतपत्र हो । यो बचतपत्र नेपाली नागरिकका साथै प्रचलित कानून बमोजिम स्थापना भइ दर्ता भएका गैर नाफामूलक सामाजिक संघ संस्था र कर्मचारीहरूको हितको लागि स्थापित स्वीकृत अवकाश कोषले मात्र खरिद गर्न पाउने गरी निष्कासन हुने व्यवस्था छ । देशको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउनको लागि अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेका स-साना वचत परिचालन गरी प्रचलित कानून बमोजिम

स्थापना भइ दर्ता भएका गैर नाफामूलक सामाजिक संघ संस्था र कर्मचारीहरूको हितको लागि स्थापित स्वीकृत अवकाश कोष (संभौताकृत बचत संस्था र म्युचुयल फण्ड वाहेक) एवं नेपाली नागरिकबाट सरकारलाई आवश्यक पर्ने साधन जुटाउनु यो वचतपत्रको उद्देश्य रहेको छ । यो बचतपत्रको व्याज रकम हिसाब गर्दा ३६० दिन बराबर एक वर्ष मानिन्छ । राष्ट्रिय बचतपत्र घटीमा दश हजार रुपैया र बढीमा तोकिएको सीमामा नबढाई वा कुल निष्कासित रकमसम्म दश हजार रुपैयाले भाग गर्दा निःशेष हुने रकममा खरिद गर्नको लागि आवेदन गर्न सकिन्छ । राष्ट्रिय बचतपत्रको प्रमाणपत्र प्रमिसरी नोट र स्टक गरी दुई प्रकारको हुन्छ ।

५ **नागरिक बचतपत्र** : आन्तरिक ऋण उठाउने क्रममा निश्चित व्याजदर तोकि निष्कासन गरिने मध्यम तथा दीर्घकालीन अवधिको ऋणपत्र नागरिक बचतपत्र हो । यो बचतपत्र नेपाली नागरिकले मात्र खरिद गर्न पाउने गरी निष्कासन गरिन्छ । देशको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेका स-साना वचत परचालन गरी नेपाली नागरिकबाट सरकारलाई आवश्यक पर्ने साधन जुटाउनु यो बचतपत्रको उद्देश्य रहेको छ । खुला बजार सञ्चालन समितिले तोके बमोजिमको मितिमा उक्त बचतपत्र निष्कासन गर्न विक्रि खुल्ला गरिन्छ र सोहि समितिले तोकेको दिनमा निष्कासन गरिन्छ । ईच्छुक नेपाली नागरिकले यो बचतपत्र खरिद गर्नको लागि आवेदन गर्न सक्दछन् । उक्त बचतपत्र परिवारको सदस्य तथा नाबालकको संयुक्त नाममा पनि खरिद गर्न सकिन्छ । यो बचतपत्रको व्याज रकम हिसाब गर्दा ३६० दिन बराबर एक वर्ष मानिन्छ । नागरिक बचतपत्र घटीमा दश हजार रुपैया र बढीमा तोकिएको सीमामा नबढाई वा कुल निष्कासित रकमसम्म एक हजार रुपैयाले भाग गर्दा निःशेष हुने रकममा खरिद गर्नको लागि आवेदन गर्न सकिन्छ ।

५ **बैदेशिक रोजगार बचतपत्र** : रोजगारीका लागि मुलुक बाहिर (भारत लगायत अन्य विदेशी मुलुकहरूमा रही) रोजगारीमा संलग्न वा रोजगारीबाट फर्केको चार महिना नपुगेका नेपाली नागरिक तथा विदेशमा बसोबास गर्ने गैर आवासीय नेपालीले आर्जन गरेको विदेशी मुद्रालाई वैधानिक माध्यमबाट स्वदेशमा भित्र्याउने तथा उनीहरूले आर्जन गरेको रकम विदेशमै बसी वा स्वदेशमा आई बचतपत्रमा लगानी गर्ने उपयुक्त अवसर प्राप्त होस् भनि राष्ट्र ऋण उठाउने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारको तर्फबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले निश्चित व्याजदर तोकि नेपाली रुपैयामा जारी गर्ने मध्यम तथा दीर्घकालीन अवधिको बचतपत्र “बैदेशिक रोजगार बचतपत्र” हो । यो बचतपत्र निष्कासनको प्रमुख उद्देश्य मुलुक बाहिर रोजगारीमा संलग्न वा रोजगारीबाट फर्केको चार महिना नपुगेका नेपाली नागरिक तथा विदेशमा बसोबास गर्ने गैर आवासीय नेपालीले आर्जन गरेको विदेशी मुद्राबाट प्राप्त स्वदेशी मुद्रालाई बचतपत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्ने रहेको छ । यो बचतपत्रको व्याज रकम हिसाब गर्दा ३६० दिन बराबर एक वर्ष मानिन्छ । बैदेशिक रोजगार वचतपत्र घटीमा पाँच हजार रुपैया र बढीमा तोकिएको सीमामा नबढाई वा कुल निष्कासित रकमसम्म पाँच हजार रुपैयाले भाग गर्दा निःशेष हुने रकममा खरिद गर्नको लागि आवेदन गर्न सकिन्छ ।

१३. वाणिज्य बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकार

☑ वाणिज्य बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकार बारे वर्णन गर्नुहोस् ।

(RBB, तह-४, बरिष्ठ सहायक (नगद), २०७४/१०/०६)

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार वित्तीय कारोबार गर्न "क" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त वित्तीय संस्थालाई वाणिज्य बैंक भनिन्छ । उक्त ऐनको दफा ४९(१) मा व्यवस्था गरिए बमोजिम वाणिज्य बैंकका काम, कर्तव्य तथा अधिकारहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- ☑ ब्याज वा बिना ब्याजमा निक्षेप स्वीकार गर्ने वा विभिन्न वित्तीय उपकरण मार्फत निक्षेप परिचालन गर्ने र तिनको भुक्तानी दिने,
- ☑ विद्युतीय उपकरण वा साधनको माध्यमबाट निक्षेप स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, लेनदेन गर्ने, मध्यस्थताको काम गर्ने र रकमान्तर गर्ने,
- ☑ हायर पर्चेज, लिजिङ्ग, हाउजिङ्ग, अधिविकर्ष लगायतका कर्जा दिने,
- ☑ परियोजना तथा हाइपोथिकेशन धितो राखी कर्जा दिने एवं सहवित्तीयकरणको आधारमा धितो विभाजन (पारी पासु) गर्ने गरी आपसमा भएको सम्झौता अनुसार संयुक्त रुपमा कर्जा दिने दिलाउने व्यवस्था गर्ने,
- ☑ विदेशी बैंक वा वित्तीय संस्थाको जमानतमा कर्जा दिने,
- ☑ आफू कहाँ पहिले नै धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थामा धितो रहिसकेको चल अचल सम्पत्तिको पुनः धितोमा त्यसको मूल्यले खामेसम्मको रकम कर्जा दिने,
- ☑ आफ्नो ग्राहकको तर्फबाट जमानतपत्र जारी गर्ने र सो बापत ग्राहकसँग आवश्यक शर्त गराउने, निजको चल अचल सम्पत्ति धितोबन्धक लिने वा तेस्रो व्यक्तिको जेथा जमानत लिने र धितोबन्धक, सुरक्षणमा लिएको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, धारण गर्ने तथा सो सम्बन्धी अन्य कारोबार गर्ने,
- ☑ आवश्यकता अनुसार राष्ट्र बैंकबाट पुनर्कर्जा लिने वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने दिने,
- ☑ परियोजनाको प्रबर्द्धनको लागि नेपाल सरकार वा अन्य स्वदेशी वा विदेशी निकाय मार्फत प्राप्त भएको रकमबाट कर्जा प्रवाह गर्ने वा कर्जा व्यवस्थापन गर्ने,
- ☑ प्रचलित कर्जा अपलेखन विनियमावलीको अधीनमा रही कर्जा अपलेखन गर्ने,
- ☑ पूँजीकोष पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि शेयर, डिबेञ्चर, ऋणपत्र आदि जारी गर्ने,
- ☑ प्रतीपत्र, विनिमयपत्र, प्रतिज्ञापत्र, चेक, यात्रु चेक, ड्राफ्ट वा अन्य वित्तीय उपकरण निष्काशन गर्ने, स्वीकार गर्ने, भुक्तानी दिने, डिस्काउण्ट गर्ने वा खरिद बिक्री गर्ने,
- ☑ विद्युतीय कारोबारका लागि डिजिटल वा कार्ड लगायतका वित्तीय उपकरण जारी गर्ने, स्वीकार गर्ने, व्यवस्थापन गर्ने र सो सम्बन्धी कार्य गर्न एजेण्ट नियुक्त गर्ने,
- ☑ प्रचलित कानूनको अधीनमा रही विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने,
- ☑ राष्ट्र बैंकले तोकेको सीमा, शर्त वा निर्देशन बमोजिम सरकारी कारोबार गर्ने,

- ☑ नेपाल सरकार वा राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र खरिद-बिक्री गर्ने वा सकार गर्ने,
- ☑ नेपालभित्र वा विदेशमा विनिमयपत्र, चेक वा अन्य वित्तीय उपकरणद्वारा रकम पठाउने वा चलान गर्ने, विदेशबाट विप्रेषण प्राप्त गर्ने र सोको भुक्तानी गर्ने,
- ☑ ग्राहकको निमित्त कमिशन एजेण्ट भई शेयर, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको जिम्मा लिने, खरिद-बिक्री गरिदिने, शेयरको लाभांश, डिबेञ्चर वा सुरक्षणको ब्याज आदि उठाई दिने र सोको लाभांश, मुनाफा वा ब्याज नेपालभित्र वा विदेशमा पठाउने, ग्राहकको लागि सेफ डिपोजिट भल्तको व्यवस्था गर्ने,
- ☑ वासलात बाहिरको कारोबार गर्ने,
- ☑ विपन्न वर्ग, न्यून आय भएको परिवार, दैवी प्रकोप पीडित तथा मुलुकका कुनै क्षेत्रका बासिन्दाको आर्थिक उत्थानको लागि व्यक्तिगत वा सामुहिक जमानीमा राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिमको रकमसम्म कर्जा दिने,
- ☑ आफू तथा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने वा कुनै प्रकारको सुविधा लिने ऋणी वा ग्राहकको विवरण, सूचना वा जानकारी राष्ट्र बैंक, सम्बन्धित निकाय वा अन्य बैंक वा वित्तीय संस्थाबीच लिने दिने,
- ☑ सुन, चाँदी खरिद-बिक्री गर्ने,
- ☑ परियोजना स्थापना, सञ्चालन र मूल्याङ्कन सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, सर्वेक्षण गर्ने गराउने तथा तालीम, परामर्श र अन्य जानकारी उपलब्ध गराउने,
- ☑ यस ऐन र प्रचलित कानून बमोजिम आफ्नो स्वामित्वमा आउने सबै प्रकारका जायजेथाको उचित व्यवस्थापन तथा बिक्री गर्ने,
- ☑ प्रचलित कानून बमोजिम दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरुबीच हुने कुनै कार्य बापत तिर्नु बुझाउनु वा लिनु पर्ने रकम उक्त काम भएपछि भुक्तानी लिने दिने व्यवस्था गर्न दुई पक्षको सहमतिमा जमानी बस्ने,
- ☑ राष्ट्र बैंकले तोकेको अन्य काम गर्ने ।

१४. नेपाल राष्ट्र बैंकको काम, कर्तव्य र अधिकार

☑ केन्द्रीय बैंकको परिभाषा दिनुहोस् । यसका प्रमुख कार्यहरु के के हुन् ? नेपाल राष्ट्र बैंकका उद्देश्यहरु लेख्नुहोस् ।

(RBB, तह-४, सहायक, २०७४/०३/२३)

केन्द्रीय बैंकको परिभाषा :

- ☑ केन्द्रीय बैंक देशको आर्थिक तथा मौद्रिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने सर्वोच्च बैंक हो ।
- ☑ सरकारद्वारा राष्ट्रको मौद्रिक नीति तथा मौद्रिक प्रणालीलाई सञ्चालन गर्न स्थापित देशको सर्वोच्च वित्तीय निकाय नै केन्द्रीय बैंक हो ।
- ☑ यसले मौद्रिक प्रणाली सञ्चालन गर्न नीति निर्माण, कार्यान्वयन तथा नियन्त्रण गर्नुका साथै देशको बैकिङ तथा वित्तीय प्रणालीको प्रमुख संरक्षकको भूमिका खेल्दछ ।
- ☑ केन्द्रीय बैंक देशको मौद्रिक व्यवस्था सञ्चालन र नियन्त्रण गर्ने बैंक हो ।
- ☑ नोट निष्कासन गर्ने, सरकारको बैंकको रुपमा आर्थिक सल्लाह दिने, साख नियन्त्रण र नियमित गर्ने, अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई इजाजतपत्र प्रदान गर्ने, तथा तिनीहरुको संरक्षण र

नियन्त्रण गर्ने, बैंकहरुको पनि बैंकको रुपमा कार्य गर्ने, कुनै पनि देशको सर्वोच्च बैंक नै केन्द्रीय बैंक हो ।

☞ **Oxford Dictionary of English** का अनुसार केन्द्रीय बैंकको परिभाषा "A national bank that provides financial and banking services for its country's government and commercial banking system, as well as implementing the government's monetary policy and issuing currency."

☞ **क्राउथरका** अनुसार "केन्द्रीय बैंकको अन्य बैंकसँग ठीक त्यस्तै सम्बन्ध हुन्छ जस्तो अन्य बैंकहरुको जनतासँग हुन्छ ।"

☞ **Dr.D.Cock** का अनुसार "जुन बैंक आफ्नो देशको मौद्रिक तथा बैंकिङ प्रणालीको प्रमुखको रुपमा रहेको हुन्छ त्यस्तो बैंकलाई केन्द्रीय बैंक भनिन्छ ।"

☞ विश्वमा केन्द्रीय बैंकिङ प्रणालीको सुरुवात सन् १६५६ मा स्वीडेनमा The Risk Bank of Sweden र सन् १६९४ मा Bank Of England को स्थापनाबाट भएको पाइन्छ ।

☞ नेपालमा वि.सं.२०१३ बैशाख १४ गते केन्द्रीय बैंकको रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको हो ।

केन्द्रीय बैंकका प्रमुख कार्यहरु :

☞ **बैंक नोट तथा सिक्का निष्कासन** : केन्द्रीय बैंकको प्रमुख कार्य देशको अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक नोट तथा सिक्का निष्कासन गर्नु हो । सो कार्य गर्न केन्द्रीय बैंकलाई एकाधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ ।

☞ **सरकारको बैंकर, सल्लाहकार र वित्तीय एजेन्ट** : केन्द्रीय बैंक सरकारको बैंकर, आर्थिक सल्लाहकार तथा नेपालको वित्तीय एजेन्ट पनि हो । सरकारले केन्द्रीय बैंकको क्षेत्राधिकारसँग सम्बन्धित विषयमा बैंकसँग परामर्श लिने गर्छ । सरकारबाट माग भएका विषयमा परामर्श दिनु बैंकको कर्तव्य पनि हो । सरकारले वार्षिक बजेट तयार गर्दा आन्तरिक ऋण लगायत अधिविकर्षको सम्बन्धमा बैंकसँग परामर्श लिन्छ । सरकारलाई आवश्यक ऋण उठाउने तथा प्रवाह गर्ने, राज्यको ढुकुटीको संरक्षण गर्ने, मौद्रिक नीति तर्जुमा गरी आर्थिक क्रियाकलापमा सहजता ल्याउने, सरकारलाई वित्त नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक प्राविधिक तथा प्रशासनिक सहयोग तथा सल्लाह दिने आदि कार्य गर्ने हुँदा केन्द्रीय बैंक सरकारको बैंक तथा आर्थिक सल्लाहकार पनि हो ।

☞ **बैंकहरुको बैंक** : केन्द्रीय बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको जम्मा स्वीकार गर्ने, उनीहरूलाई कर्जा तथा पुनर्कर्जा प्रदान गर्ने, निर्देशनहरु जारी गर्ने, निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने, इजाजतपत्र प्रदान गर्ने, खारेज गर्ने आदि कार्य गर्दछ । त्यसैले केन्द्रीय बैंक, बैंकहरुको पनि बैंक हो ।

☞ **समाशोधन गृहको कार्य** : देशका वित्तीय संस्थाहरुले केन्द्रीय बैंकमा आफ्नो खाता खोलेका हुन्छन् । यस्ता खाताहरुको माध्यमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एक अर्का बिच भएको कारोबारको हिसाब फरफारक गर्दछन् । केन्द्रीय बैंकले चेक, भुक्तानी आदेश, अन्तर बैंक भुक्तानी तथा बैंकले तोकेको मुद्रामा भए, गरेका सुरक्षण कारोबार तथा अन्य कुनै भुक्तानी उपकरणको क्लियरिङ तथा सेटलमेन्टको व्यवस्था गर्न र सोको नियमन, निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण कार्य गर्न सक्छ ।

☞ **साख नियन्त्रण** : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले साख सिर्जना गर्ने गर्दछन् । अर्थतन्त्रमा आवश्यक भन्दा बढी वा कम साख प्रवाह

गर्दा अर्थतन्त्रलाई पर्न सक्ने असर कम गर्न केन्द्रीय बैंकले साख नियन्त्रण गर्ने नीति लागु गर्दछ । वजारमा नगद माग बढी हुँदा साखमा वृद्धि तथा नगद अत्यधिक हुँदा साखमा कटौती गरी अर्थतन्त्रलाई सन्तुलित बनाउने कार्य केन्द्रीय बैंकले गर्छ ।

☞ **अन्तिम ऋणदाता** : केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अन्तिम ऋणदाता हो । यस बैंकले संकटमा परेका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई व्याज वा विनाव्याजमा ऋण दिने गर्दछ । त्यसैले केन्द्रीय बैंक अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको अन्तिम ऋणदाता हो ।

☞ **बैंकहरुको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण** : इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रचलित नियम तथा केन्द्रीय बैंकको निर्देशनमा रही कारोबार गरिरहेका छन् वा छैनन् भनि निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य केन्द्रीय बैंकले गर्दछ । नियम तथा निर्देशनको अधिनमा रही कार्य गरे नगरेको पाइएमा आवश्यक निर्देशन दिने तथा इजाजतपत्र रद्द गर्ने लगायतका कारवाही गर्ने सम्मको अधिकार केन्द्रीय बैंकलाई प्रदान गरिएको हुन्छ । केन्द्रीय बैंकले जुनसुकै बखत वाणिज्य बैंक र वित्तीय संस्थाको जुनसुकै कार्यालयको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्न, गराउन सक्छ । यस्तो निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण सम्बन्धित कार्यालयमा बैंकको कुनै अधिकारी वा बैंकले तोकेको विशेषज्ञ खटाई वा विस्तृत विवरण तथा सूचनाहरु बैंकमा नै भिकाई पनि गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

☞ **बहुमूल्य वस्तुहरुको संरक्षण** : केन्द्रीय बैंकले राज्यका बहुमूल्य धातु तथा नगद साथै विदेशी मुद्राको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्य गर्दछ । राज्यलाई आवश्यक पर्दा त्यस्ता धातु तथा नगदको प्रयोग गर्ने तथा अन्य समयमा बैंकको ढुकुटीमा सुरक्षित गरी राख्ने कार्य केन्द्रीय बैंकले गर्दछ ।

☞ **राष्ट्र ऋण सम्बन्धी कार्य** : सरकारलाई आवश्यक पर्ने आन्तरिक ऋण उठाउने कार्य समेत केन्द्रीय बैंकले गर्दछ । यस बैंकले अल्प, मध्य तथा दीर्घकालीन सरकारी ऋणपत्रहरु माफत विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्था, गैर बैंक वित्तीय संस्थाका साथै राज्यका नागरिकहरुबाट ऋण उठाई सरकारलाई उपलब्ध गराउँछ ।

☞ **मौद्रिक नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन** : केन्द्रीय बैंकलाई नेपालको मौद्रिक नीति निर्माण गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र गराउने पूर्ण अधिकार दिइएको हुन्छ । सोहि अधिकारको प्रयोग गरी बैंकले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि मौद्रिक नीति जारी गर्छ र सोको कार्यान्वयन गर्छ गराउँछ । साथै अर्धवार्षिक अवधिमा सोको मध्यावधि समिक्षा समेत गर्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकका उद्देश्यहरु

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ (दोस्रो संशोधन, २०७३) को दफा ४ मा उल्लेख भए अनुसार यस बैंकका हालका उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् :

☞ आर्थिक स्थायित्व र अर्थतन्त्रको दिगो विकासको निमित्त मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्नका लागि आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति निर्माण गरी सोको व्यवस्थापन गर्ने,
 ☞ वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि र बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणाली प्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने,
 ☞ सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने ।

☑ नेपाल राष्ट्र बैंकको परिचय दिँदै यसका दूरदृष्टि र लक्ष्य उल्लेख गर्नुहोस् ।

☒ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ अनुसार वि.सं.२०१३ बैशाख १४ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको हो ।

☒ अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्थाको रूपमा केन्द्रीय बैंकको कार्य गर्न स्थापित यस बैंकको तत्कालिन उद्देश्यहरू निम्नानुसार थिए :

- सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्ने,
- विकासका निम्ति पूँजीलाई गतिशील बनाउने,
- राष्ट्रिय उद्योगधन्दालाई प्रोत्साहन दिने,
- नेपालमा बैंकिङ प्रथाको विकास गराउने ।

☒ हाल नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ बमोजिम सञ्चालित नेपाल राष्ट्र बैंकको केन्द्रीय कार्यालय बालुवाटार काठमाडौँमा रहेको छ । काठमाडौँमा ३ स्थान (बालुवाटार, थापाथली र सुन्धारा) बाट केन्द्रीय बैंकिङ सम्बन्धी कार्यहरू गर्दै आइरहेको यस बैंकका उपत्यका बाहिर ७ वटा कार्यालयहरू रहेका छन् ।

☒ नेपाल राष्ट्र बैंकको उपस्थिति नभएको कर्णाली प्रदेशको राजधानी विरेन्द्रनगर, सुर्खेतमा कार्यालय खोल्ने तयारी भईरहेको छ ।

☒ वि.सं.२०७२ सालको भूकम्पमा यस बैंकका बालुवाटार र थापाथलीमा रहेका पुरातात्विक मूल भवनहरू क्षतिग्रस्त हुन पुगेकोले ति भवनका भग्नावशेषहरू हटाई हेर्दा पुरानै स्वरूप देखिने गरी अत्याधुनिक भवनहरू निर्माणको कार्य थालनी भएको छ ।

Vision : To become "A modern, dynamic, credible and effective Central Bank".

दूरदृष्टि : आधुनिक, गतिशील, विश्वसनीय एवं प्रभावकारी केन्द्रीय बैंक ।

Mission : To maintain macro-economic stability through sound and effective monetary, foreign exchange and financial sector policies.

लक्ष्य : सबल तथा प्रभावकारी मौद्रिक, विदेशी विनिमय एवं वित्तीय क्षेत्र नीतिहरूको माध्यमबाट समग्र आर्थिक स्थिरता कायम राख्ने ।

☑ संगठनात्मक स्वरूपबारे प्रकाश पार्नुहोस् ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंक अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हो । यसको आफ्नै निश्चित संगठन संरचना रहेको छ । यो एक स्वशासित संस्था भएकोले यसको सञ्चालन आफ्नै सञ्चालक समितिले स्वतन्त्रतापूर्वक गर्ने गर्दछ । यस बैंकको सञ्चालक समितिमा गभर्नरको अध्यक्षतामा जम्मा ७ जना सदस्य रहने व्यवस्था छ । सञ्चालक समितिको मातहतमा रहि उक्त समितिले तय गरेका नीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी गभर्नरको हुने गर्दछ । बैंकले गर्नु पर्ने कामहरू सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न समितिको मातहतमा रहने गरी गभर्नरको अध्यक्षतामा एउटा व्यवस्थापन समिति रहन्छ, जसमा ४ जना

सदस्यहरू रहने व्यवस्था छ । सञ्चालक समितिले आफुप्रति उत्तरदायी हुने गरी एकजना सञ्चालकको संयोजकत्वमा ३ सदस्यीय लेखापरीक्षण समिति गठन गर्दछ । गभर्नरको मातहतमा नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्य प्रकृति अनुसारका चार वटा समूहको जिम्मेवारी सम्हाल्ने गरी दुई जना डेप्युटी गभर्नरको व्यवस्था गरिएको छ । चार वटा समूहमा विभिन्न विभाग, महाशाखा, कार्यालय तथा इकाईहरू रहेका छन् । सोको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति समूह

☒ विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग

☒ राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभाग

☒ अनुसन्धान विभाग

बैंकिङ व्यवस्थापन समूह

☒ बैंकिङ कार्यालय

☒ भुक्तानी प्रणाली विभाग

☒ मुद्रा व्यवस्थापन विभाग

☒ काठमाडौँ उपत्यका बाहिर अवस्थित कार्यालयहरू

- विराटनगर कार्यालय

- जनकपुर कार्यालय

- वीरगञ्ज कार्यालय

- सिद्धार्थनगर कार्यालय

- पोखरा कार्यालय

- नेपालगञ्ज कार्यालय

- धनगढी कार्यालय

नियमन तथा सुपरिवेक्षण समूह

☒ बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभाग

☒ बैंक सुपरिवेक्षण विभाग

☒ विकास बैंक सुपरिवेक्षण विभाग

☒ वित्त कम्पनी सुपरिवेक्षण विभाग

☒ लघुवित्त प्रवर्द्धन तथा सुपरिवेक्षण विभाग

सहायक सेवा समूह

☒ वित्त व्यवस्थापन विभाग

☒ संस्थागत योजना विभाग

☒ सामान्य सेवा विभाग

☒ जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग

☒ सूचना प्रविधि विभाग

उल्लिखित चार वटा समूह बाहेक गभर्नरको मातहतमा रहने

अन्य विभाग, महाशाखा, कार्यालय र इकाईहरू

☒ गभर्नरको कार्यालय

☒ आन्तरिक लेखापरीक्षण विभाग

☒ कानून महाशाखा

☒ वित्तीय जानकारी इकाई

उपर्युक्त बमोजिम ७ जना सदस्य भएको सञ्चालक समिति, गभर्नर १ जना, डेप्युटी गभर्नर २ जना, व्यवस्थापन समिति, लेखापरीक्षण समिति, विभागहरू १६ वटा, विभागीय स्तरका कार्यालयहरू २, महाशाखाहरू २, इकाई १, उपत्यका बाहिर ७ वटा कार्यालयहरू सहितको संगठन संरचना नेपाल राष्ट्र बैंकमा व्यवस्था गरिएको छ ।

☑ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ (दोस्रो संशोधन, २०७३) को प्रस्तावना

"नेपालको अर्थतन्त्रको दिगो विकासमा सहयोग पुग्ने गरी मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता तथा समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम